

ŠTÚDIE

АЛЕКСАНДР КОНСТАНТИНОВИЧ ШАПОШНИКОВ*

Место Потисья и Паннонии в древнейших этногенеалогических преданиях славянских народов

SHAPOSHNIKOV K. A.: Place of Potisie and Pannonia in the oldest ethno-genealogical legends of Slavonic peoples. *Slavica Slovaca*, 39, No. 2, pp. 97-106.

The paper deals with the oldest place, ethnic and personal names from Pannonia and Dacia (I-II AD), as well as from Circummaeotic region (III-IV AD), having Common Slavonic features. Common Slavonic place names and hydronyms mark the oldest areas of Slavonic language in Pannonia, Poland, Volyn' and Podonie. The distribution of early Slavonic place names correlates with regions of large Slavonic communities of Oseriatae (Pannonia), Venetae (Poland), Sclavini (Volyn') and Antae (Podonie) in the I-VI cc. AD. The movement eastwards changed into westward migrations in 375-453 AD. The empire of Hunni and its movement from Circummaeotic regions to Pannonia correlates with the Old Bulgarian legend of migration and settlement of five brothers, sons of Kubrat, and their tribes (Chronicle of Theophanes and Breviarium of Nicephorus). At the same time late Roman historians and Bulgarian ethno-genealogical legend describe inter-regional migrations of Slavonic communities and their settlement in the countries of traditional habitation till today.

Key words: Slavonic ethnogenesis, areas of Common Slavonic place names, direct ethno-linguistic contacts, Slavonic ethno-linguistic periphery, endemic hydronymia, Hunnic ethno-linguistic component, inter-regional migration, movement of population, lexical borrowing, lingual innovation, ethno-genealogical legend.

Место, которое занимают области Потисья и Паннонии в славянской традиции, особое. В древнерусской *Повести временных лет* Нестора написаны слова, которым суждено было стать краеугольным камнем общей теории славянского этногенеза О. Н. Трубачева: **По мнзѣхъ же времанѣхъ сѣли соуть Словѣни по Дунакви гдѣ есть нынѣ Оугорьска земля и Болгарьска.** Но существуют еще более ранние свидетельства о связях праславян и славянских племен со Среднедунайским регионом.

Ареал раннего праславянского языка в Паннонии, Потисье, в Закарпатье и прилегающих долинах Трансильвании иллюстрируется, по мнению О. Н. Трубачева, такими реликтовыми ономастическими примерами:

– гидроним *Балатон* (сюда же гомогенные дако-романск. *Balticum, blatea, balta*) закономерно соответствует праслав. **bolto* 'болото' или даже **boltъnъ* 'болотный,' но полногласие свидетельствует о позднем диалектном происхождении данного гидронима (ср. Шульгач 46 или 47). Особенно ввиду существования топонимов *Блатънъ градъ* и *Блатненско княжество*;

– топоним юго-западной Дакии *Berzovia* неотделим от праслав. формы **berzovъ(jъ)* (ср. Шульгач 41);

– этноним *Davos, Daos* (Асс.), *Δαοι* (прежнее самоназвание дакийского племени) неотделим от праслав. **davъ* (ср. рус. *волко-дав*);

– топоним Чехии *Doksy* является результатом праславянской адаптации и переноса в новые места обитания иллирийского слова *daxa* (**daksa*): *thalassa*, 'море,' ср. о-в *Daxa* в Адриатике;

* А. К. Шапошников, Институт русского языка им. В. В. Виноградова РАН, Волхонка 18/2, 119019 Москва

– имя перевала в Карпатах *Дукля*, *Дукля* восходит также к адаптированному древнему иллирийскому топониму *Doclea*;

– ороним *Карпаты*, этноним Карпов, *Carpi* может оказаться результатом переноса топонимической номенклатуры из прежних мест расселения мигрантов в новые (ср. *Доксы*, *Дукля*, *Самош*, *Сомеш*). Прототипом мог быть топоним Карпаθος, Карπαθη (остров между Родосом и Критом) с предполагаемым значением ‘скалистый.’ Это скорее всего не новообразование от албан. *karpë*, а перенос архаичного топонима праславянским по языку этносом;

– гидроним Трансильвании венг. *Maros*, румын. *Mureş*, венгерский комитат *Maramaros*, румын. историческая обл. *Maramureş*, может быть и античный гидроним *lacus Mursianus*, *Morsianus stagnum* (Jordan.) – Osijek?; *Morimarus hoc est mortuum mare* (Plin.); Μαρῖς ποταμός (Hrdt) возводят к протослав. словосочетанию **mor'e mьrьše* (< **mari-mrusia*) ‘море умерших,’ ‘мертвое море;’

– античный этноним *Oseriates* ‘племя близь озера Балатон’ сравнивают с праслав. **ozero* / **ezero*.

– античный хороним *Pathissus*, *Pathissum* (Plin.) напоминает праслав. приставочное образование на **pa-* / **po-*, и **Tisъje*, где второй компонент гидроним *Tuca* (венг. *Tisza*, нем. *Theiss*, румын. *Tisa*). Вероятность того, что в основе этого гидронима лежат либо протослав. **teisos*, **teisa*, **teison* (ср. праслав. **tixъ*, **tixa*, **tixo* ‘тихий, тихая, тихое’), либо праслав. **tisъ* (ср. гидронимы *Береза*, *Верба*, *Липа*, *Ольха*), весьма велика;

– античный гидроним *Pelsonis lacus* (Plin.) в Паннонии сопоставляют с праслав. **pleso* ‘открытая широкая часть течения реки, глубокое место в озере;’

– имя собственное в античной эпиграфике Паннонии *Pribina filius ex alia coniuge* сравнимо с праслав. формой **pri-jebina*;

– гидроним *Szamos*, *Somesz* возводят к праслав. **somъ*. Осмелимся предложить иную трактовку. Скорее всего (как и в случаях с *Доксы* и *Дукля*) перед нами перенос привычной окрестной ономастики носителями праславянского языка с мест прежнего проживания. Ближе всего по внешней форме – имена островов Σαμος, Σαμος Θρακη, Σαμοθρακη, Σαμοθρηκη, Samothracia. Этимон гидронима – праслав. **samъ(jь)*;

– гидроним античной Паннонии *Tierna*, *Tsierna* действительно напоминают праслав. **сьгна* ‘черная (река)’ (ср. Шульгач 69);

– гидроним античного Иллирика *Vrbas*, приток реки Савы, сопоставим с праслав. **vьrba* ‘верба’ (ср. гидронимы *Береза*, *Липа*, *Ольха*) (еще Шульгач 320);

– имя собственное в античной эпиграфике Иллирика *Ulka*, *Uulca* напоминает праслав. **vьlкъ*.¹

Древнейшее славянское земледелие в целом было ориентировано на Дунайско-Альпийский очаг развития земледелия как в отношении орудий труда (**plugъ*), так и в отношении зерновых культур и огородных растений (*полба*, *рожь*, *морковь*). Есть мнение, что германские племена усвоили культуру ржи вместе с ее названием от славян. Древние изогlossы связывают праславянский с кельто-иллирийскими диалектами (**korva*, **dьbrь*, **копъ* и др.).

Именно Средний Дунай был областью древнейшего расселения праславянских племен, исходным регионом славянских миграций к северу и востоку от Карпат. В том же направлении некогда мигрировали и другие и.-е. племена Подунавья – иллиры и кельты, которые пришли в Польшу и Волынь раньше славян, а затем долго соседствовали с ними.

¹ ТРУБАЧЕВ, О. Н.: Этногенез и культура древнейших славян. Лингвистические исследования. Москва : Наука 1991. 271 с.; GEORGIEV, V.: Theiss, Temes, Maros, Szamos (Herkunft und Bildung). In: *Beiträge zur Namenforschung*, 1961, roč. 12, č. 1; MOOR, E.: Die slawischen Ortsnamen der Theissebene. In: *Zeitschrift für Ortsnamenforschung*, 1930, roč. 6, č. 2, s. 131.

Подтверждением присутствия неславянских и.-е. племен к северу от Судетских и Карпатских гор является так называемый „третий этнический элемент“ между праславянами и прагерманцами, предположительно иллиро-кельтские по языку *венеты*.

Рассматривая эту теорию в другом направлении, Трубачев выявляет следы прямых этнолингвистических контактов венетов и славян (ср. этимологию имен *Силезия (Silingi – Śląsk)*, *Милингов (Milingi – Mlądz)*, *Лицикавики (Licicaviki)*, *Šrem* и др. в ономастике Польши и Прикарпатья). К VI в. симбиоз венетов и славян достиг такой степени, что некоторые венетские наименования фигурируют уже как славянские (к прим. славяне Μηλιγγοί на Пелопоннесе VII-X вв.).

Часть славянских этнонимов отчетливо указывают на образ жизни и занятия их носителей: **poljane* ‘живущие в полях,’ **ledjane* ‘целинники,’ и на их миграции. Последний этноним указывает на относительно поздний приход польских племен в долину реки Вислы (гидроним кельто-иллирийского происхождения!), которая не может быть колыбелью всего славянства (вопреки учению польской автохтонистской школы).

Более поздний характер имеют два ареала славянской гидронимии – один в бассейнах рек Одры и Вислы, второй – в Прикарпатье, Воьльни и Подолии (в середине I тыс. до н. э. второй ареал уже попал в поле зрения античной географии и стал известен как *страна невров*). Глухим отголоском соответствующего этнического деления является наименование родственных этноязыковых общностей, населявших эти ареалы, двумя этнонимами: *венетами* (предки зап.-слав., вернее поляков) и *славинами* (предки вост.-слав., юго-слав., и части зап.-слав. народов).

Оба ареала достаточно полно исследованы в ономастическом отношении. Тех, кого интересуют подробности, отсылаем к работам польских топонимистов и публикациям Трубачева (1968, 1971), Франко (1979), Топорова и Трубачева (1962), В. П. Шульгача (1998).²

Отметим, что настоящей древней ономастики праславянского облика в этих ареалах практически нет. Вся славянская ономастика имеет отчетливые языковые черты тех языков (зап.-слав. и вост.-слав.), которые издавна доминируют в данных регионах. Вся древняя праславянская гидронимия была полностью ассимилирована современными польским и украинским языками.

Около первой четверти I тыс. н. э. обособился, вероятно, крайний юго-восточный ареал праславянской ономастики в Северном Приазовье и Подонье, который доньше сохранил эндемичную общеславянскую гидронимию:

- гидроним *Берда, Берды* – метонимическое употребление общеславянского названия ткацкого снаряда **bъrdo*;
- топоним *Витава* весьма архаичен по корневой принадлежности к славянскому словообразованию;
- гидроним *Вырь* с южнославянскими связями, ср. *Лепенски Вир* в Сербии;
- гидроним *Идолга* – редкое сложение с и-префиксом, название-эндемик Подонья;
- гидроним *Излегоца* – архаичный славянский гидроним-эндемик;
- гидроним *Иловатка* сопоставим с аналогичным по морфологическому образованию гидронимом *Свидоватая*;
- гидроним *Калитва* – архаичный славянский со значением ‘тинистый, грязный,’ ср. *Калитвина, Калъкъ, Калец*;
- гидроним *Калитвина* – пример славянского образования древнего вида, но без связей в известной нарицательной лексике;

---

² Топоров, В. Н. – Трубачев, О. Н.: Лингвистический анализ гидронимов Верхнего Поднепровья. Москва 1962; Трубачев, О. Н.: Названия рек Правобережной Украины. Москва 1968; Шульгач, В. П.: Праслов'янський гідронімний фонд (фрагмент реконструкції). Київ 1998. 368 s.

- гидроним *Калка, Калки, Калькъ, Каль-(миус)* произведен от праслав. **kalъ, *kalъ* ‘грязь;’
- гидроним *Калец, Кальчик* объясняется аналогично, как суф. производное от предыдущего;
- гидроним *Меча* – славянский эндемик Подонья;
- гидроним *Непрядва* – архаичное образование от реконструированной основы **nepredy, -ъve* ‘непроток, непроточное;’
- гидроним *Обыточная* (< **obi-točъ-na(ja)*) образован от иначе несохранившейся праслав. лексемы **obitokъ* ‘обтекание;’
- гидронимы *Плота, Плата, Полта* возводятся к реконструируемому праслав. слову **plъta*, родственному глаголу *плыть*;
- гидроним *Свидоватая, Свидувата* (< **svidovata*) – производный от основы **svidъ* ‘кизил;’
- гидроним *Свинорьйка* представляет продолжение древней модели славянского сложения на **ryja*;
- гидроним *Супой* выводится из праслав. приставочного образования **sъ-pojъ*;
- гидроним *Тим* – правый приток Сосны, бассейн Дона, возводится к *timy, timenъ, timeno* ‘болото;’
- гидроним *Толотый* восходит к несохранившемуся праслав. причастию **toltъjъ*, родственному литовскому слову ‘мост’ – *tiltas*;
- гидроним *Чертория* объясняется аналогично предыдущему (праслав. **čъrta, *ryja*) (ср. Шульгач 70).

Сюда же примыкают яркие примеры раннего осознанного калькирования дославянской топонимии:

- название города *Копыль* в области племени *Tykanditai* на нижней Кубани восходит к праславянской форме **korylъ* ‘отпрыск, отросток, рукав реки;’
- топоним *Перекоп, Перекопь*, слово древнего славянского вида, - пример осознанного калькирования реликтового индоарийского топонима *Buges coreto maeotis* (где **krta-* ‘сделанный, вырытый вручную’);
- топоним *Олѣшье* (один из ‘заселенных притоков у моря’) – пример осознанного калькирования реликтовой неславянской топонимии (ср. др.-греч. ὄλιαι ‘лесистая (область Скифии)’).

Ареал эндемичной донецко-донской и приазовской общеславянской гидронимии все еще хранит многие существенные черты славянской этноязыковой периферии.³ Он может являться наследием праславянской диалектной (восточно- и южнославянской) плоттофонной этнической группы.

Таким образом, к середине IV в. н. э. в Восточной Европе существовали 4 ономастических ареала праславянской языковой общности: Паннонско-Потисский (древнейший), Висло-Одерский (Венетский), Волынско-Подольский (Славинский) и Приазовско-Подонский (Антский).

В последней трети IV – первой половине V вв. н. э. на ареалы праславянских диалектов накладывается так называемый хуннский этноязыковой компонент. Одновременно с этим явлением происходили значительные внутренние миграции праславянских племен как внутри данных ареалов, так и между ними.

Собственно хунны могут оказаться неким сообществом племен, предков современных северокавказских народностей, в глубокой древности обитавшим в Семиречье, Джунгарии и у Гобийского Алтая. Я вполне допускаю, что носители современных северокавказских языков

³ ТРУБАЧЕВ, О. Н.: К истокам Руси (наблюдения лингвиста). Москва : Межд. фонд славян. письм. и культуры 1993. 68 s.

(абхазско-адыгских, кабардинского, чеченского, ингушского и дагестанских) и есть потомки тех самых загадочных хуннов. Анатолийская гипотеза их происхождения зиждется на слишком шатком лингвистическом основании. Предпочтительнее считать эти северокавказские народности остатками особой языковой и культурной общности, несколько веков проживавшей в окружении племен индоевропейской, уральской, алтайской и китайско-тибетской языковых семей, а во второй половине II в. до н. э. под давлением сюнну (народов алтайской языковой семьи) покинувшей Гоби и Урумчи и устремившейся в Среднюю Азию и Предкавказье.⁴

По всей видимости, *хунны* и *булгары* (юэчжи и чувашаи), *угры* (венгры), *сарматы* (асы, предки осетин), *туранцы* (саки, аланы, согды), *готы* (остготы, скиры, херулы) и *анты* (предки вост. и юж. славян) в результате длительного симбиоза, межплеменных брачно-родственных связей и культурно-языковой конвергенции породили особую историко-культурную общность уже в середине III в. н. э. в Подонье, Приазовье и Предкавказье. Название ее к середине IV в. – *хунны* (позднеантич. традиция) или *булгары* (ср. арм. свид. о булгарах Вунда в 350-е гг., последнее наименование, впрочем, может быть результатом ретроспективного изложения событий автором VII в.).

Название *булгар* имеет алтайский облик (ср. монг. гл. корень *bulga-* ‘взбалтывать, мутить, смешивать’ и суф. собирательной множественности *-r?*). В таком случае этот этноним обозначает как известную полиэтничность, так и достигнутый уровень осознания единства общности. Утверждать, что перед нами самоназвание, нет оснований. Скорее всего, это аллоэтноним, бытовавший в алтайской (чувашской) языковой среде.

Между тем, поздней греко-римской традиции эта общность известна более под названием хунны, но появляется это название не раньше 366 г. н. э. Этим названием данная общность обозначалась на протяжении IV-VII вв. Примечательна консервативная традиция наименования военно-политического и культурного союза гетерогенных этнических групп Предкавказья и Приазовья грозным именем далекой кочевой империи сюнну (арм. *siunnik*, перс. *hun*, греч. οὐννοί, лат. *hunni*). Вероятнее всего, это же слово сохранено в собственно „хуннских или болгарских“ (м. б. вернее угорских?) формах собирательной множественности и коллективности на *-ур-*: *оногуры* (**honog-ur-*), *оногундуры* (**hunog-und-ur-*).

Три-четыре гетерогенных этнических групп составили хунно-булгарскую общность уже к середине IV в. н. э. в Приазовье (восточном и северном). Однако дальнейшие миграции вновь разделили народы разного происхождения, и они преобладали в населении некоторых местностей.

В период между 367 и 375 гг. в степях Предкавказья и Приазовья складывается военно-политический союз племен, возглавляемый определенно хуннами. События последней четверти IV в. н. э. свидетельствуют не только о широкой территориальной экспансии хуннов, но и о вовлечении в их союз славянских и германских этнических групп на Тамани и по Северскому Донцу.

Характер миграций хуннов был массовым, хоть и не исключал возможности сохранения части этноса на прежних местах поселения после ухода основной его части. В византийской традиции две общности хуннов в Приазовье и Подонье именовались соответственно *утигурами* и *кутригурами*.

В 375 г. общность хуннов (конгломерат хуннских, болгарских, аланских, германских и славянских племен) вторглась из Приазовья во владения вестготов – в Буджак и Молдову. Отсюда более четверти века хунны совершали грабительские рейды в Подунавье. А к 400 г. большая часть приазовского населения переселилась в междуречье Днестра и Прута, покинув свои поселения и стойбища (об этом свидетельствуют археологические исследования Северного Приазовья).

⁴ Ср. Старостин, С. А.: Гипотеза о генетических связях сино-тибетских языков с енисейскими и северокавказскими языками. In: Лингвистическая структура и древнейшая история Востока. Ч. 2. Москва : Наука 1984, s. 19-38.

В первой четверти V в. хуннская общность переселилась за Карпаты, расселилась в бассейне Тисы и вступила в противоборство с гибнущей Римской империей за Паннонию и весь Иллирик. Судя по дошедшим известиям поздних античных писателей в правление Атиллы наиболее массовым этнолингвистическим компонентом общности хуннов был явно славянский.⁵

После смерти Атиллы и распада его империи, в 453-454 гг. хунны (а следовательно и славяне) расселяются как раз в тех местах, где их застаёт и раннесредневековая традиция.

„ХУННСКИЕ“ ПЛЕМЕНА ХАЗАРСКОГО КАГАНАТА

1. Батбаян и Денгицих

Акатиры, Акациры, позднее *охоциры* – возвращаясь во главе с *Денгицихом (Денциком)* из Потисья, поселились сначала в М. Скифии (454-460/1), часть племен этой общности (*скиры, аланы и сарагуры*) перешли Дунай и осели в М. Скифии и Н. Мизии, в 461 г. *акациры* были изгнаны остготами, долго кочевали в степях Скифии в VI в., позднее сохранялись только в Таврике (г. Харасий и г. Фуллы) (до 860-900-х гг.). В этой общности преобладали численно *туранцы* (аланы и саки).

Утигуры, оногуры, баяндуры (потомки бати-Баяна) обитали в Прикубанье и Приазовье уже в последней трети III в., сохраняя свою самобытность до 540-550-х гг. В VII в. известны как *Кучи-булгар* (по реке Кофис-Кубани), и много позже до разгрома печенегами в конце 890-х гг. как *батбаян*.

С общностью *акациров и утигуров* связаны памятники „преболгарского“ варианта Приазовья салтово-маяцкой археологической культуры второй половины VIII - начала IX вв. (Плетнева С. А. Салтово-маяцкая культура. In: Степи Евразии в эпоху средневековья. Москва: Наука 1981, 62-75).

Хайландуры, сарагуры, хунны, барсилт, савиры обитали в Предкавказье уже в 461-463 гг. Хуннское племя *сарагуров* откочевало из М. Скифии к Дербенту (Аланским Воротам) в 461 г., откуда позднее было вытеснено общностью *уар-хунни*. Сарагуры пытались пройти в Алванию, но встретили сопротивление персидской охраны Дербента. Тогда через Дарьял сарагуры пришли к Иверам. Оногуры, барсилт и савир в середине VI в. приняли бежавших из Средней Азии уар-хунни. В этой общности преобладали *хунны, асы* (сарматы) и *аланы* (туранцы).

Потомки *сарматов (асы)* считаются создателями так называемой аланской археологической культуры центрального Предкавказья. А в середине VIII в., поселенные хазарским каганом в лесостепную область Подонья, асы оставили „аланский“ лесостепной вариант салтово-маяцкой археологической культуры.⁶

В середине VI в. к северо-кавказским хуннам первой переселенческой волны (огоры) присоединились среднеазиатские *уар-хунни* (20 тыс.) из Бактрии (Кундуз, Балх), *кучи-булгары (коцагиры)* из Кучи, *отогхонтор-булгары, чдар-булгары, булх* из Сакастана, Хорезма (Холозма) и Согда. Но в последней трети VI в. общность уар-хунни перекочевала в Паннонию.

Хуннские племена *хайландуров, савиров, барсилов*, какие-то остатки *уар-хунни, кучи-булгаров, отогхонтор-булгаров, чдар-булгаров, булхов* остались и в составе Хазарского каганата. Им можно приписать довольно скудные нижеволжские памятники салтово-маяцких типов.⁷ Принято считать, что эта хуннская общность со временем была полностью

⁵ См. Свод древнейших письменных известий о славянах, Т. I.

⁶ Ковалевская, В. Б.: Северокавказские древности. In: Степи Евразии в эпоху средневековья. Москва : Наука 1981, s. 83-93; Плетнева, С. А.: Салтово-маяцкая культура. In: Степи Евразии в эпоху средневековья. Москва : Наука 1981, s. 62-75, 152.

⁷ Плетнева, С. А.: Салтово-маяцкая культура. In: Степи Евразии в эпоху средневековья. Москва : Наука 1981, s. 62-75.

ассимилирована северокавказскими народами (дагестанцами, чеченцами, ингушами и кабардинцами), если только сами последние не являются в языковом отношении прямыми наследниками загадочных хуннов. В таком случае их лингвогенез и культурная преемственность получили бы более убедительное объяснение, нежели даваемое „восточно-анатолийской“ гипотезой происхождения северокавказских языков.

2. Котраг

Кутригуры, котраги – в Подонье. В этой общности сосуществовали остатки хуннских (*котраги*) и вост.-славянских племен (*анты*), древние чуваша (*булгары*) и древние венгры (*могер*). В VIII в. в лесостепном поясе пограничья хазарскими правителями были расселены *асы (ясы)*, т. е. древние осетины. С этой историко-культурной общностью связаны памятники „праболгарского“ варианта Подонья салтово-маяцкой археологической культуры.⁸ Из Подонья же под давлением кочевых племен в последней трети VI в. - первой трети VII в. большая часть вост.-слав. племен, потомков антов, мигрировала в Поочье и в Поднепровье, положив начало современным трем народам великороссам, малороссам (украинцам) и белорусам.

„Хуннские“ племена Болгарского канства

3. Аспарух и Хернах

Наибольший интерес для исследователей собственно болгарского этногенеза и культуригенеза представляет хуннский союз племен, возглавленный в 453 г. сыном Атиллы по имени Хернах (греч. *Ἡρναχ*, лат. *Hernac*, болг. *Ирникъ*).

Хунны-Кидариты (обычно трактуют как ‘носящие персидские остроконечные митры,’ но можно толковать из др.-инд. *kedāra*- ‘заливной луг, орошаемое поле,’ *kaidarya*- ‘происходящий с заливных лугов’ (Mon.-Will.; Кочергина 173), имевшие в своем составе *хуногуров*, *хуногундугов* и единоплеменных им *кутригуров*, а также *аланов*, *асов* и *славян*, сначала поселились в М. Скифии (453-454 гг.). Затем под давлением римлян и союзных им остготов *Хернах* (др.-болг. Ирникъ) переселился в долину реки Герр (Днепр) и основал город *Хунновар* (454-460 гг.). С тех пор Великая Скифия стала именоваться германцами *Хунланд* ‘Земля Хуннов.’ Эрнах заключил союз с царем аланов и послал посольства к хуннам-эфталитам (Средняя Азия и Синд) и хуннам, живущим близ державы Серов. Сам Хернах не вел войн с римлянами, ибо внутренние войны отвлекали его. Через его владения в 461 г. прошли из М. Скифии на Кавказ *сарагуры*.

Согласно Именнику эпоха Хернаха-Ирника длилась 150 лет (т. е. около 453-603 гг.). Его преемники воевали с римлянами. В 469 г. хунны напали на провинции М. Скифию и Н. Мизию, дошли до хребта Хем, но были изгнаны римским полководцем Аспаром. В 480 г. хунны стали союзниками римлян в борьбе с остготами. В 486-488 хунны и римляне императора Зенона вместе воевали против остготов. В 491, 493, 499, 502 гг., нарушив союз с римлянами, хунны совершали опустошительные походы во Фракию. В 513-514 гг. хунны поддержали восстание Виталиана в М. Скифии. А в 517 г. хунны и славяны прошли Македонию, Эпир, Фессалию до Фермопил и удалились, лишь получив откуп в 1000 фунтов золота. В 527 г. хунны и славяны напали на Фракию и Геллеспонт, Иллирик и Элладу. В 530 г. хунны (булгары) опустошили Фракию. В 537 г. были разбиты римлянами у реки Янтры и выдворены за Истр. Но в 539-540 гг. совершили победоносный поход в Н. Мизию, Фракию и Элладу, уведя 120000 пленных римлян за Истр.

Общность хуннов-кидаритов изначально состояла преимущественно из хуннов и славян (предков болгар и македонцев), а также из немногочисленных племен *саков*, *салмов* и *угров*. В 440 г. к ним добавилось огромное население, говорившее на вост.-романских наречиях

⁸ С. А. Плетнева, там же.

(предки волохов и молдаван). При этом часть славянских племен этой общности на протяжении второй половины VI в. постепенно переселилась на территорию Восточной Римской империи. Их же путями просачивались обратно за Дунай черные влахи, менгленорумыны и др. вост.-романские общности.

Оставшиеся в Поднепровье и Поднестровье славяне и хунны испытали сильное культурное влияние со стороны вост.-романцев, аваров (уар-хунни) и тюрков в период между 565 г. и предполагаемым годом окончания правления *Коурьтъ-кана* (665?). Лексические заимствования др.-тюрк. облика (иногда при явном вост.-роман. посредстве) заметны в составе древнего (*жоапан, кан, кавхан, болярин, таркан*) и современного (*бисер, белег, белчуг, бьбрек, капище, кумир, сан, тояга, чинаг*) болгарского словарного фонда.⁹

Принято считать, что место захоронения *Коурьтъ-кана* обнаружено археологами в Поднепровье.¹⁰

После *Коурьта* 3 года правил кан *Безмьрь* (665-668). Согласно Именнику, пять князей правили по ту сторону Дуная 515 лет: *Авитохоль, Ирникъ, Гостоунь, Коурьтъ* и *Безмьрь*.

Остатки хуннов-кидаритов (аспургиян, уногуров и уногундугов) и союзных им славян под предводительством кана *Есперериха* или *Испериха* покинули Поднепровье и переселились за Дунай в обл. г. Плиска в период между 668 и 679/680 гг. Тем не менее, они сохранили контроль над Буджаком и Мунтенью. Восточной границей державы Испериха стал Днестр, где до печенежского опустошения процветали пограничные крепости Евукаты, Салмакаты, Сакакаты, Тунгаты, Кракнакаты и главный город Аспрокастрон (Белгород Днестровский), заселенные туранцами (саки), сарматами (салмы) и вост.-романцами (ромэи). В конце IX - начале X вв. это смешанное население оставило так называемую „балкано-дунайскую“ археологическую культуру (Калфа, Ханска).¹¹

Новая эпоха симбиоза хуннов-кидаритов (так называемых аспаруховых болгар), славян и черных влахов к югу от Дуная началась в последней трети VII в. и продолжалась до последней трети X в. 300 летнее правление канов *Тервеля* (21 год, около 695-714 или 701-718), *Анонима* (правившего 28 лет?), *Севара* (15 лет, 724-739), *Кормисоша* (греч. Κορμισσος) (17 лет, 739-756), *Винеха* (7 лет, 756-761), *Телеца* (3 года, 761-763), *Сабина* (763-765), *Оумора* (40 дней, 765), *Токту* (765-767), *Пагана* (767-771), *Телерига* (772-777), *Кардама* (777-802), *Кроума* (802- 13. 04. 814), *Омуртага* (814-831), *Маламира* (831-836), кавхана *Исбоула* (831-838), *Персияна* (836-852), *Бориса I* (852-889), *Владимира-Расате* (889-893), *Симеона* (893-27. 05. 927), *Петра* (927-968), *Бориса II* (968-971) достаточно полно освещены историческими источниками.¹² На это время приходятся лексические заимствования венгерского и чувашского облика в славянский язык болгар, типа *пашеног* (баджанак).¹³ Напротив, в Именнике болгарских канов заметны имена, имеющие очевидное славянское происхождение: *Гостоунь* или *Гостоунь, Телец, Маламир, Владимир*.

„Хуннские“ племена Аварского каганата

4. Эллах

Белые хорваты, часть сербов (сорбы), славины (предки словенцев, словинцев, словаков) после гибели *Эллаха* и распада державы хуннов расселились по южным и северным склонам

⁹ WENDT, H. F.: Die türkischen Elemente im Rumänischen. Berlin 1960.

¹⁰ см. ВЕРНЕР, Й.: Погребальная находка от Малая Перешчепина и Кубрат-хан на болгарите. София 1988, s. 39-44; СЕФТЕРСКИ, Р.: Рец. in Исторически преглед, 1989, џ. 2, s. 104-107.

¹¹ ПЛЕТНЕВА, С. А.: Балкано-дунайская культура. In: Степи Евразии в эпоху средневековья. Москва : Наука 1981, s. 75-77.

¹² Кратка история на България. София: Наука и Изкуство 1981, s. 41-54.

¹³ MENGES, K.: Bulgarische Substratfragen. In: Ural-Altäische Jahrbücher, 1960, roč. 32, џ. 1-2.

Карпат, высоких Бескид, Судет и Рудных гор (453/4). Прочие *хорваты, сербы и словенцы* вместе с *гепидами* и *лангобардами* оставались в Потисье и Паннонии до прихода туда авар (в 565 г.), позднее они под давлением авар заселили в 610-е гг. Иллирик (*сербы и хорваты*) и Рецию (*словенцы*). Эта общность состояла преимущественно из *славян (словаки, словинцы, словенцы, хорваты, сербы), аланов, германцев (гепиды) и хуннов*. Некоторое культурное влияние на нее оказали авары (заимствованные слова *орда, каган, жупан?*). В последней трети VI в. к ним переселились 20 тыс. *уар-хунны*, и 10 тыс. *тарних, коцагир* и *забендер* (Симокатта VII 8: 16, 17). В 890-е гг. Потисье и Паннония была заселена венграми, продолжавшими традиции хуннов.

„Хуннские“ племена Северной Италии

5. Кубер (?)

Прочие *хорваты, сербы и словенцы* вместе с *гепидами* и *лангобардами* оставались в Потисье и Паннонии до прихода туда авар (в 565 г.), позднее они под давлением тех же авар заселили в 610-е гг. Иллирик (*сербы и хорваты*) и Рецию (*словенцы*).

Внимательный читатель заметит удивительное сходство этой картины с легендарным переселением пяти сынов царя Коврата (см. *Бревиарий* Никифора и *Хронику* Феофана). Очевидно, перед нами этногенеалогическое предание, которое описывает не единовременные события последней трети VII в., как привыкли думать многие в болгаристике, а гораздо более давние события между 367 и 453 гг. При этом, описание расселения сынов Коврата практически соответствует миграции не только предков современных болгар, но и сербов, хорватов, словенцев, т. е. миграции носителей южнославянской и части западнославянской групп диалектов.

Первый брат, Батбаян (т. е. старший брат (бать) Баян) остался на родине (Приазовье и Прикубанье) – это утигуры 533-566 гг., а позднее адыги, черкесы и абхазы и жившие чересполосно с ними аланы, асы и восточные славяне.

Второй брат Котраг обосновался у Дона – это предки кутригуров 533-566 гг. в Подонье, позднее – городское и сельское оседлое население хазарской Дентии (все те же хунны, болгары, венгры, аланы, асы и анты (600-900 гг.), еще позднее древнее чувашское и аланское население Волжской Булгарии (900-1250-е гг.).

Третий брат по имени Аспарух, переправившись через Днепр и Днестр, поселился у Истра, в труднодоступной области Онглос – это хунны Аттилы, Хернаха, Курта, Испериха и славяне, позднее – древние болгары.

Четвертый брат, перейдя Истр, поселился в Паннонии, позднее вошел в союз с аварами (с 565 г.) – это остатки хуннского племени Аттилы и Эллага, а также многочисленные племена славянской общности (словаки, словинцы, сорбы и белые хорваты).

Пятый брат поселился в Равеннском Пентаполе и стал подданным римлян – это часть племени Аттилы и Эллага, переселившихся вместе со словенцами.

Вновь одним из мест поселения древних славянских племен названа Паннония. Но на сей раз речь идет о вторичной славянизации праславянской прародины, некогда покинутой под давлением римлян. Похоже, именно память о прародине побуждала славянские племена хуннской общности Аттилы двигаться в направлении Паннонии. Волны славянских переселений V-VI вв. н. э. оставили пласты диалектной ономастики во всем Приальпийском регионе.¹⁴

¹⁴ SCHÜTZ, J.: Frankens mainwendische Namen. Geschichte und Gegenwart. München 1994; HOLZER: Die Slaven im Erlaufal. Eine Namenlandschaft in Niederösterreich. Wien 2001.

Place of Potisie and Pannonia in the oldest ethno-genealogical legends of Slavonic peoples

Alexandr K. Shaposhnikov

The main point of the author's conception is the use of historical onomastics, etymology, areal linguistics and narrative sources in search of the oldest area of Common Slavonic in the First half of the I millennium AD. Author correlates data of historical onomastics from Pannonia, Poland and Ukraine with narrative sources of Late Antiquity writers of III-VI AD, as well as the Old-Bulgarian legend of migration and settlement of five sons of kan Kobratos (VII AD).

Besides a tribal ideology, the Slavic lexicon testifies the existence of the ideology of an agricultural society. The name of a part of Western Slavs – **ledjane* 'virgin soils ploughmen' — mirrors both this ideology and the secondary coming of Polish tribes into the Vistula basin as well. The Slavic agriculture has been oriented towards the ancient Danubian-Alpine agricultural center as to the agricultural implements (Slavic **plugú*), the sorts of cereals and their names (Russian *noěáa* 'the spelt', Slavic **rúžú* 'rye', with its new etymology 'that tears (the wheat)').

The Slavic concerned before all the Middle Danube, whose name the Slavs loaned in its Celtic-Germanic form (probably from the Upper Danube). Author sees the Middle Danube lands as a center of the further Slavic migrations, including that to the north of the Carpathians, along the Vistula valley. It was a sort of a northern infiltration not only of the Slavs, but also of other I.-E. tribes that came into the future Poland earlier than the Slavs and together with them what led to an intermingled coexistence.

What specially proves the presence of non-Slavic Indo-Europeans to the north of Sudeta mountains is this „Third“ ethnic element between the Germanic and Slavic tribes, supposedly of Venetic (Illyro-Venetic) linguistic origin. Author stresses to the contrary the reality of direct Venetic-Slavic ethnolinguistic contacts (cf. the etymology of *Licicaviki*, *Šrem* and much other names inherited by the onomastics of Polish lands), hence a considerably earlier appearance of the Slavs in this country. As the Pre-Slavic Illyrians to the north of the Carpathians we regard also the Silingi (Polish *Śląsk* < **süleg-*, Silesia) and Milingi, concealed under a placename *Mładz*, near Warsaw (< **müleg-*, according to Stieber), carried then away by the Slavic reflux up to the Greek Peloponnese (in Constantine Porphyrogenetos' *De administrando imperio* oij Mhliggoi are already a Slavic tribe).

The eastward movement and migrations of Slavonic tribes in the III-IV AD reached the river Don and Taman' peninsula. It is proved by numerous Common Slavonic endemic river and place names in Circummaeotic region (sometimes just a translation loan words like Kopyl' < Tykanditai, Oleshie < Hylaia, Perekop < Taphrai). From this region originated some ethnic names like Serbi Cephalotomoi and Chorouathos (Gynaikokratoumenoi in regnum Amazonum), to say nothing about Bulgar and Rus'. In 375-453 AD numerous Slavonic and Germanic tribes migrated westward together with Hunni and returned back to Potisie and Pannonia. Author considers it possible to study the origins of different Slavonic tribes closely connecting them with migrations and settlement of multiethnic communities lead by Attila's sons (Ellac, Dengitzic, Hernac) or five sons of Kobratos (Batbaian, Kotrag, Asparuc and others).

As to the linguistic characteristics of the Middle Danube area it should be indicated that the river-name *Morava* which spread then in the East, West and South has been initially endemic for the Middle Danube area. Slavic *Morava*, evolved from an earlier *Maru-s* is one of non-differentiated Indo-European („alteuropaisch“) Wasserwörter, etymologically congener to I.-E **mori*, Slavic **mor'e* 'sea'. The Slavic hydronymic inventory of the Middle Danube area reveals, notwithstanding a millennial domination of the Hungarian language with quite different structure, the presence of undoubt-edly Early Slavic wordformational and morphological features (derivatives and composita) and some archaic moments (a nearly exclusive use of the physiographic lexicon of the type of mentioned Krahe's „Wasserwörter“

What was said above can be repeated about the western part of the Middle Danube basin, the so-called Pannonia. Step by step are being clarified the details of Early Slavic nomenclature of the Balaton lake and its environs. So Slavic **Pleso* (lacus *Pelso*, Plin. NH III, 24) has been the name of the greater, straight part of the lake, and only the lesser, more marsh-ridden, part of it has had the Slavic name **Bolto* 'marsh swamp', hence a Church-Slavic city-name **Blatümü gradú*, an ancient city at the western shore of the lake. Very near to Slavic nomenclature stands an ancient tribal name *Oseriates* (perhaps only the suffixal formation *-iat-* of the latter tends to non-Slavic, Illyrian; here we cannot but evoke an obviously hybrid ethnonym *Ezeritai*, Const. Porph. *De adm. imp.*, mentioned there as an already Slavic tribal name, beside the Milingi, in the southwestern Peloponnese).

Hereby we touch an important question of neighbourhood and coexistence of Slavic and non-Slavic within the same territory, namely the Illyrian-Slavic succession, because the Slavic meaning 'marsh, marshy' (in Hungarian *Balaton*, see above) correctly reproduces the meaning of yet Illyrian names *Pannonia*, **Pannonia*. One such pair of Illyrian-Slavic successivity does outweigh substantially the negative factor of paucity of what has been really attested.

EMIL HORÁK*

Slovensko-macedónske jazykové paralelyHORÁK, E.: Slovak-Macedonian Language Parallels. *Slavica Slovaca*, 39, No. 2, pp. 107-114.

The author compares the circumstances of the origin of the standard Slovak language and the standard Macedonian language, and explores the similarities and differences in the codification processes of the two standard languages. The author concludes that the both standard languages originated fully in accordance with divergent tendencies of the development of standard Slavic languages. The special attention is given to the comparison of Ludovít Štúr's and Krste P. Misirkov's codification principles.

Slavonic mutuality, Codification of the literary Slovak language, Codification of the literary Macedonian language, Ludovít Štúr, Krste P. Misirkov, divergent tendencies of the development of standard Slavic languages.

0. Ak si slovenský národ v minulom roku pripomínal 160. výročie kodifikácie Štúrovej spisovnej slovenčiny, macedónsky národ v minulom roku zaznamenával 100. výročie prvého pokusu o kodifikáciu spisovnej macedónčiny Krste P. Misirkova v diele *За македонцикуте работу*. Ak si Slováci v auguste tohto roku pripomínali 160. výročie vyhlásenia strednej slovenčiny za slovenský spisovný jazyk na zasadnutí Tatrína roku 1844, Macedónci si v auguste tohto roku pripomínali 60. výročie vyhlásenia strednej macedónčiny za macedónsky spisovný jazyk na prvom zasadnutí Macedónskej národnej rady v kláštore sv. Prohor Pčički v auguste 1944. Časový rozdiel medzi uzákonením spisovnej slovenčiny a uzákonením spisovnej macedónčiny je teda presne 100 rokov. Ak sa v tomto príspevku pokúsime hľadať príčiny tohto storočného rozpätia a odkrývať zhody a rozdiely v kodifikačných procesoch týchto dvoch slovanských jazykov, nazdávame sa, že výsledky tohto nášho úsilia môžu byť prínosom i do teórie vzniku slovanských spisovných jazykov. Budeme si pritom všímať (1) časové relácie kodifikácie týchto dvoch spisovných jazykov, (2) potrebu kodifikácie týchto dvoch spisovných jazykov, (3) jazykové, ako aj mimojazykové podmienky obidvoch kodifikácií a napokon (4) budeme porovnávať kodifikačné princípy Krste P. Misirkova s kodifikačnými princípmi E. Štúra, ako aj uplatňovanie týchto princípov v ich kodifikačných postupoch.

V príspevku budeme vychádzať zo zistenia, že obidva porovnávané spisovné jazyky – spisovná slovenčina i spisovná macedónčina – vznikli v plnej zhode s divergentnými tendenciami v rozvoji slovanských spisovných jazykov (E. Horák, 2000, s. 150-155), ktoré sa špecificky odrážali pri vzniku a rozvoji aj týchto dvoch slovanských spisovných jazykov.

1. Časové relácie. Z hľadiska synchronného nemá podstatný význam „historicita“, čas kodifikácie spisovného jazyka, ak si dnes spisovný jazyk plní všetky svoje funkcie. Konfrontačné hľadisko pri geneticky príbuzných jazykoch, ktorých spisovné jazyky vznikli v rozdielnom čase, vyžaduje si však brat' ohľad i na časové relácie, keďže sa pritom porovnávajú aj mimojazykové javy i také relevantné historické udalosti, ktoré sa odohrávali a zasahovali obidva porovnávané spisovné jazyky na kvalitatívne rozdielnej úrovni rozvoja. Platí to aj o vzťahu spisovnej slovenčiny a spisovnej macedónčiny. Aj keď sa obidve etniká, resp. národnosti – slovenská i macedónska – od počiatku nachádzali v oblasti východnej Európy, žili v dvoch rozdielnych impériách – slovenská národnosť v uhorskej časti habsburskej monarchie, macedónska národnosť najprv v rámci Byzantskej ríše, neskôr Tureckej ríše, pričom politické, sociálne i kultúrne pomery pre

rozvoj týchto národností pre národné obrodzenie, a tým i smerom k samobytnému národu boli podstatne rozdielne. Tieto pomery boli nesporne priaznivejšie pre Slovákov, ktorí si prvú podobu spisovného jazyka kodifikovali už koncom 18. storočia kodifikačnými prácami A. Bernoláka (A. Bernolák, 1787 i 1790) a potom v čase vyvrcholenia slovenského národného obrodzenia v diele Ľudovíta Štúra *Nárečia slovenskuo alebo potreba písania v tomto nárečí*, ako i v normatívnej gramatike *Nauka reči slovenskej* (Ľ. Štúr, 1846). V dôsledku mimoriadne nepriaznivých politických i sociálnych pomerov v Macedónsku bola spisovná macedónčina úplne kodifikovaná takmer celých sto rokov neskôr, až po získaní plnej nacionálnej emancipácie a štátnej suverenity v roku 1944, a to aj napriek tomu, že jazykové podmienky boli pre kodifikáciu zrelé už najmenej polstoročia predtým, čo napokon potvrdzuje prvý pokus o jej plnú kodifikáciu, ktorý urobil Krste P. Misirkov v knihe *За македониките работи* (1903), kde svoje kodifikačné zásady i uplatnil.

2. Potreba kodifikácie spisovnej slovenčiny a spisovnej macedónčiny. Kodifikáciu spisovnej slovenčiny – ako jedného z atribútov samostatného národa – podmieňovalo najmä postupné vyvrchoľovanie zakončenia samobytnosti slovenského národa v 40. rokoch 19. storočia, keď mladej štúrovskej romantickej generácii už nepostačoval zastaraný český jazyk, ktorý sa ako bohoslužobný jazyk používal v evanjelickej cirkvi, pričom nevyhovoval jej ani spisovný jazyk bernolákovskej generácie, ktorý bol založený na úzkej západoslovenskej nárečovej osnove, a tak nemohol ani plniť funkcie celonárodného spisovného jazyka.

Potrebu celonárodného spisovného jazyka si nástojčivo uvedomovala nastupujúca tvorivá generácia, čo sa prejavilo už v tom, že svoje literárne umelecké plody vydala ešte pred oficiálnym priznaním kodifikácie nového spisovného jazyka v zborníku *Nitra II.* (1844), národno-emancipačný zápas si zasa vyžadoval vydávanie novín, a tak *Slovenskje národňje novini* s literárnou prílohou *Orol Tatranskí* (1845) začali vychádzať taktiež už pred vydaním základných kodifikačných príručiek Ľ. Štúra.

Macedónska národnosť pod politickou a ekonomickou porobou Tureckej ríše a pod silným gréckym duchovným útlakom nedospela v tomto čase ešte k potrebe nevyhnutnej kodifikácie spisovnej macedónčiny. Prebúdzajúce sa národné obrodzenie macedónskej národnosti sa nestalo takou hnacou silou, ktorá by uzákonenie spisovného jazyka urýchl'ovala. Uvedomelá macedónska inteligencia sa teda mohla sústrediť viac-menej iba na starostlivosť o zabezpečovanie základného vzdelania a osvety ľudu, ako aj o prebudený záujem o ľudovú duchovnú tvorivosť – písanie učebníc a zbieranie ľudovej umeleckej tvorivosti. Lenže macedónska inteligencia sa nemohla v úplnosti venovať vyššiemu duchovnému uvedomovaniu národa ani v poslednej štvrtine 19. storočia, keďže práve v tejto štvrtine sa musela posvätiť takmer výlučne národno-osloboditeľskému hnutiu, keďže macedónska národnosť zostala aj po roku 1878 naďalej pod tureckým panstvom, ako aj pod gréckym duchovným útlakom. Významný krok v tomto smere vykonala najmä generácia „separatistov“, ktorá v rámci uceleného národného programu, poväčšine ani nie na vlastnom macedónskom území, vypracovala nacionálny program, ktorý zahŕňal i kodifikáciu spisovnej macedónčiny ako nevyhnutný predpoklad pre nacionálnu autonómiu v rámci Tureckej ríše, ako aj spisovnej macedónčiny ako atribútu rodiaceho sa macedónskeho národa. A práve túto významnú úlohu sa podujal pred storočím splniť Krste P. Misirkov vo svojom diele *За македониките работи* (1903).

Z naznačeného porovnania potrieb dvoch spisovných jazykov vychodí, že základná potreba kodifikácie obidvoch porovnávaných spisovných jazykov bola v podstate jedna – uzákoniť spisovný jazyk ako nevyhnutnosť rodiaceho sa národa a jeho samobytnosti. Prirodzene, na Slovensku sa táto potreba prejavovala intenzívnejšie, čo vyplývalo z odlišných spoločenských, kultúrnych a politických podmienok dvoch národov; národno-emancipačný proces na Slovensku značne pokročil a takmer živelne ho podporovala tvorba umeleckej literatúry, osvety i ďalší rozvoj národnej emancipácie.

3. Podmienky kodifikácie spisovnej slovenčiny a spisovnej macedónčiny. Podmienky kodifikácie spisovnej slovenčiny a spisovnej macedónčiny sa odlišujú najmä v dôsledku rozličného

stupňa národno-emancipačného rozvoja i rozdielneho historického kontextu oboch národov, čo sa prejavilo najmä vo vzťahu k (1) idei slovanskej vzájomnosti, ako aj vo vzťahu k (2) jazykovej tradícii, resp. k predchádzajúcim formám spisovného jazyka.

3.1. Skutočnosť, že Slováci v Uhorsku nemali nijaké politické práva ani zastúpenie v parlamente, do značnej miery dala pečať i slovenskému národnému obrodeniu, ktoré bolo duchovne mimoriadne ovplyvnené ideou slovanskej vzájomnosti, ktorú formuloval práve Slovák Ján Kollár. Avšak táto idea, aj keď na jednej strane dávala Slovákom nádej a vieru, že v zápase o svoju národnú samobytnosť a emancipáciu nie sú sami, že majú za sebou celý veľký slovanský svet, na druhej strane podstatne, ba paradoxne znemožňovala ich úplnú emancipáciu práve strohou požiadavkou Jána Kollára, aby sa ako samobytné rozvíjali iba štyri slovanské národy a s nimi štyri slovanské literatúry a tým iba štyri slovanské spisovné jazyky: ruský, poľský, český a ilýrsky jazyk. V tejto „štvorkmeňovej koncepcii“ *slovanskej vzájomnosti* Jána Kollára nebolo miesto pre samostatný slovenský spisovný jazyk. A tak sa táto podmienka, prirodzene, stala ťažkou prekážkou na ceste k uzákoneniu spisovnej slovenčiny. Ak mala spisovná slovenčina vzniknúť, musela sa s ňou vyrovnáť mladá generácia romantikov na čele s E. Štúrom, ktorý spomenutú koncepciu musel prekonať jednak teoreticky, jednak v tvrdom spore s Jánom Kollárom i s niekoľkými ďalšími príslušníkmi staršej generácie, čím napokon potrebu kodifikácie spisovnej slovenčiny úspešne obhájil a uskutočnil. O tomto zápase najlepšie svedectvo podáva spis *Hlasové o potrebe jednoty spisovného jazyka pro Čechy, Moravany a Slováky* (1846), v ktorom J. Kollár štúrovskú kodifikáciu spisovnej slovenčiny príkro odsúdil.

Krste P. Misirkov sa na rozdiel od E. Štúra s takouto prekážkou pri kodifikácii spisovnej macedónčiny nestretol. Totiž princíp „štvorkmeňovosti“ v Kollárovej *idei slovanskej vzájomnosti* bol na rozhraní 19. a 20. storočia už prekonaný, napokon významne aj zásluhou E. Štúra, a sama idea slovanskej vzájomnosti v čase Krste P. Misirkova sa prejavovala už v ideách slavjanofilstva, ktoré bolo macedónskym Slovanom naklonené, najmä slavjanofilstvo ruské či už poskytovaním štipendií macedónskym študentom alebo pri zakladaní ich literárnych a vedeckých združení a spoločností, akou bola aj macedónska vedecko-literárna spoločnosť *Македонско научно-литературно другарство* založená v Petrohrade v roku 1902 s komplexným nacionálnym programom, čo napokon potvrdzuje veľmi žičlivý vzťah k nastupujúcej macedónskej inteligencii takých slavjanofilov, akými boli napríklad V. I. Lamanskij či T. D. Florinskij a ďalší, ktorí ostatne boli i priamymi profesormi či učiteľmi Krste P. Misirkova. Pri kodifikovaní spisovnej macedónčiny sa teda Krste P. Misirkov na rozdiel od E. Štúra na Slovensku nemusel polemicky priamo vyrovnávať s významnejšou domácou opozíciou, ktorá by sa akýmkoľvek spôsobom stavala proti uzákoneniu spisovnej macedónčiny ako samostatného spisovného jazyka.

3.2. So zložitým vzťahom k idei slovanskej vzájomnosti na Slovensku úzko súvisela i otázka vzťahu nastupujúcej generácie k spisovnej češtine ako k jazyku, ktorý Slováci používali od 15. storočia ako bohoslužobný jazyk evanjelikov a ktorý už v polovici 19. storočia nijako nevyhovoval novým potrebám. Preto sa musel E. Štúr pri kodifikácii spisovnej slovenčiny dôkladne vyrovnáť aj s touto otázkou. A ona zaberá významné miesto v spomenutom Štúrovom kodifikačnom diele. E. Štúr porovnávaním všetkých jazykových rovín slovenského a českého jazyka dochádza k záveru, že slovenský jazyk sa v podstatných javoch odlišuje od českého jazyka, čo je dostatočný dôvod pre jeho samostatnosť. Ale rozdiely medzi slovenčinou a češtinou neboli Štúrovi jediným dôvodom pre kodifikáciu spisovnej slovenčiny. Hlavným dôvodom pre jej kodifikáciu mu bola skutočnosť, že Slováci sú a chcú byť svojbytný slovanský národ, a preto chcú mať i svoj vlastný spisovný jazyk.

V Macedónsku by obdobou používania starej biblickej češtiny na Slovensku mohlo byť používanie staroslovienskeho jazyka v macedónskej redakcii, resp. cirkevnoslovanského jazyka. Krste P. Misirkov vo svojom diele osobitne nenastoluje otázku vzťahu rodiacej sa spisovnej macedónčiny a tohto jazyka. Totiž na rozhraní 19. a 20. storočia tento jazyk bol už z hľadiska bežnej komunikácie anachronizmom. Túto pozíciu nadobudol zrejme aj vďaka tomu, že sa od polovice 19. storočia v Macedónsku intenzívne vyvíjal kultúrny ľudový jazyk s funkciou komunikatívneho prostried-

ku, ktorý postupne nadobúdal nadnárečovú povahu a smeroval k tvorbe interdialektu, o čom svedčí aj jazyk diel macedónskych spisovateľov i kultúrnych dejateľov tohto obdobia.

3.2.1. V spomenutom kodifikačnom diele *Nárečja slovenskuo alebo potreba pisaŋja v tomto nárečí* sa L. Štúr pozitívne vyrovnáva aj s prvou kodifikáciou spisovnej slovenčiny, s kodifikáciou A. Bernoláka, a to tak, že nepopiera jej veľký význam. Naopak, nielenže ju vysoko oceňuje, ale pochvalne hodnotí i tvorcov, ktorí tvorili v tejto spisovnej slovenčine, osobitne dielo klasika slovenskej literatúry Jána Hollého. L. Štúr chápe svoju novú kodifikáciu ako kontinuum vo vývine slovenského jazyka k jeho spisovnej podobe. Navyše L. Štúr vedome nadväzoval na Bernolákovu kodifikáciu i v niektorých kodifikačných princípoch, napríklad vo fonetickom, resp. fonologickom pravopise. Krste P. Misirkov otázke kodifikácie spisovnej macedónčiny venoval pozornosť vo svojom diele iba v rámci jednej krátkej kapitoly *Неколку зборови за македонскиот литературен јазик* (K. P. Misirkov, s. 210-225). Preto u Krste P. Misirkova môžeme o kodifikácii spisovnej macedónčiny hovoriť iba s istou podmienenosťou. Oprávňuje nás na to skôr jej hodnotenie z hľadiska jej perspektívnosti v budúcnosti, vo vedeckej kodifikácii spisovnej macedónčiny o štyri desaťročia neskôr, keďže tri kodifikačné princípy K. Misirkova, hoci i nakrátko formulované, sa v nej takmer úplne verifikovali. O takejto jeho perspektívnosti sa môžeme presvedčiť porovnaním textu jeho knižky *За македонските работи* so súčasnými textami spisovnej macedónčiny po jej vyše polstoročnom lingvistickom pestovaní.

Krste P. Misirkov sa vo svojom diele, na rozdiel od L. Štúra, nevyrovnáva s jazykovou praxou svojich literárnych predchodcov a kultúrnych dejateľov, nad čím sa niektorí posudzovatelia Misirkovovho diela pozastavujú (D. Brozović, 1975, s. 32). Jeho postup si môžeme vysvetliť tým, že podstatu Misirkovovej knižky *За македонските работи* netvorí jazyková problematika, čo potvrdzuje aj názov kapitoly *Неколку зборови за македонскиот литературен јазик* i slová „*ке треба да се кажат неколку зборови за своевременоста на книгата и нашиот литературен јазик*“ (K. P. Misirkov, 1991, s. 210). Krste P. Misirkov si bol teda dobre vedomý toho, že aj o macedónskom jazyku, osobitne o spisovnom by bolo treba napísať celú osobitnú knihu, „jedna cela книга.“ Žiaľ, k dôkladnému spracovaniu otázok spisovnej macedónčiny sa Krste P. Misirkov už nedostal.

3.2.2. Už z naznačeného porovnania podmienok kodifikácie spisovnej slovenčiny a spisovnej macedónčiny vychodí, že podmienky pre kodifikáciu spisovnej macedónčiny boli neporovnateľne ťažšie než podmienky pre kodifikáciu spisovnej slovenčiny, ktoré zasa v porovnaní s podmienkami kodifikácie ostatných slovanských spisovných jazykov boli taktiež veľmi nepriaznivé.

4. Kodifikačné princípy L. Štúra a Krste P. Misirkova. Už na prvý pohľad sa ukazuje, že kodifikačné princípy L. Štúra a Krste P. Misirkova boli aj napriek rozdielnym podmienkam kodifikácie slovenského a macedónskeho spisovného jazyka veľmi blízke. Navyše obidvaja kodifikátori svoje princípy aplikovali už vo svojich prácach. L. Štúr v knihe *Nárečja slovenskuo alebo potreba pisaŋja v tomto nárečí* (1846) a Krste P. Misirkov v diele *За македонските работи* (1903). Rozdiel medzi nimi je v tom, že L. Štúr celé spomenuté dielo venuje výlučne teoretickým otázkam kodifikácie spisovnej slovenčiny. Štúrova práca je založená na komparatívnom základe; L. Štúr sa v nej zamýšľal nad „kmeňovitosťou“ slovanských národov, zaraďuje slovenčinu medzi ostatné slovanské jazyky, porovnáva slovenský jazyk s ostatnými slovanskými jazykmi, pričom osobitne porovnáva slovenský jazyk s českým jazykom. Svoju kodifikáciu L. Štúr navyše podporil opisom normy spisovnej slovenčiny v normatívnej gramatike *Náuka reči slovenskej* (1846).

4.1. Nárečové východisko. L. Štúr zvolil za východisko spisovnej slovenčiny stredoslovenské nárečia, rovnako za základ spisovnej macedónčiny položil Krste P. Misirkov centrálna macedónske nárečia z oblasti Velesa, Prilepu, Bitoly a Ochridu.

Podľa L. Štúra je reč stredoslovenských nárečí „najpravdivejšia slovenská, najzavarovanejšia, najčistejšia, najplnohlasnejšia a pritom najrozšírenejšia!“ (L. Štúr, 1957, s. 104). L. Štúr teda pripisuje stredoslovenským nárečiam také vlastnosti, pôvodnosť, zachovanosť, čistota, výraznosť a rozšírenosť. A čo sa týka pôvodnosti a zachovanosti stredoslovenských nárečí, podľa

L. Štúra „najčistejšie a najvernejšie je toto nárečie zadržané tam, kde bolo najlepšie ukryté v hlbine Tatier, najviac sa popremeňovalo tam, kde mali na susedné nárečia slovanské najväčšie pôsobenie, predsa ale jednota tohto nárečia dobre sa vidí z najviac foriem slovenčiny vlastných, od iných susedných slovanských nárečí odchodných, i zo slov, ktoré všetky rozličné nárečia prebehujú a všetky v jedno kľbko, v slovenčinu, sa spleťajú“ (L. Štúr, 1957, s. 155). Takéto prívlastky a obdobné atribúty pre spisovný jazyk má zrejme na zreteli aj Krste P. Misirkov, lebo stredomacedónske, centrálné nárečia sú podľa neho najpôvodnejšie a najzachovanejšie, keďže sú najviac vzdialené od susedných slovanských jazykov – bulharského a srbského. A čo sa rozšírenosti centrálného nárečia týka, K. Misirkov sa obrazne vyjadruje tak, že „ako Македонецот од северна Македонија подаит рака на својот брат од јужна Македонија, и Македонецот од источна Македонија подаит рака на тој од западна. Подадените раци ке се прекрстат околу Прилеп и Битола“ (K. Misirkov, s. 220).

4.2. Slovná zásoba. L. Štúr vyslovil kodifikačnú zásadu, aby sa spisovná slovenčina založená na stredoslovenských nárečiach lexikálne obohacovala zo všetkých slovenských nárečí. Krste P. Misirkov taktiež vyslovil zásadu o potrebe rozvíjania spisovnej macedónčiny zo všetkých nárečí.

L. Štúr túto požiadavku obrazne vyjadruje tak, že „z rozličných nárečí slovenských, ako zo svojich vlastných halúz, berie slovenčina, brať bude a môže i brať má slová, aby sa čím najväčšmi obohatila, k úplnému sa svojich (potrieb) vysloveniu spôsobilou i docela príhodnou stala a života toho, ktorý sa medzi nami vzdáha, opravdivou a dokonalou vyslovovateľkyňou bola“ (L. Štúr, 1957, s. 155).

So Štúrovým vzletným štýlom kontrastuje vecný štýl Krste P. Misirkova, podľa ktorého v spisovnom jazyku „*речничкиот материјал да биде собрање од сите македонски наречја*“ (Misirkov, 1991, s. 225).

Pravda, pri prevzatí jedného, a to centrálného nárečia za základ spisovného jazyka mal L. Štúr a rovnako i Krste P. Misirkov na zreteli zachovanie celistvosti, ústrojnosti či systémovosti spisovného jazyka, čo by sa nedalo dosiahnuť zmiešaním viacerých nárečí. L. Štúr to vyjadril presne konštatovaním: „Docela bludné a nepravé by bolo, keby sme z viacej rozličností slovenských všelijaké formy povyberať a do jednej reči splátať chceli, bo by tak sme nestvorili nič pravdivého a skutočného, ale by sme len mali strakatinu, ktorá by ani svojich pevných zákonov, ani istého rázu (charakteru) nemala...“ (L. Štúr, 1957, s. 169).

4.3. Pravopis. L. Štúr pri kodifikácii spisovnej slovenčiny založil pravopis na fonetickom, resp. fonologickom princípe. Krste P. Misirkov založil spisovnú macedónčinu taktiež na fonetickom, resp. fonologickom pravopise.

Štúrov pravopis spisovnej slovenčiny sa od Misirkovovho pravopisu odlišuje iba tým, že zachováva aj morfológický princíp, v ktorom sa rešpektujú morfémy v pôvodnej podobe. Pri prijatí foneticko-fonologického pravopisu sa L. Štúr oprel aj o slovenskú pravopisnú tradíciu v kodifikácii spisovnej slovenčiny Antona Bernoláka.

Krste P. Misirkov pri uvádzaní fonetického pravopisu sa zasa nepochybné oprel o živelnú prax písania svojich predchodcov, hoci ako model mu do istej miery mohol poslúžiť i fonetický pravopis v spisovnej srbčine Vuka S. Karadžića. Pravopis Krste P. Misirkova sa v základných črtách, iba po čiastočných modifikáciách, zachoval aj v kodifikácii spisovnej macedónčiny v roku 1944. Naproti tomu Štúrov foneticko-fonologický pravopis bol pravopisnou reformou z roku 1853, pravda, viacej z mimojazykových než z vedeckých dôvodov, doplnený aj o etymologický princíp.

4.4. Ak sme vyslovili mienku, že o kodifikácii Misirkova môžeme hovoriť s istou podmienenosťou, mali sme na zreteli aj špecifické uvedenie jeho princípov do spisovnej praxe, čo sa prejavuje aj pri porovnaní zavádzania kodifikačných princípov u L. Štúra do spisovnej slovenčiny. Kodifikácia spisovnej slovenčiny totiž prebiehala postupne už od roku 1843, keď došlo k dohode popredných štúrovcov o jej uzákonení, cez teoretické zdôvodnenie potreby tejto kodifikácie (1846), normatívnu gramatiku (1846), až po jej oficiálne prijatie v celonárodnom spolku

Tatrin v roku 1847. Ak má Štúrova kodifikácia spisovnej slovenčiny povahu procesu, kodifikácia K. Misirkova má povahu rázneho, rozhodného činu. Túto osobitosť Misirkovovej kodifikácie má zrejme na zreteli i B. Koneski, ktorý ju považuje za „језичен експеримент смел и длабоко промислен каков што ретко ќе се сретне при создавањето на еден нов литературен јазичен експеримент“ (K. P. Misirkov, 1974, s. 536). Treba súhlasiť s B. Koneským aj v tom, že táto kodifikácia vyvoláva aj širší vedecký záujem i ako „успешно реализирана јазична синтеза, што може да фрли од повеќе страни светлина врз процесот на оформување на нови литературни јазици“ (K. P. Misirkov, 1974, s. 536).

4. 5. Po zistení naznačených zásadných zhôd kodifikačných princípov L. Štúra a Krste P. Misirkova v rozličných jazykových podmienkach vzniká otázka, či Krste P. Misirkov poznal kodifikačnú prácu L. Štúra *Nářečja slovenskuo alebo poteba pisañja v tomto nářeči* (1846), v ktorej L. Štúr podal svoje kodifikačné princípy. Nateraz, prirodzene, môžeme vysloviť iba predpoklad, že Krste P. Misirkov ako filológ slavista poznal nielen filologické a jazykovedné dielo L. Štúra, ale i kodifikačné práce A. Bernoláka, ktoré dobre poznali aj ruskí filológovia slavisti; ostatne sám Krste P. Misirkov bol ich žiakom. Nepriamym dôkazom toho, že Krste P. Misirkov poznal dielo L. Štúra, by mohla byť aj skutočnosť, že Štúrova monografia *Slovanstvo a svet budúcnosti* vyšla v ruskom preklade pod názvom *Славянство и мир будущаго* až dvakrát – prvý raz počas slovanského zjazdu v Moskve v roku 1867 a druhý raz v roku 1909. V tomto kontexte je dôležité, že jej prvé vydanie pripravil ruský slavianofil V. I. Lamanskij, ktorý si rukopis tohto diela priniesol už zo svojho pobytu v Uhorsku v roku 1862 a toto dielo výdatne používal. Druhý raz vydal toto Štúrovo dielo zasa slavianofil T. D. Florinskij. Toto dielo teda pripravovali na vydanie bezprostrední učiteľia Krste P. Misirkova. Dokonca T. D. Florinskij ho vydával v čase, keď bol Krste P. Misirkov s ním v priamom kontakte (K. P. Misirkov 1991, s. 641).

Krste P. Misirkova mohlo v spomenutom diele inšpirovať Štúrovo zdôrazňovanie slovanskej kmeňovitosti ako typickej slovanskej črty, z ktorej mu vyplynul záver neobmedzovať slovanské národy v ich snahe po národnej samobytnosti a po samostatnosti ich spisovných jazykov. Prirodzene nie bez ohraničenia, lebo L. Štúr odporúča rozvinúť samobytnosť a spisovnosť každému takému slovanskému kmeňu, „ktorý má dačo duchovného, osobného, slovanského, ktorého sily duchovné i materiálne k tomu vystačia, ktorý v nářeči sebe najbližšom nemohol by sa dobre vysloviť a diela v ňom písané ľud jeho dobre zažiť a spotrebovať!“ (L. Štúr, 1957, s. 49), a to v tesnej zhode s princípom historickej podmienenosti a závislosti. Vari nebude náhoda, že v Štúrovom kodifikačnom diele sa často vyskytuje pojem konkrétnych „historických okolností,“ a to i v takej podobe, že „čo sa stalo, mohlo sa len v tých istých, v akých bolo, okolnostiach stať“ (Štúr, 1957, s. 49), čo učí a potvrdzuje história. Ale tento princíp nie je nijako cudzí ani Krste P. Misirkovovi. Naopak. Potvrdzuje to aj skutočnosť, že vo svojom diele často zdôrazňuje „historicko-kultúrne okolnosti,“ keď napríklad opätovne konštatuje, že „историско-културните прилики во создавањето на литературни јазици господствуваа секогаш, господствуваат они и сега“ (K. P. Misirkov, 1991, s. 216), čo ilustruje bezprostredným príkladom: „А сегашните историски прилики тоа го сакаат, као што сакале некогаш образувањето на бугарскиот, српско-хрватскиот и словенскиот народи од јужнословенските, или ...“ (K. P. Misirkov, 1991 s. 178). V zhode s týmto historickým okolnosťami sa napokon obidvaja zrejme rozhodli pre zápas za samobytnosť svojich národov a samostatnosť ich spisovných jazykov.

Ak sa Krste P. Misirkov vo svojom diele vyjadruje aj o „česko-slovenskom národe“ a „česko-slovenskom jazyku,“ neznamená to, že by vari popieral, v rozpore s L. Štúrom, samobytnosť slovanského národa a samostatnosť spisovnej slovenčiny popri češtine. Bude to skôr preto, že Krste P. Misirkov sa za svojho pobytu v Prahe v roku 1898 s pojmom „československý národ“ a „československý jazyk“ naisto stretal. Práve v tom čase, na rozhraní storočí, sa totiž opätovne začala rozvíjať koncepcia jednotného „československého kmeňa,“ resp. „československého národa“ a „československého jazyka.“ S týmto cieľom bol založený aj spolok *Československá jednota*, ktorej vedúcou osobnosťou bol jazykovedec F. Pastrnek. Napokon blízko k idei „českoslo-

venského“ jazyka mal i slovenský časopis *Hlas* založený práve v roku pobytu Krste P. Misirkova v Prahe (1898). Teda termín v podobe „чешко-словачки“ Krste P. Misirkov mohol použiť pod vplyvom aktuálneho pozorovania situácie v Prahe, hoci, prirodzene, pohľad na „československý národ“ a „československý jazyk“ bol na Slovensku podstatne iný. Je pritom zaujímavé, že K. Misirkov pri danom termíne spája dve adjektíva spojovníkom – „чешко-словачки,“ zatiaľ čo český termín je ako kompozitum bez spojovníka. Napokon tento pojem, a to i v takejto podobe, napriek nespornej svojbytnosti slovenského národa a vtedy už aj vedecky dokázanej a v praxi osvedčenej samostatnosti spisovnej slovenčiny, teda aj napriek jeho anachronizmu, bol „politicky aktuálny“ ešte i pri vzniku prvej Česko-slovenskej republiky (1918). Napokon obdobne možno u Krste P. Misirkova vysvetliť i používanie termínu „srpsko-hrvatski,“ keďže Krste P. Misirkov písal svoje dielo práve v čase najvyššej aktuálnosti chorvátskych „vukovcov,“ ktorým bol pojem *srpsko-hrvatski* či *hrvatsko-srpski* veľmi blízky.

Napriek všetkému Krste P. Misirkovovi pri jeho úsiliach o tvorbu nacionálneho macedónskeho programu a o oslobodenie macedónskeho národa z fyzickej i duchovnej poroby musela byť osobitne blízka výzva L. Štúra: „Píšte, kmene slovanské, ktoré máte nárečia ešte čisté, nenakvasené, k vyjadreniu svojich myšlienok spôsobilé, píšte v nárečiach svojich, to je požadovanie opravdivého života nášho. Náš svet, ak už rozumie sám seba, pomôže vám, jestli nenachádzate sa pri lepších vznešených okolnostiach, pomôže vám iste, veriac, že to, čo robíte, nerobíte z dajakého chvastania alebo vari z dajakého zahrávania si na samostatné v duchovnom živote stanie, ale že to robíte z vnútornej potreby, úplného sa vyslovenia a vyčrenia všetkého, čo vo vás skryté je, i aby ste rozmnožili vznešenosť a slávu ducha“ (L. Štúr, 1957, s. 166). Táto výzva musela byť Krste P. Misirkovovi blízka aj preto, že preňho brániť si svoj vlastný národný jazyk znamená už povinnosť, nielen sväté právo, keď vyzýva svojich „ние имаме и право, осем долгот да браниме нашиот јазик и тоа право ни јет свеќено...“ (K. P. Misirkov, 1991, s. 213).

5. Záverom. Porovnávané dva spisovné jazyky – spisovná slovenčina i spisovná macedónčina – vznikli v plnej zhode s divergentnými tendenciami vývinu slovanských spisovných jazykov. Z porovnávania kodifikačných procesov spisovnej slovenčiny a spisovnej macedónčiny, ako aj z porovnania kodifikačných princípov L. Štúra a Krste P. Misirkova vyplýva, že aj napriek časovému rozdielu i rozdielnym politickým, kultúrnym a sociálnym pomerom slovenského a macedónskeho národa, obidvaja kodifikátori použili približne rovnaké kodifikačné princípy: po prvé, obidvaja kodifikátori vzali za základ spisovného jazyka stredové, centrálné nárečia – L. Štúr stredoslovenské nárečia, resp. stredoslovenský interdialekt a K. P. Misirkov stredomacedónske nárečia, resp. stredomacedónsky interdialekt. Po druhé, čo sa týka slovnej zásoby, obaja kodifikátori vyslovili požiadavku, aby sa ich spisovné jazyky obohacovali lexikou zo všetkých nárečí, z celého národného jazyka, a napokon po tretie, obidvaja kodifikátori – L. Štúr i K. P. Misirkov – založili spisovné jazyky v podstate na fonetickom, resp. fonologickom pravopise. Takáto zhoda vyplynula zo zákonitostí kodifikačných procesov obidvoch spisovných jazykov. Pritom treba predpokladať, že Krste P. Misirkov – ako filológ slavista – poznal Štúrovo kodifikačné dielo *Nárečja slovenskuo alebo potreba písanja v tomto nárečí* (1846).

Literatúra

- BERNOLÁK, A.: *Dissertatio philologico-critica de litteris Slavorum*. Budín 1787.
BERNOLÁK, A.: *Grammatica Slavica*. Budín 1890.
BROZOVIĆ, D.: „*Za makedonkite raboti*“ i *svremena sociolingvistička shvaćanja (južno)slovenske jezične problematike*. In: Krste P. Misirkov и национално-културниот развој до ослободувањето. Реферати на симпозиумот во Скопје 22 и 23 април 1975. Скопје 1976, s. 23–42.
HORÁK, E.: Vzťahy a súvislosti medzi južnoslovanskými spisovnými jazykmi. *Slavica Slovaca*, 2000, roč. 35, č. 2, s. 150 – 155.
HORÁK, E.: *Spisovná bulharčina a spisovná macedónčina (vzájomné vzťahy a súvislosti)*. *Slavica Slovaca*, 2001, roč. 36, č. 2, s. 150–155.

- HORÁK, E.: *Kodifikácia spisovnej slovenčiny z aspektu kodifikačných procesov južnoslovanských spisovných jazykov*. In: XIII. medzinárodný zjazd slavistov v Eubľane. Príspevky slovenských slavistov. Bratislava 2003, s. 151–161.
- КОНЕСКИ, Б.: *Македонскиот литературен јазик*. In: Реферати на македонските слависти. 11. Меѓународен славистички конгрес во Братислава. Скопје 1993.
- КОНЕСКИ, Б.: *Македонскиот јазик во развојот на словенските литературни јазици*. Скопје 1968.
- КОНЕСКИ, Б.: *Крсте П. Мисирков*. In: Мисирков, К. П., Одбрани страници. Скопје 1991, s. 530–540.
- МИСИРКОВ, К. П.: *Одбрани страници*. Приредил Блаже Ристовски. Скопје 1991.
- МИСИРКОВ, К. П.: *За македонските работи*. Приредил Блаже Ристовски. Скопје 2003.
- РИСТЕСКИ, С.: *Создавањето на современиот македонски литературен јазик*. НИО „Студентски збор.“ Скопје 1988.
- РИСТОВСКИ, Б.: *Стоте години на една книга*. In: Крсте Мисирков *За македонските работи*. Фототипно издање по повод 100-годишнината од излегувањето на книгата. Приредил Блаже Ристовски. Скопје 2003, s. 7–45.
- ŠTŮR, Ľ.: *Slovanstvo a svet budúcnosti*. Bratislava 1993.
- ŠTŮR, Ľ.: *Nářečja slovenskuo alebo potreba písanĳa v tomto nářečí*. In: Slovenčina naša. Dielo V. Bratislava 1957, s. 24–116.

Slovak-Macedonian Linguistic Parallels

Emil Horák

The standard Slovak language and the standard Macedonian language originated in accordance with divergent tendencies of the development of standard Slavic languages.

Despite the historical, political, cultural and social differences in developments of the Slovak nation and the Macedonian nation (1) both standard languages are based on central dialects, i. e., the central Slovak interdialect in Slovakia and the central Macedonian interdialect in Macedonia; (2) both standard languages follow the rule of including the lexis of all national dialects, i. e., eastern and western dialects of Slovak and Macedonian language; and (3) the orthography of the both standard languages is based on a phonetical (morphological) principle. We suppose that this coherence was a result of the similar principles of the codification processes of both standard languages, and that the first codifier of the standard Macedonian language, Krste P. Misirkov, was familiar with the linguistic works of the Slovak codifier Ľudovít Štúr.

KATARÍNA ŽEŇUCHOVÁ*

Ľudová próza zo zbierok Sama Cambla a Volodymyra Hnaťuka – prameň etnickej, jazykovej a religióznej identifikácie Slovákov**

ŽEŇUCHOVÁ, K.: Folk Prose in the Collections of Samo Cambel and Volodymyr Hnaťuk – A Source of Ethnic, Linguistic and Religious Identification of Slovaks. *Slavica Slovaca*, 39, No. 2, pp. 115-123.

In her paper, the author investigates folk-prose collecting activities in East Slovakia at the turn of the 20th century, presenting the accomplishments of Samo Cambel and Volodymyr Hnaťuk. Leaning on authentic samples of folk narratives, she tries to outline the complicated development of ethno-confessional identification of the inhabitants of East Slovakia in regard to their language consciousness.

Folk narrative, East Slovakia, Slavonic studies; consciousness of ethnicity, language and confession.

I. Geografická, kultúrno-historická, jazyková aj konfesijná charakteristika východného Slovenska naznačuje, že ide o región mimoriadne zaujímavý z hľadiska výmeny i mobility medzi jednotlivými etnickými, jazykovými, kultúrnymi a konfesijnými celkami, ktoré sa v tomto priestore po stáročia koncentrovali a ovplyvňovali. Územie východného Slovenska tvorí hranicu troch národných a kultúrnych celkov (Poľsko, Ukrajina, Maďarsko). V tomto regióne žijú viaceré národno-kultúrne či etnicko-kultúrne spoločenstvá – Slováci, Rusíni, Ukrajinci, Maďari, Židia, Nemci, Rómovia. Hoci sa zdá, že tieto spoločenstvá existujú v relatívne uzavretých celkoch, nie je tomu tak, lebo dochádza k ich vzájomným jazykovým, kultúrnym i spoločenským kontaktom. Osobitnú zložku tvoria prastaré a prirodzené cezhraničné kontakty. Skúmaný región preto utvára taký kontaktný areál, ktorý je charakteristický nielen východo-západným a severo-južným prúdením, ale aj etnicko-sociálnymi napätiami (etnicko-sociálna agresivita), ktoré vznikajú priamo v danom prostredí. Týmto prostredím je práve východ Slovenska, pre ktorý je osobitá aj konfesijná skladba obyvateľstva, kde popri tradičnej katolíckej cirkvi nachádzame veriace byzantsko-slovenskej obradovej tradície (pravoslávnych a gréckokatolíkov), ďalej veriace protestantskej cirkvi augsburského a helvétskeho vyznania a do druhej svetovej vojny aj príslušníkov židovskej náboženskej obce.

Ľudová slovesná tvorba, ktorá sa formovala v etnicky, jazykovo i konfesijné zmiešanom prostredí, odráža na rozličných úrovniach viaceré formy sociálneho, religiózno-kultúrneho, jazykového i tradičného ľudového vedomia. Hoci artefakty ľudovej slovesnej tvorby nemožno pokladať za prvoradý prameň historického poznania, napriek tomu prozaická tradícia tvorí bohatý zdroj informácií o etnickom zložení obyvateľstva, o úrovni etnického vedomia, o sociálnych, medzietnických a medzikonfesijných vzťahoch a napätiach na východnom Slovensku. Zápisy ľudovej slovesnej tvorby preto vyžadujú interdisciplinárny výskum. Vyžaduje sa využívanie zápisov ľudovej slovesnosti nielen na poli folkloristiky a dialektológie, ale aj pri historických, demografických a sociologických výskumoch. Príkladom interdisciplinárneho prístupu je aj vedecké a zberateľské dielo Samuela Cambla a Volodymyra Hnaťuka, ktorí takmer paralelne na sklonku 19. storočia zapisovali, zhromažďovali, zbierali a aj z rozličných hľadísk interpretovali žánre ľudového rozprávačského repertoára z východného Slovenska.

* Katarína Žeňuchová, Slavistický kabinet SAV, Panská 26, 813 64 Bratislava

** Príspevky K. Žeňuchovej, J. Pácalovej a P. Žeňucha sú do podoby štúdií spracované referáty, ktoré odzneli na konferencii *Pavol Dobšinský a jeho dedičstvo (slovenské ľudové rozprávky a ich odkaz v dnešnej literatúre, kultúre a umení)*, konanej 22. - 24. septembra 2004 v Teplom Vrchu.

Zberateľská práca slovenského jazykovedca Sama Cambla bola primárne podnietená dialektologickým výskumom v jednotlivých regiónoch Slovenska. Jeho zámerom bolo vytvoriť rozsiahle monografické dielo o slovenských nárečiach v troch zväzkoch. Po trinásťročnom výskume (1892-1905) na slovenskom východe sa mu podarilo spracovať a vlastným nákladom vydať prvú časť venovanú nárečiam na východnom Slovensku.¹ Texty ľudovej prózy (celkový počet 122), ktoré sa S. Camblovi podarilo na východnom Slovensku zozbierať, poslúžili predovšetkým ako nárečový materiál, ako východisko pri formulovaní dialektologických záverov.² Hoci v diele S. Cambla nenájdeme vyjadrené zberateľské zámery pre účely etnologického či folkloristického výskumu, ukazuje sa, že zhromaždené texty ľudovej prózy v súčasnosti predstavujú väčšiu hodnotu pre folkloristov ako pre dialektológov. Netreba však zabudnúť na skutočnosť, že Camblova monografia po prvý raz na poli dialektológie priniesla ucelený obraz o východoslovenských nárečiach. Pred vyjdením monografie boli známe iba niektoré postrehy Františka Pastrnka v Slovenských pohľadoch a T. D. Florinského v Лекцияхъ по славянскому языкознанию. Neskôr však pri hodnotení Camblových výskumných metód dialektológovia poukázali na nedôslednosti predovšetkým pri zázname nárečového textu. Práca Sama Cambla však ďaleko presiahla hranice zamýšľaného dialektologického diela – nielenže rieši otázky vzťahu východoslovenských nárečí k ostatným slovanským jazykom, ale prispieva aj k riešeniu iných zložitých historických, etnografických a demografických otázok.

V diele ukrajinského bádateľa Volodymyra Hnaťuka vidno zreteľnejší zámer folkloristu, etnografa, ktorý väčšiu časť svojej práce zasvätil zbieraniu a vydávaniu ukrajinského folklóru. Cieľom prvých Hnaťukových výskumných ciest do oblastí východného Slovenska bolo navštíviť všetky regióny bývalého Uhorska osídlené Rusínmi, spoznať ich kultúru a jazyk a zozbierať artefakty ľudovej slovesnosti. S týmto predsavzatím uskutočnil prvé tri výskumné cesty v rokoch 1895-1896. Zapísané folklórne prejavy uverejnil v dvoch zväzkoch edície Naukového tovarystva im. Ševčenka vo Lvove určenej na publikovanie ľudovej slovesnosti.³

Prvé tri cesty Volodymyra Hnaťuka (1895-1896) boli zamerané na výskum v nárečovo rusínskych oblastiach východného Slovenska a Podkarpatskej Rusi (dnešná Zakarpatská oblasť Ukrajiny), ktoré tvorili vtedajšie Mukačevské biskupstvo.⁴ Počas prvých dvoch ciest V. Hnaťuk preskúmal niektoré zakarpatské obce dnešnej Ukrajiny. Pozornosť však sústredíme práve na jeho tretiu cestu, ktorú absolvoval pešo z Veľkého Berezného (dnešná Zakarpatská oblasť Ukrajiny) cez Ubl'ňu, Klenovú, Roztoku, Ulič, Zboj a Novú Sedlicu späť do Lavočného. V. Hnaťuk tak prešiel časť Užskej a Zemplínskej stolice. V prvom zväzku práce *Етнографічні матеріали з Угорської Русі* (1897) Hnaťuk publikoval 83 textov legiend a noviel, z toho 26 prozaických textov zapísaných v troch slovenských obciach – Zboj (10 legiend, 12 noviel), Ubl'ňa (3 legendy) a Ulič (1

¹ CZAMBEL, Samuel: *Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov*. Turčiansky Svätý Martin 1906. (Citácie z textov publikovaných v Camblovej práci označujeme skratkou S. C.)

² „Bez osnôv, ktoré som pracne sobieral..., nebol by som mohol nakresliť skutočný obraz východoslovenskej reči, bez vlastných sbierok nebol by mohol zostaviť ani sbierku slovníkových svojskostí východoslovenských, aspoň nie jasnú, priehľadnú a vhodnú pre nárečoslovné ciele.“ (S. Cambel: *Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov*, s. 201.)

³ ГНАТЮК, Володимир: *Етнографічні матеріали з Угорської Русі*. Том 1, 2. Етнографічний збірник Наукового Товариства ім. Шевченка. Том. 3, 4, Львів 1897, 1898. 236 s., 251 s. (Citácie z textov publikovaných v Hnaťukových *Етнографічних матеріалoch* označujeme skratkou EM.)

⁴ Súčasťou Mukačevského biskupstva ako cirkevno-organizačnej jednotky bola dnešná Zakarpatská oblasť Ukrajiny, východné Slovensko a do roku 1777, keď vzniklo Križevacké biskupstvo, aj enklávy osídlencov na Dolnej zemi. Pápež Pius VII. bulou *Relata semper* v roku 1818 zriadil ďalšie dve eparchie: Mukačevskú so sídlom v Užhorode a Prešovskú s katedrou v Prešove, pričom mesto Prešov povýšil na biskupské sídlo pre gréckokatolíkov žijúcich v Zemplínskej, Šarišskej, Spišskej stolici a v časti Gemerskej, Abovskej a Turnianskej stolice. V roku 1912 vzniklo maďarské gréckokatolícke biskupstvo v Hajdúdorogu. Po druhej svetovej vojne až do vzniku Košického apoštolského exarchátu v roku 1997 obce v oblasti Ľavobrežného toku Laborca v časti bývalej Užskej župy patrili *de jure* do správy Mukačevského biskupstva, hoci boli ordinované prešovským biskupom. Z bývalého Mukačevského biskupstva sa v roku 1777 oddelilo rumunské veľkvaradínske biskupstvo (Oradea). Pozri k tomu HÚSEK, Jan: *Národopisná hranice medzi Slováky a Karpatorusy s mapou a obrázky*. Bratislava: Prúdy 1925, s. 75.

legenda). Treba však upozorniť, že zaradenie folklórnych textov k jednotlivým žánrom ľudovej prózy uvádzame tak, ako ich vníma V. Hnaťuk. Žánrová charakteristika Hnaťukových zbierok si vyžaduje kritickú reinterpretáciu, ktorá sa musí oprieť o súčasné kritériá žánrovej klasifikácie ľudovej prózy (Gusev, Čistov, Melicherčík). Každý text ľudovej prózy V. Hnaťuk opatril aj jednoduchou pasportizačnou poznámkou, kde uvádza mesiac a rok záznamu, meno rozprávača i miesto zápisu so zaradením do príslušnej stolice.

Pre bádateľov sú cenné paralely i varianty prozaických látok zo slovanského i neslovanského prostredia, ktoré Hnaťuk uvádza na záver ku každému folklórnemu textu. Pri hľadaní variantov k jednotlivým folklórnym látkam čerpal Volodymyr Hnaťuk z prameňov ruského (A. N. Afanasjev, P. P. Čubinskij), ukrajinského (M. Drahomanov, I. Franko) bieloruského (P. V. Šejn, J. R. Romanov, I. A. Chuďakov), lotyšského, nemeckého (Grimm), poľského (K. W. Wójcicki, S. Chełkowski, R. Zawiliński), českého (K. J. Erben, B. Němcová), srbského (Vuk Karadžić, Vuk Vrčević), dánskeho, gréckeho a albánskeho folklóru. Zo slovenského prostredia V. Hnaťuk do svojej variantológie zahrnul všetkých osem zošitov *Prostonárodných slovenských povestí* Pavla Dobšinského vydaných v Martine⁵ a *Chrestomatiu* Jevmenija Sabova,⁶ ktorý popri textoch z iných oblastí Uhorska (z Báčky, Sriemu, Marmaroša, zo Zakarpatskej Ukrajiny) publikoval ľudové prozaické útvary zo Slovenska – anekdotu z Lipníka na Spiši a humoristické rozprávanie zo Zalužíc na Zemplíne. Treba vyzdvihnúť aj katalogizačnú časť práce V. Hnaťuka, ktorá si ešte v čase pred vznikom medzinárodných katalógov ľudovej prózy vyžadovala mimoriadne úsilie. Množstvo etnografických zbierok využíval V. Hnaťuk vďaka obetavosti a knižnej podpore Ivana Franka. Ivan Franko bol V. Hnaťukovi prospešný aj pri hľadaní variantov k prozaickým látkam (V. Hnaťuk ich vďačne označuje iniciálami I. F.).

Aj druhý zväzok Hnaťukových *Materiálov* (1898) je usporiadaný podľa žánrov. Prvá časť obsahuje čarovné a realistické rozprávky (V. Hnaťuk ich označuje ako *казки*), do druhej zaradil rozprávky o zvieratách (*байки*), historické rozprávania a anekdoty.⁷ Z celkového počtu 65 textov pochádza 20 z východného Slovenska. Sú to 3 texty z Uble (1 realistická rozprávka a 2 historické rozprávania o kráľovi Matejovi), jedno historické rozprávanie o Matejovi pochádza z Uliča, 16 prozaických textov je zo Zboja (13 rozprávok a 3 anekdoty). Druhý zväzok obsahuje popri pasportizačných údajoch a výpočte variantov aj register motívov obsiahnutých v prvom a druhom zväzku *Materiálov*. Spolu so slovníkom uhorských miestnych nárečových výrazov preložených do ukrajinského jazyka tvoria záver druhého zväzku.

V roku 1899 pokračoval V. Hnaťuk vo svojich cestách po východnom Slovensku. Teraz postupoval z východu na západ. Navštívil zemplínsku obec Čertižné, Šambron v Šariši, spišské obce Sulín, Veľký Lipník, Jarabinu, Litmanovú, Jakubany, Krempach a vrátil sa do Vyšného Svidníka, Kružľova a Maľcova v Šariši. Keďže zastával názor, že obyvatelia východného Slovenska sú poslovenčení Rusíni, zvolil si postup svojej trasy od východu na západ, čím chcel poukázať na postupné poslovenčovanie Rusínov smerom k západnejším oblastiam Slovenska.⁸ S prihliadnutím na tento zreteľ V. Hnaťuk usporiadal celý tretí zväzok *Etnografických materiálov*, kde sú publikované prozaické texty z 11 spomenutých obcí východného Slovenska. Toto Hnaťukovo „priznanie“ slúži na vysvetlenie, prečo prozaické texty neusporiadal podľa žánrovej klasifikácie tak, ako to urobil v predošlých dvoch zväzkoch. Uvádzame počet prozaických podaní:

⁵ *Prostonárodné slovenské povesti*. Usporiadal a vydal Pavol DOBŠINSKÝ. Zošit 1-8. Turčiansky Sv. Martin 1880-1883.

⁶ *Хрестоматія церковно-славянських и угро-руських літературних пам'яток з прибиавленієм угро-руських народних сказок на подлинних нарѣчїяхъ*. Составилъ Евменій Сабовъ. Унгарь: Книгопечатный фондъ епархіи мукачевской 1893, s. 229, 221.

⁷ ГНАТЮК, Володимир: *Етнографічні матеріали з Угорської Русі*. Том 2. Етнографічний збірник Наукового Товариства ім. Шевченка. Том 4. Львів 1898. 254 s.

⁸ O tomto zámere pozri v predhovore k tretiemu zväzku. Етнографічні матеріали з Угорської Русі. Том 3. Етнографічний збірник Наукового Товариства ім. Шевченка. Том 9. Львів 1900. 284 s.

Čertižné (Zemplín)	(9)
Šambron (Šariš)	(10)
Sulin (Spiš)	(4)
Veľký Lipník (Spiš)	(19)
Jarabina (Spiš)	(2)
Vyšný Svidník (Šariš)	(5)
Litmanová (Spiš)	(7)
Jakubany (Spiš)	(5)
Krempach (Spiš)	(7)
Kružľov (Šariš)	(1)
Maľcov (Šariš)	(2)

V. Hnaťuk publikoval v treťom zväzku 71 prozaických textov všetkých žánrov a niekoľko piesní z východného Slovenska, ktoré spolu s predošlými v I. a II. zväzku mali podať obraz tzv. uhoruských dialektov.

Mimoriadne obsiahly materiál získal V. Hnaťuk v roku 1897, keď navštívil dve dolnozemske spoločnosti gréckokatolíkov v Keresture a Kocure. Obyvatelia Kerestura a Kocury sú kolonisti z východného Slovenska, ktorí vo viacerých vlnách od prvej polovice 18. storočia osídlili územia na Dolnej zemi. Osídľovanie Dolnej zeme prebehlo v troch veľkých vlnách. Prvá migrácia sa uskutočnila v rokoch 1751 - 1780. Jej základ tvorili rodiny prisťahovalcov z južného Zemplína (dnešná Zemplínska Teplica a zo západnej časti Užskej župy z okolia Seredného). Druhá vlna zložená predovšetkým z kolonistov z oblasti Makovice a Šarišskej stolice sa uskutočnila v rokoch 1848 - 1880. Etnicky a jazykovo lemkovsko-ukrajinská kolonizácia Dolnej zeme sa realizovala až v rokoch 1890 - 1914. Na margo tohto osídľovacieho procesu Miron Žiroš, jeden z najvýznamnejších historikov zaoberajúcich sa osídľovaním Dolnej zeme, uvádza: „Лемки и едни и други, але прето же приселенци другей миграції приселели з того боку Карпатох, а не правей Лемковини – ми их наволоали Русинами-Горняками, як их у чаше насельованя наволоали приселенци першей миграції – Руснаци.“⁹

V. Hnaťuk počas svojho pobytu na Dolnej zemi v roku 1897 zaznamenal jazyk a kultúrne dedičstvo kolonistov (obrad, zvyky, ľudovú slovesnú tvorbu), ktoré si priniesli z východného Slovenska. Druhú časť tretieho zväzku *Etnografických materiálov* teda tvoria zápisy ľudových piesní z Báčky.¹⁰

V piatom a šiestom zväzku *Etnografických materiálov* uverejnil V. Hnaťuk 217 prozaických žánrovo rozmanitých textov – rozprávky (50), bájky (8), historické rozprávania (17), legendy (62), anekdoty (37) a novelistické rozprávania (43).¹¹ Čo sa týka formálneho usporiadania textov, Hnaťuk sa riadil kritériom žánrovej klasifikácie, tak ako pri prvých dvoch zväzkoch. Okrem folkloristického materiálu v tomto zväzku publikoval aj viacero teoretických štúdií, ktoré sa týkajú jazyka a etnicko-religiózne príslušnosti gréckokatolíkov na Dolnej zemi.¹² Tie vyvolali celý rad kritických ohlasov v kruhoch domácich a zahraničných jazykovedcov (F. Pastnek, A. I. Sobolevskij, O. Broch, Š. Mišík, J. Škultéty).¹³

⁹ Pozri bližšie Жирос, Мирон: Три миграції Русинох до крайох нешкайшей СФРЮ. In: Українські Карпати. Матеріали міжнародної наукової конференції Українські Карпати: етнос, історія, культура. Ed. Павло Чучка. Ужгород: Карпати 1993, s. 218-224.

¹⁰ *Етнографічні матеріали з Угорської Русі*. Том 3. (c.d.), s.119-277.

¹¹ *Етнографічні матеріали з Угорської Русі*. Том 5, 6. Етнографічний збірник Наукового Товариства ім. Шевченка. Т. 29 а Т. 30. Львів: 1910, 1911. 318 а 355 s.

¹² Гнатюк. В: *Руськи оселі в Бачці (в полудневій Угорщині)*. In: Записки наукового тов. ім. Шевченка. Ed. М. Грушевський. Том XXII, кн. 2, Львів: 1898, s. 1-58; *Русини Пряшівської епархії й їх говори*. In: Записки наукового тов. ім. Шевченка. Ed. М. Грушевський. Том XXXV–XXXVI. Львів 1900, s. 1-70; *Словаки чи Русини?* In: Записки Наукового тов. ім. Шевченка 1901, т. 42, кн. 4.

¹³ Prehľad názorov а дискусиu s V. Hnaťukom spracoval Štefan Švagrovský v práci *K otázke genézy а конституovania*

Aj Samo Cambel v práci *Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazkov* nastoľuje problém jazyka a etnicko-religiózne príslušnosti východoslovenských gréckokatolíkov a tzv. *bačvanských rusnákov*.¹⁴ V tejto súvislosti treba upozorniť na to, že predmetom diskusie bola sporná a nejasná otázka významovej náplne etnonymu *Rusnák*, ktorým sa ešte v období účinkovania V. Hnaťuka a S. Cambla označovali všetci príslušníci byzantsko-slovanského obradu. Obyvatel'ov Kerestura a Kocury, ale aj východoslovenských veriacich byzantsko-slovanského obradu pokladal V. Hnaťuk za Rusínov. Výskumu tejto problematiky venovali pozornosť naši i zahraniční (predovšetkým ukrajinskí) bádatelia od 2. polovice 19. storočia, pričom ich názory sa často rozchádzali a boli poznamenané subjektívnym prístupom a etnickou príslušnosťou bádateľa.

Samo Cambel pri zbieraní a zapisovaní prozaických prejavov cielene sledoval otázku vzťahu etnickej (súvisiacej s používaným jazykom) a religioznej príslušnosti v tých obciach východného Slovenska, kde žilo etnicky a konfesionálne zmiešané obyvateľstvo. 27. júla 1898 zapísal rozprávanie gréckokatolíka Ďura Halajčika v Bežovciach.¹⁵ Podľa tradície by sa malo v tejto oblasti hovoriť po rusínsky, lebo „všetci gréckokatolíci sú Rusíni.“ Samo Cambel však prekvapujúco zistil, že jazyk gréckokatolíkov v Bežovciach (bývalá Užská stolica) nie je rusínske, ale prechodné užsko-sotácke nárečie. Preto 29. septembra 1904, teda o šesť rokov neskôr, Cambel prišiel opäť do Bežoviec, porovnal jazyk gréckokatolíkov a kalvínov žijúcich v tejto obci a potvrdil, že jazyk kalvínov sa nijako nelíši od jazyka príslušníkov ruskej viery (rusnákov), gréckokatolíkov. V tejto súvislosti treba upozorniť na správnosť a výstižnosť Camblovho záveru: „*Rusnák*“ znamená človeka ruskej viery. Je to prvotne názov na označenie náboženstva, ktorý stotožňovaním náboženstva s národnosťou prenáša sa často i na ruskú národnosť.¹⁶ Samo Cambel teda pri štúdiu jazyka nezachytáva iba synchronný stav dialektov východného Slovenska, ale vníma etnografické pomery, vzťah histórie a jazyka, vplyv ostatných jazykov na dialekty tohto regiónu a naruša zaužívané tézy (či hypotézy) o vzťahu etnika a religie.

Pôvodným úmyslom V. Hnaťuka pri výskumnej ceste po tzv. uhorskej Rusi nebolo len zozbierať a zaznamenať texty ústnej ľudovej slovesnosti. V predhovore k druhej časti *Materiálov* (1898) V. Hnaťuk jasne formuluje svoj cieľ: „Задачію моєю тоді буде переїхати всі комітати заселені Русинами, звидіти всі руські кольонії, подати докладне число Русинів доси невідоме з ріжних причин, визначити етнографічні границі руські, списати назви географічні руські, усунени зовсім з уживання найновішою ухвалою малярського пештенського сойму та звернути головну увагу на етнольогічний бік, а не як доси обмежувати ся майже виключно на збирання устної словесности.“¹⁷

Ak sledujeme Camblov i Hnaťukov bádateľský prístup, všimneme si nielen to, čo ich spája a čo odlišuje, ale uvedomíme si nevyhnutnosť interdisciplinárneho pohľadu pri výskume jazyka, folklórnej tradície, etnických a konfesionálnych súvislostí.

II. Folklórny fond obidvoch zberateľov zachytáva prozaický repetoár na východnom Slovensku v rokoch 1892–1905. Tvoria ho ľudové rozprávania rozličných žánrov. Pri porovnaní so staršími zbierkami ľudových rozprávání zistíme, že popri starších čarovných rozprávkách prinášajú novšie rozprávania zostavené z viacerých motívov, kde sa prekrývajú i spájajú archaické,

jazyka juhoslovanských Rusínov (Rusniakov). In: Slavica Slovaca, 1984, roč. 19, č. 3, s. 248-263. Najnovšie pozri Peter Šoltés v práci *Reflexia Slovákov byzantsko-slovanského obradu v slovenskej historiografii ako príklad historickej reinterpretácie*. In: XIII. medzinárodný zjazd slavistov v Lubľane. Príspevky slovenských slavistov. Ed. Ján Dorul'a. Bratislava: Slovenský komitét slavistov / Slavistický kabinet SAV 2003, s. 243-267. Pozri tu aj Žeňuch, Peter – Vasiľ, Cyril: *Cyrillic Manuscripts from East Slovakia. Slovak Greek Catholics: Defining Factors and Historical Milieu / Cyrilské rukopisy z východného Slovenska. Slovenski gréckokatolíci, vzťahy a súvislosti*. Monumenta Byzantino-Slavica et Latina Slovaciae. Vol. I. Roma – Bratislava – Košice: Pontificio Istituto Orientale / Slavistický kabinet SAV / Centrum spirituality Východ – Západ Michala Lacka 2003, s. 107-109, 315-317.

¹⁴ S. CZAMBEL: *Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov*, s. 126-128.

¹⁵ *Ibidem*, s. 412.

¹⁶ *Ibidem*, s. 76-77.

¹⁷ Porovnaj *Етнографічні матеріали з Угорської Русі*. Том 2. (с. д.), s. VIII.

mytologické a démonologické prvky, ktoré sa často premiešavajú s novými motívmi. Ľahko to možno postihnúť aj v rovine jazyka, kde často nájdeme nové, moderné lexikálne výrazy, ako napr. kaviareň (kavehaus), čašník (kefner), novinár (novinkar), fotografia (S. C., s. 295), namiesto princeznej drak uväzní kišasonku (slečnu, maď.). V Hnaťuk zapísal v roku 1896 v dedine Zboj zaujímavé rozprávanie *Čudova mašina* o gramofóne, ktorý slúži bohoslužbu namiesto kňaza alebo kantora (EM I., s. 172-173), čo dokazuje aktuálnosť a mobilitu ľudovej prózy.

Veľmi zaujímavé je sledovať aj vplyv starších predlôh na zloženie rozprávačského repertoára. Na základe Camblovho materiálu možno tvrdiť, že medzi ľuďmi na východnom Slovensku boli známe látky z vydání Dobšinského *Povestí – Jelenček* (S. C., s. 288-290; 329-330), *Dvanásť bratia a trinásť sestra* (S. C., s. 439), *Zlatovláska* (S. C., s. 302-303; 349-351). Dobšinského rozprávkové látky kolovali na východnom Slovensku v takmer nezmenenej podobe. Je prirodzené, že vo viacerých prípadoch išlo len o strohé vyrozprávanie dejovej línie bez ornamentálnej štylistiky typickej pre romantické obdobie Pavla Dobšinského. Do repertoára Camblových informátorov prenikali aj látky z knižiek tzv. ľudového čítania. Rozprávačka so Spišského Štvrtku (S. C., s. 219) v úvode svojho prejavu hovorí, že raz *čítala* jednu rozpoviestku. Charakter textu potvrdzuje, že zdrojom mohli byť knižky ľudového čítania, ktorých obsah bol predovšetkým nábožensko-didaktický, moralizujúci.

Tendencia zjednodušovať sa markantne prejavuje aj v úvodných formulách. Rozprávači začínajú svoje prejavy jednoducho: *Bol mlín a minar mal jednu dzjevku* (S. C., s. 239), *Bul jeden parobek a toten mal frajirku* (S. C., s. 260). Iba v dvoch prípadoch zo Spišskej stolice sa stretávame s obraznejšou úvodnou formulou frekventovanejšou v zborníkoch Pavla Dobšinského, v ktorej sa rozprávač snaží bližšie určiť miesto a čas dejovej línie: *Dze bulo tam bulo; v šesdesatej šedzmej krajiňe; za Červenim morom; dze še voda sipala a pjesek še ľal* (S. C., s. 210, s. 442) a pod.¹⁸ Tento vývoj potvrdzuje aj prozaický materiál V. Hnaťuka. *Jidná žinka bula, vdova, ta mála seméro dítýj* (EM I, s. 115), *Jedén čelovik umer; ostáli po ňum dva synóvy* (EM I, s. 220), *De búla, de ne búla raz vadáska jedná* (EM I, s. 193). Jedna anekdota z Malovesky zo Šarišskej stolice (S. C., s. 332) sa dokonca začína takto: *Chodzel som po švece i vidzel som, že jeden pol'ski žid vožel hnoj na somarovi*. Rozprávač sa snažil zosilniť dôveru publika a umocniť vernosť a realnosť príbehu.

Výnimočné sú však záverečné formuly v prozaických útvaroch zozbieraných Camblom, čo si všimol už folklorista Jiří Polívka. Napríklad záver rozprávania z Hrabušíc zo Spiša *A tam bula veľka hoscina, z kanonoch strelali, i ja tam bul, ňemaľi už co nabic, co šicko vistrelaľi, ta mňe vžali a nabiľi a vistrelaľi až do Hrabušic* (S. C., s. 219) sa nenachádza v nijakej slovenskej zbierke. Záverečnými formulami *Moje ľube blazňi, už po šitkej kazňi...* (S. C., s. 247), *I ja tam bul na tím vešeľu. Za pecem som staľ. Maľem v ruce dzvonek, ta i tej pripovidki koňec* (S. C., s. 313), *Stari bočkor novi remeň až na veki vekov amen* (S. C., s. 349), *Išol džad do Rosanovec – mojej pripovedce koňec* (S. C., s. 355), *Dve džurki v noše, skoňčilo še...* (S. C., s. 452) sa rozprávač snaží vtipne ukončiť svoje rozprávanie. Podobné záverečné formuly sme našli aj v Hnaťukovom zbere, napr. *A my sili na vesló, ta sjudy nas prinesló* (EM II., s. 136, 160). V Dobšinského rozprávkach najčastejšie čítame závery, ktoré viac súvisia s textom. V Camblových a Hnaťukových (redakčne neupravených) textoch ľudovej prózy záverečné formuly majú tendenciu zovšeobecňovať, ba často sa ani sémanticky ani tematicky nespájajú s textom rozprávania. Zračí sa v nich aktuálny rozprávačský humor, vtip a jednoduchosť ľudového myslenia.¹⁹

¹⁸ Pozri o tom POLÍVKA, Jiří: *Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov. Práca dra. Sama Czambla. I. oddelenie. Osnovy a iný materiál rečový. I. časť. Východoslovenské nárečie. Nákladom vlastným. V Turčianskom Sv. Martine. 1906, s. 624.* In: Извѣстія Отдѣленія русскаго языка и словесности Императорской Академіи Наукъ. XII., кн. 3. Петроградъ 1907, s. 369-370.

¹⁹ Podnes v rozprávaníach akéhokoľvek žánru v okolí Michaloviec sa možno stretnúť so záverečnou formulou: *Išlo mišče až po Tarhovišče, huterec ci išče?* Pod tlakom televízie a rozhlasu sa už iba zriedkakedy možno stretnúť s dobieďajúcimi vnúcatami, ktoré dychtivo počúvajú rozprávania či spomienky svojich starých rodičov.

Pozoruhodná a vzácna je najmä Hnaťukova zbierka legiend, etiologických a legendárnych rozprávok, ktoré Samuel Cambel na východnom Slovensku vôbec nezachytil. Zvláštnosťou sú najmä starozákonné legendy o Sodome a Gomore (EM I, s. 7-13), viaceré varianty legiend o živote Šalamúna (EM I, s. 22-29), ktoré V. Hnaťuk zapísal v Zboji na Zemplíne od rozprávača Michala Pustaja. V Camblových zápisoch tiež chýba v slovenskom prostredí značne rozšírený cyklus legendárnych rozprávok o putovaní Krista a jeho učeníkov Petra a Pavla. V. Hnaťuk od Michala Pustaja v Zboji zaznamenal 5 rôznych látok z tohto námetového cyklu.

Sledované zbierky ľudovej prózy reflektujú aktuálne spoločenské a sociálne pomery na východnom Slovensku (hromadné vystaňovanie do Ameriky), mentalitu a charakteristické vlastnosti obyvateľov (nadmerné pitie alkoholu, vynaliezavosť a vtípnosť), rôznorodosť konfesijných a etnických spoločenstiev v prostredí východného Slovenska a vzťahy medzi nimi. Aj dnes aktuálna otázka vzťahu etnicity a konfesie, etnickej identifikácie obyvateľov východného Slovenska bola predmetom vedeckého záujmu S. Cambla a V. Hnaťuka. Mnohé prozaické texty prinášajú zmienky o etnickom vedomí na východnom Slovensku, ktoré bolo na prelome 19. a 20. storočia pomerne málo rozvinuté. Pri sčítaniach obyvateľstva bolo pravidlom, že sa konfesijná príslušnosť stotožňovala s národnosťou: rímskokatolíci sa prirátujú k Slovákom, gréckokatolíci k Rusínom, kalvíni k Maďarom. Podobne slovenský jazyk na východnom Slovensku bol vo všeobecnosti stotožňovaný s rečou rímskokatolíkov, jazyk gréckokatolíkov bol rusínsky/rusnácky.

V. Hnaťuk uverejnil rozprávanie zo spišskej obce Jakubany, v ktorom sa jasne zraďi slovenské etnické vedomie (EM III, s. 90). Rozprávač rozpráva príhodu z čias Rakúsko-Uhorska, keď sa dostal do nemeckého regimentu. Veliteľ, Nemeč, drastickým spôsobom nútil všetkých vojakov rozprávať po nemecky. Rozprávač vo výpovedi však jasne formuluje svoju etnicitu: *Ne slybydno bylo ša hadáti po slovensky, ľem po německy.... Svójim časom jak ša německého podúčil, ta ľipše bylo Slovjakovi jak Němcovi*. Rozprávač vyjadruje dva znaky – slovenský jazyk a etnonym *Slovák*, na základe ktorých si uvedomuje príslušnosť k slovenskému etniku. Zároveň sa tým diferencuje od iných spoločenstiev. Z etnicko-konfesijného hľadiska je zaujímavé rozprávanie, ktoré V. Hnaťuk zapísal od toho istého informátora. V tomto rozprávaní sa možno dozvedieť, ako ťažko sa žije rusnakom na Spiši (EM III, s. 89-90). Rozprávač sa tak na jednej strane jednoznačne etnicky identifikuje (charakterizuje) ako Slováka hovoriaci po slovensky a na druhej strane sa označuje za rusnáka. Označením *rusnák* však deklaruje svoju sociálno-konfesijnú príslušnosť a označuje svoje náboženské vedomie. Obidve rozprávania prinášajú cenné záznamy o jednotlivých zložkách etnicity – o etnonyme, etnickom vedomí a zároveň potvrdzujú konfesijnú motivovanosť slova *rusnák*, označujúceho príslušníka „ruskej“ viery.

Ako vidno, vývoj etnicity ako historickej kategórie v mnohonárodnostnom i konfesijnom prostredí regiónu východného Slovenska má svoje špecifiká. Každá etnická či konfesijná skupina sa formuje v neustálej konfrontácii so svojim okolím na úrovni *my – oni*. V procese socializácie viacerých etnických a konfesijných celkov a v rámci vlastnej identifikácie sa vo vedomí členov jednotlivých skupín formoval súbor znakov utvárajúci ich vlastný obraz – autoobraz, ale aj obraz ostatných etnických, sociálnych či religióznych spoločenstiev, tzv. heteroobraz.²⁰ Sú to predstavy a kvalifikačné postoje o sebe i o iných, ktoré našli svoje vyjadrenie aj v artefaktoch ľudovej slovesnosti.²¹

²⁰ Bližšie o vzťahu autoobrazu a heteroobrazu pozri KREKOVÍČOVÁ, Eva: *Medzi autoobrazom a heteroobrazom*. In: *Etnické stereotypy z pohľadu rôznych viedních odborů*. Brno: Etnologický ústav AV ČR 2001, s. 17-34.

²¹ Špecifikám etnických stereotypov v slovenskom folklóre sa venuje Eva KREKOVÍČOVÁ. Závěry výskumu Židov a Rómov aj z hľadiska ich etnickej charakteristiky v slovenských ľudových piesňach a parémiách publikovala vo viacerých štúdiách doma i v zahraničí. Pozri KREKOVÍČOVÁ, Eva: *Medzi toleranciou a bariérami. Obraz Rómov a Židov v slovenskom folklóre*. Bratislava: AEP 1999. 228 s.; nemecká mutácia: *Zwischen Toleranz und Barrieren. Das Bild der Zigeuner und Juden in der slowakischen Folklore*. Studien zur Tsiganologie und Folkloristik. 21. Frankfurt a. M.: P. Lang 1998. Zaujímavý exkurz do osudov a zvláštností ostatných národov a národností ponúkajú štúdie Eubice Droppovej, ktorá vychádza tiež z textov slovenských ľudových piesní a parémií, pričom stručne mapuje reflexiu etník aj v niektorých

V slovenskom folklórnom fonde sa s etnickými obrazmi najčastejšie stretávame v parémiách (príslovia, porekadlá, pranostiky, povrávky), druhou frekventovanou žánrovou skupinou sú ľudové piesne. V sledovanom materiálovom fonde, ktorý prináša výlučne prozaické texty z východného Slovenska, možno postihnúť niekoľko charakteristických znakov, dotýkajúcich sa reflexie obrazov jednotlivých etníc a konfesionálnych skupín na východe Slovenska. Z prozaických žánrov obraz o etnických, sociálnych alebo konfesionálnych skupinách prinášajú predovšetkým etiologické legendy, anekdoty, vtipy, ale aj humoristické rozprávania či memoráty. Obrazy v anekdotách, vtipoch či v humoristických rozprávaniach sa aktualizujú v súlade s vývojom spoločnosti, reflektujú zakaždým novú realitu a tým majú vyššiu historickú a sociologicko-kultúrnu konotáciu ako parémie a ľudové piesne.²²

Zistili sme, že prozaický materiál z východného Slovenska najčastejšie modifikuje obraz Rómov a Židov, podobne ako je tomu v ostatných žánrových skupinách z iných regiónov Slovenska.²³ Naše úvahy však zameriavame na reflexiu etnicko-konfesionálnej opozície Slovák-Rusnák, Slovák-Rusín v ľudovej próze z východného Slovenska, z regiónu, kde sa problematika týchto etnicko-konfesionálnych spoločenstiev výrazne prejavuje.

V Hnaťuk uverejnili etiologickú legendu zo Zboja na Zemplíne *Jak Boh rozdavav narodom dolju* (EMI, s. 54-55), kde Kristus prideluje zástupcom jednotlivých etníc ich typickú úlohu, predurčuje im typické povahové črty a územie, kde budú žiť. Podľa rozprávania Michala Pustaja Kristus najal Rusína, kalvína-Maďara a Žida na prácu, aby si zarobili peniaze. Noc pred dohodnutým stretnutím Rusín nemohol nijako usnúť, celú noc, až kým slnko nevyšlo, plátal bačkory a svoju ženu tiež zobudil, aby varila. Zdržalo ho to. Žid a Maďar sa dobre vyspali. Žid vstal, urobil všetky ranné rituály, naraňajkoval sa a potom odišiel za Kristom. Kalvín vstal, nič nerobil, len zabalil kus chleba a kus slaniny do tanistry a predstúpil pred Krista ako prvý. Boh mu vraví: *Поведь тья кальвіне, на добру земљу, принесе ти вода риби, усе будеш йисти риби, ачей мньасо и кочанину*. Nato prišiel Rusín a Kristus mu hovorí: *Забаву йис са! ... Узяу кальвін счастья. Дам ти роботу*. Odviedol Rusína do ruského kraja, kde je neúrodná zem, a kto chce tam žiť, musí ťažko pracovať. Kalvín dostal šťastie a keď má robotu, Rusín mu príde dobrovoľne na pomoc. Rusín kalvínovi-Maďarovi môže iba závidieť, že nepracuje ťažko a aj tak každý deň je slaninu, huspeninu a pije dobrú pálenku. Maďar dostal šťastie, Rusnák robotu a Židovi dal Kristus šudierstvo, podvodníctvo. Žid si potom kúpil všelijaké papieriky, zápalky, nože, ihly, farbu, aby chodil pomedzi ľudí, klamal a podvádzal ich. Konfrontácia etník v tejto etiologickej legende je pomerne výrazná, založená na jednostrannom, v slovenskom folklóre pomerne ustálenom obraze – Maďarom sa prisudzuje bohatstvo, šikovnosť, Židom podvodníctvo. Obraz Rusína má síce pozitívnu vlastnosť – pracovitosť, ale vďaka jeho prácečnosti a ťarbavosti sa omešká a ujde sa mu len tá robota a neúrodná zem. Rozprávanie zo Zboja prináša v slovenskom folklóre rozšírenú legendárnu látku o osudoch a zvláštnostiach jednotlivých etníc, kde predstava Rusína celkom zodpovedá obrazu Slováka. Zaujímavosťou je, že rozprávač najprv pomenúva zástupcu maďarského etnika *кальвін, Мадыар*, neskôr však voľne strieda označenie buď *кальвін* alebo *Мадыар* ako dva rovnocenné pojmy. Vidíme, že príslušníkov reformovanej protestanskej cirkvi helvétskeho vyznania (kalvínov) vo všeobecnosti stotožňujú s maďarskou etnickou príslušnosťou.

Tento jav potvrdzuje aj anekdota Volodymyra Hnaťuka zapísaná v dedine Zboj v Zemplínskej

---

prozaických žánroch – v etiologických legendách a anekdotách so zameraním na etnickú identitu Slovákov. Pozri DROPPOVÁ, Eubica: *Reflexia „svojho“ a iných etník v slovenskom folklóre (K otázkam etnickej identity)*. In: Slovenský národopis, 1998, roč. 46, č. 2, s. 147-160.

²² Pozri o tom aj TONCROVÁ, Marta: *Reflexe Cikána v lidových písniach českých zemí*. In: Etnické stereotypy z pohľadu různých vědních odborů. Brno: Etnologický ústav Akademie věd České republiky 2001, s. 43.

²³ Eubica Droppová pri analýze Zátareckého zbierky slovenských prísloví (dovedna 13 000) uvádza presný počet parémii venovaných reflexii etník a ich charakteristických vlastností. Najpočetnejšie sú parémie o Rómoch (67), Židoch (21), Nemcoch (16), Slovákoch (15), Poliakoch (6), Turkočoch (3), Rusoch, Rusnákoch (2), Tatároch (1), Francúzoch (1), Talianoch (1) a Angličanoch (DROPPOVÁ, Eubica: *Pohľad na Slovákov a iné etniká cez zbierku slovenských prísloví Adolfa Petra Zátareckého*. In: Národopisný zborník. 12. Martin: Matica slovenská 1998, s. 39-48).

stolici *Prečo chodia kalvíni s kvetmi do kostola*,²⁴ ktorá poukazuje aj na medziobradovú rivalitu, ktorá je medzi veriacimi jednotlivých konfesijných spoločenstiev živá podnes. Ide o vzťahy medzi rímskokatolíckymi, rusnákmi (príslušníkmi cirkvi byzantsko-slovanského obradu) a kalvínmi (príslušníkmi protestantskej cirkvi helvétskeho vyznania), ktoré zas netreba vnímať ako prejavy vzájomnej nenávisťi.²⁵ Jednoduchá sujetová línia hovorí o tom, že kalvíni nevedeli prísť na to, prečo sa v ich kostole šíri veľmi čudný zápach. Ich kostol mal magnetickú klenbu a keď doň priniesli mŕtvolu svojho farára v železnej rakve, magnet pritiahol nebožtíka až ku klenbe. Kalvínski veriaci sa tešili, že ich farára prijal Pán Boh do svojho kráľovstva. Pre šíriaci sa zápach na radu pána učiteľa začali nosiť do kostola voňavé kvety. Keď ani to nepomohlo, poprosili o pomoc svojho maďarského biskupa, ktorý išiel na radu k ruskému biskupovi. Ruský biskup povedal maďarskému, že to nebožtík tak smrdí. Kalvínsky biskup ďakoval za radu ruskému biskupovi a priznal sa, že sa obával, že cirkevníci už nebudú pre smrad chodiť do kostola, že viera zahynie a Maďari už nebudú potrebovať biskupa. Príslušníci byzantsko-slovanského obradu sa označujú za rusnákov a reformovaní, kalvínski veriaci iba za Maďarov.²⁶

Camblom a Hnaťukom zozbieraný slovesný materiál neprináša veľké množstvo rozprávání s tematikou etnických stereotypov, čo dokumentuje aj nižšiu mieru etnocentizmu platnú pre folklór v celoslovenskom meradle, predsa však slovesný materiál ponúka zaujímavý (aj keď nie historicky hodnoverný) pohľad na problematiku vnímania seba v konfrontačnom vzťahu s okolím, ktorý je vybudovaný na etnicko-jazykovom, konfesijnom alebo sociálnom kontraste. Na niekoľkých príkladoch z materiálovej základne sme sa pokúsili načrtnúť stupeň zložitého vývinu etnicko-konfesijnej identifikácie obyvateľstva, teda stupeň vedomia príslušnosti k etniku, regiónu či konfesii. Interpretáciou a analýzou ľudových rozprávání z uvedených zbierok možno prispieť k určeniu stupňa etnickej identifikácie, k ozrejmieniu vzťahu jazyka, etnickej a konfesijnej príslušnosti obyvateľstva na východnom Slovensku na prelome 19. a 20. storočia. Ukazuje sa, že uvedené folklórne pramene poskytujú vhodný materiál pri skúmaní vybraných historických, religionistických či kulturologických aspektov vývinu východného Slovenska na etnickom, sociálnom a konfesijnom princípe a zároveň dávajú východiská pre plánovaný komplexný výskum východoslovenského regiónu.

Volksprosa aus den Sammlungen von Samo Cambel und Volodymyr Hnaťuk – Quelle der ethnischen, sprachlichen und konfessionellen Identität der Slovaken

Katarína Žeňuchová

Eine umfangreiche Sammlung ostslowakischer Märchen gab Samuel Cambel in seiner Schrift *Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov* [Das Slavische und sein Platz in der Familie der slavischen Sprachen] (Turčiansky Sv. Martin 1906) heraus. Eine ähnliche Kollektion der Volksprosa stammt auch von Volodymyr Hnaťuk, der am Ende des 19. und am Anfang des 20. Jahrhunderts die Forschungen in der ostslowakischen Region durchführte. Im Beitrag wird die Sammeltätigkeit beider Forscher vorgestellt. Samuel Cambel und Volodymyr Hnaťuk versuchten die Mundarten in den Aufzeichnungen der Volksprosa deutlich zu erfassen. Die Texte von S. Cambel und V. Hnaťuk stellen eine Basis für die Erforschung der Volkserzählungen in der Ostslowakei vor, weil sie einen authentischen Stand der Entwicklung der Volksprosa am Ende des 19. und zu Beginn des 20. Jahrhunderts präsentieren. Besondere Aufmerksamkeit wird dem religiösen und nationalen Bewusstsein der Bevölkerung gewidmet. Ebendeshalb gestalten diese Texte der Volksprosa eine Grundlage für ethnische, sprachliche, ethnologische, konfessionelle und soziologische Untersuchungen auf dem Territorium am Fusse der Karpaten, besonders in der Ostslowakei.

²⁴ *Етнографічні матеріали з Угорської Русі*. Том 1. (с. д.), s. 113-114. Text rozprávania publikuje aj J. Polívka (Súpis slovenských rozprávok. 5. Turčiansky Svätý Martin: Matica slovenská 193, s. 70-71).

²⁵ Jedna konfesijná skupina si rada zaironizuje z druhej. Volodymyr Hnaťuk v práci Rusini priaševskej eparchii (s. 14-15) uvádza príklady obojstranných prekáračiek: *Sloviak-katolik, siv na kolik, a skočiv na ram, stav sa z ňoho baran, roztripav misku, dostav po pisku*. Naopak: *Rusnaci bortaci, predali organy za korec smetani alebo Rusnak z buka spadnul, a ešči sebe odpočnul*. (Pozri o tom aj S. CZAMBEL: *Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov*, s. 148-149.)

²⁶ O problematike kalvínov na východnom Slovensku pozri napríklad HOROV, Pavol: *Slovenskí kalvíni*. In: Slovenské kalvínske hlasy, 1938, roč. 9, č. 7-8, 10-11, s. 2-4, 5-7; KIRÁLY, Péter: *A keletszlovák nyelvjárás nyomtatott emlékei*. Budapest: Akademiai kiadó 1953.

NADA RÁCOVÁ*

O vzťahu individuálnej identity jednotlivca a jeho príslušnosti k spoločenstvu (na príklade kartuziánskeho kláštora na Skale útočišťa)

RÁCOVÁ, N.: On the Relationship between Individual Identity and Belonging to the Community (at the Example of the Carthusian Monastery at Lapis Refugii). *Slavica Slovaca*, 39, No. 2, pp. 124–131.

Carthusian Monastery at Lapis Refugii in Scepusia (Spiš) was active in the period of years 1299–1543. The author analyses in the study circumstances of its foundation and community of the monastery (monks – fathers, priors, ...) and also circle of donors from the view-point of their individual ethnic identity or origin. The analysis on the base of *Chronicle of the Anonymous Carthusian* and of the preserved documentary material reveals a varied picture of different ethnic and social identities. At the same time the author tries to characterize the relationship between individual identity and belonging to the society – community of the monastery. This belonging to the community of christians is revealed, especially from the view-point of the medieval universality of the Christianity, as more general, more containing, able to include the whole spectrum of the individual identities.

Carthusians. Monaster. Ethnic Identity. Christian Community. Zarad.

Stredoveký uhorský mnohonárodnostný štát sa na dlhé storočia stal spoločným domovom viacerých národov strednej Európy. Práve mnohosť národov a vzájomné spolužitie etník v jednom priestore čoraz viac začínajú rezonovať i v dnešnej spoločnosti. Typickým príkladom etnicky rôznorodého územia sú oblasti pozdĺž štátnych hraníc. Pohraničné regióny boli oddávna charakteristické pestrou etnickou štruktúrou svojho obyvateľstva. Viac či menej pomyselnou hraničnou čiarou nemožno striktné oddeliť obyvateľstvo susediacich štátov, ktoré sa navzájom premiešava, pôsobí na seba a vytvára tak rôznorodé spoločenstvo ľudí. Na prvý pohľad jednotná komunita skrýva v sebe množstvo rozdielnych elementov. Takým príkladom je i teritórium Spiša. Náš pohľad na jeho etnickú štruktúru bude trochu netradičný. Na multietnicitu Spiša a vzájomné (zväčša harmonické) spolužitie viacerých etník v rámci jedného spoločenstva sa pokúsime nazrieť cez optiku komunity kláštora kartuziánov na Skale útočišťa (Lapis Refugii), pôsobiaceho na Spiši v období rokov 1299–1543. Podstatou sú tu dva pojmy – *christianitas* (kresťanstvo) a *communitas* (spoločenstvo), ktoré sa počas celého stredoveku javia ako dôležitejšie než oveľa individuálnejšie pokrvné zväzky, medzi ktoré neodškriepiteľne patrí i etnicita. Treba tiež podotknúť, že človek neskorého stredoveku nedisponoval len jednou identitou. Jednotlivec konfrontovaný s konkrétnymi spoločenskými pomermi danej doby i svojou individuálnou situáciou, získava na rozličných úrovniach viacero identít, identifikuje sa s nimi, uvedomuje si svoju príslušnosť k nim.

Christianitas, kresťanská identita, príslušnosť individua k spoločenstvu veriacich sa najmä z pohľadu stredovekého univerzalizmu kresťanstva javí ako všeobecnejšia, širšia, obsažnejšia. Univerzalita kresťanskej identity je schopná obsiahnuť rozmanitosť ostatných identít, či už teritoriálnych (štátnych, stoličných či vôbec miestnych) alebo rodovo-pokrvných (etnických, spoločenských, rodinných, ...). *Communitas*, príslušnosť k istému spoločenstvu (sociálnej skupine, cechu, ...) je druhým dôležitým pojmom stredovekej spoločnosti. Spoločenstvo je často schopné tlmieť napätia pochádzajúce z pocitu inakosti, *aliterity*. So zreteľom na uvedené spoločenstvá (*christianitas*, *communitas*) i na mnohorakosť ďalších identít, resp. ich vzájomný vzťah, harmóniu či disharmóniu by sme chceli analyzovať komunitu spomenutého kláštora ako reprezentanta

* Nada Ráková, Slavistický kabinet SAV, Panská 26, 813 64 Bratislava

širšieho spoločenstva obyvateľov pohraničného slovensko-poľského regiónu, ktorého bol kláštor súčasťou.

Naše informácie pochádzajú predovšetkým z prvotných prameňov – z *Kroniky anonymného kartuziána*,¹ spísanej na základe starších predlôh v kláštore na Skale útočišťa niekedy v dvadsiatych alebo tridsiatych rokoch 16. storočia i z viacerých listín dotýkajúcich sa majetkov a samej existencie kláštora. Ďalším prameňom je iná spišská, tzv. Hainova kronika² zo 17. storočia. V menšej miere čerpáme informácie zo sekundárnej literatúry o dejinách daného konventu či všeobecne o problémoch multietnicity na poľsko-slovenskom pohraničí.

Etnické pomery na Spiši sú značne komplikované. Prvá časť štúdie predstavuje ich krátky prehľad, ktorý je úvodom k druhej časti, k dejinám kláštora na Skale útočišťa.

Práve v čase, keď tu kláštor vznikol a pôsobil, zisťujeme príchod viacerých etník a tým i formovanie budúceho multietnického obrazu Spišskej stolice. Väčšinu nepochybne tvorilo pôvodné domáce slovenské obyvateľstvo. Hoci tu ešte nemožno hovoriť o sformovanom slovenskom národe v modernom zmysle, v tomto období už Slováci iste pociťovali svoju etnicitu ako odlišnú od spoločnej slovanskej a zároveň ako odlišnú od ostatných etník pohybujúcich sa na tomto teritóriu. Už v poslednej tretine 13. storočia vystupuje v prameňoch *Provincia Sclavorum* či *Comes Sclavorum*.³ Zo Spiša pochádza z 15. storočia vôbec najstaršia zbierka modlitieb v staroslovenskom jazyku, známa ako *Spišské modlitby*.⁴

Silné zastúpenie (viacej svojím vplyvom ako početnosťou) malo obyvateľstvo hovoriace nemeckým jazykom. Istý počet hostí (*hospites*) z rozličných nemeckých krajín začína prichádzať do Uhorska pravdepodobne už v druhej polovici 12. storočia, no ich najväčšia kolonizačná vlna spadá až do obdobia po tatárskom (mongolskom) vpáde, teda do druhej polovice 13. storočia. Okrem Spiša sa usádzali najmä v Sedmohradsku a v bohatých banských mestách na východnom a strednom Slovensku. Tu sa na základe svojej etnickej príslušnosti rýchlo zorganizovali do uzavretých spoločností (*Saská provincia*, *Provincia Saxonorum* na čele s grófmom) a už od 13. storočia začali získavať kolektívne privilégia (na Spiši v roku 1271 od Štefana V.).⁵ Neskôr formovali svoj vlastný právny systém – *Sachsenspiegel*, *Zipser Willkür*.⁶ S výnimočným právnym postavením sa prehlboval ich význam v celej spoločnosti týchto regiónov. Nemecký element na Spiši reprezentovali najmä *Spoločenstvo XXIV kráľovských miest*, v ktorých mal nemecky hovoriaci patriciát prevahu, rovnako ako spoločenstvo *Fraternita XXIV kráľovských farárov*. Išlo

¹ Fundatio Lapidis Refugii, seu Monasterii beatae Joannis Baptistae (ďalej Fundatio). In: WAGNER, C.: *Analecta Scepusii sacri et profani*, pars 2. Viennae: Typis Joan. Thomae nobil. de Trattneris 1774, s. 69–79.

² BAL, J.–FÖRSTER, J.–KAUFMANN, A.: *Hain Gáspár Löcsei krónikája*. Lőcse: Reiss Józ. T. Könyvnyomo intézete 1910. 558 s.; MALLY, F.: *Die Leutschauer Chronik des Caspar Hain in Auszügen zusammen gestellt und mit Bildern versehen von Fritz Mally*. Prag: Volk und Reich 1943. 93 s.

³ BENKO, J.: Prechod severospišských osád z dedinského emfytetického práva na mestské právo. In: *Spišské mestá v stredoveku*. Ed. Richard Marsina. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo 1974, s. 33–34. Novšie interpretácie pozri HOMZA, M.: Vzťahy Spiša a Malopoľska od roku 1138 do roku 1241. In: *Štúdie z dejín stredovekého Spiša*. Krakov: Spolok Slovákov v Poľsku 1998, s. 63–97.

⁴ *Antológia staršej slovenskej literatúry*. Ed a trans. Ján MIŠIANIK. Bratislava: Veda 1981, s. 48–50.

⁵ VARSÍK, B.: Pôvodné slovenské osídlenie Spiša a korene spišských miest. In: *Spišské mestá v stredoveku*, s. 15–16; CHALUPECKÝ, I.: K niektorým problémom najstarších dejín spišských miest. In: *Spišské mestá v stredoveku*, s. 26. O formovaní a fungovaní organizácie Sasov – Saskej provincii obšírnejšie informuje RUCIŃSKI, H.: *Prowincja saska na Spiszu do 1412 roku (Na tle przemian społecznych i ustrojowych w komitacie spiskim i na obszarach przyległych)*. Białystok: Dział Wydawnictw Filii UW 1983, 475 s. Z najnovšej literatúry pozri MAREK, M.: *Saxones nostri de Scepus: K niektorým otázkam príchodu saských hostí a ich života na Spiši*. In: *Terra Scepusiensis (Štav badania o dejinách Spiša)*. Ed. Martin Homza a Ryszard Gładkiewicz. Levoča a Wrocław: Kláštorisko, n. o. a Centrum Badań Śląskoznawczych i Bohemistycznych Uniwersytetu Wrocławskiego 2003, s. 353–365.

⁶ K právnemu systému spišských Sasov pozri podrobnejšie LEHOTSKÁ, D.: Vývoj mestského práva na Slovensku. In: *Sborník FFUK*, 1959, roč. 10, s. 88; MERTANOVÁ, Š.: Vznik a vývoj spišského práva. In: *Spišské mestá v stredoveku*, s. 91–99. Z novej literatúry PHIRAINEN, I. T.: *Collectanea Allerlay Nutzlicher Vund Nothwendiger Regeln des Rechters: ein deutsches Rechtsbuch aus dem Jahre 1628 aus der Slowakei*. Levoča: Modrý Peter 1995. 183 s.; TENŽE: Tradition der deutschen Rechte in Handschriften der Frühen Neuzeit in der Zips. In: *Terra Scepusiensis*, s. 577–591.

o kňazov 24 slobodných spišských miest, ktorí pochádzali prevažne z prostredia dorozumievajúceho sa nemeckým jazykom. Treba zdôrazniť, že kým slovenské obyvateľstvo malo prevahu najmä na vidieku, mestá na Spiši možno pokladať za zmiešané, v neskoršom období výrazne nemecké (najmä z hľadiska zastúpenia nemeckého elementu medzi richtármi, radnými, notármi či sudcami, t. j. z hľadiska jeho podielu na patriciáte týchto miest). Ako príklad možno uviesť Levoču. V nemecky písanej kronike Gašpara Haina zo 17. storočia *Zipserische oder Leütschaverische Chronica undt Zeit-beschreibung Zusammen getragen der Lieben Posterität zur nachricht von Caspar Hain* sa v krátkom opise Levoče, ktorý predchádza samu kroniku, uvádza: „Die Einwohner sindt alle deutsch ...“ (Všetci obyvatelia sú Nemci).⁷

19. decembra 1273, udelil kráľ Ladislav IV. obyvateľom z *Latina villa de Scepes* (Spišské Vlachy) také isté privilégia ako jeho otec Štefan V. spišským Sasom.⁸ Tak sa stretávame na Spiši aj s obyvateľstvom románskym, o ktorého pôvode sa však podnes vedú spory (jedni tvrdia, že ide o Románov z Valónska, iní zas hľadajú ich pôvod v Dalmácii).

Málo vieme o pôsobení maďarského obyvateľstva na Spiši. V dokumentoch nachádzame o ňom len skromné zmienky, možno teda konštatovať, že na celkovom obyvateľstve Spiša malo len veľmi malý, nevýrazný podiel.⁹

Od 13. storočia registrujeme na Spiši i obyvateľstvo poľského a ruténskeho pôvodu (resp. obyvateľstvo z Malopoľska a Haliče), najmä na územiach v blízkosti severnej hranice. Najstaršou zmienkou o nich je listina z roku 1256, ktorou komesovi Jordanovi, synovi komesa Arnolda, zakladateľovi rodu pánov z Hrhova Belo IV. daruje pozemky „inter indagines regni nostri et confinia Polonie.“¹⁰ Jordan za svoje diplomatické služby získava právo kolonizovať toto územie obyvateľstvom, ktoré bude schopný zohnať, respektíve už zohnal „de circumiacentibus regnis et diversis regionibus,“ to jest aj tými z Poľska či haličskej Rusi. Vlastný Spiš teda nedisponoval takým prebytkom ľudí, ktorí by boli schopní danú osadnícku akciu realizovať.¹¹

V nasledujúcich storočiach sa etnické spektrum Spiša ešte viac komplikuje. Na konci 14. storočia, ako i počas celého 15. a na začiatku 16. storočia pestrú zmes etník obohatilo obyvateľstvo východoslovenského pôvodu, ktoré sa identifikovalo kolektívnym označením *Valachi*. V prevažnej miere šlo o pravoslávne obyvateľstvo, ktoré na základe tzv. valašského práva (*ius Vallachorum*) osídľovalo dovtedy púste, horské polohy Zemplína, Šariša, Spiša a iných severných uhorských stolíc.

Obraz multietnicity Spiša v stredoveku dotvorili Rómovia – Cigáni. Najstaršiu zmienku o nich máme už z konca 14. storočia, keď im kráľ Žigmund Luxemburský udelil privilégium v Spišskom Podhradí.¹²

Možno ešte dodať, že časť obyvateľov nemala vyhranenú etnickú príslušnosť, ich identita sa spájala jednoducho s územím, na ktorom žili. Dôležitý je i fakt, že všetky tieto etnické skupiny žili vedľa seba pokojne, len zriedka sa vyskytli rozpory medzi jednotlivými etnikami. Okrem

⁷ BAL, J.–FÖRSTER, J.–KAUFMANN, A.: *Hain Gáspár Lócsei krónikája*, s. 5.

⁸ FEJÉR, G.: *Codex diplomaticus Hungaric ecclesiasticus ac civilis*. T. V, 2, Budae: Typis Typogr. Regiae Universitatis Ungaricae 1829, s. 127-129; JUCK, E.: *Výsady miest a mestečiek na Slovensku (1238-1350)*. Bratislava: Veda 1984, s. 58-59, č. 47.

⁹ K pôsobeniu maďarského obyvateľstva na Spiši pozri ZACHOROWSKI, S.: Węgierskie i polskie osadnictwo Spiżu do połowy XIV wieku. In: *Rozprawy Akademii Umiejętności. Wydział Historyczno-Filozoficzny*, 1909, roč. 27, t. 52, s. 191-283. Novšie interpretácie pozri HOMZA, M.: Vzťahy Spiša a Malopoľska od roku 1138 do roku 1241. In: *Štúdie z dejín stredovekého Spiša*, s. 63-97.

¹⁰ MARSINA, R.: *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae*. T. 2. Bratislava: Obzor 1987, s. 382-383, č. 550.

¹¹ Hlbšiu analýzu dokumentu pozri HOMZA, M.: K niektorým vzťahom stredovekého Spiša a Malopoľska v rokoch 1241-1270. In: *K stredovekým dejinám Spiša*. Ed. Miroslav Števík. Stará Ľubovňa: Ľubovnianske múzeum 2003, s. 73-74.

¹² Pozri ŽIFČÁK, F.–FURMAN, J. a i.: *Kronika mesta Spišské Podhradie slovom i obrazom*. Spišské Podhradie: Mestský úrad 1999, s. 18; HORVÁTHOVÁ-ČAJÁNKOVÁ, E.: *Cigáni na Slovensku*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1964, s. 41, 48, 97. Novšie KOLLÁROVÁ, Z.: Rómovia a Spiš. In: *Terra Scepusiensis*, s. 805-815.

obyvateľstva hovoriaceho po nemecky, ktoré sa identifikovalo ako Sasi a ktoré sa výraznejšie odlišovalo od ostatného obyvateľstva, nemáme dochovaných veľa záznamov o tom, že by sa obyvateľstvo priamo hlásilo k nejakému etniku. Vo väčšine prípadov možno jeho príslušnosť určiť len podľa udaného miesta pôvodu.

Multietnicita regiónu sa vo výraznej miere odráža aj v miestnych názvoch. Jedna obec (či mesto) má zvyčajne viaceré názvov, ktoré sú doslovným prekladom pôvodného slovenského názvu do viacerých jazykov používaných v danej lokalite (väčšinou slovenský, latinský, nemecký, maďarský, poľský alebo rusínsky jazyk), v niektorých prípadoch je názov v jednotlivých jazykoch úplne odlišný. Ako príklad možno uviesť názov samého Spiša – Spiš, Scepusia, Zips alebo názvy niektorých miest, ako napr. Levoča / Leutschau / Lőcse, Nižné Lapše / Unterlapsch, Spišské Vlchy / Wallendorf / Szepes Olaszi / Villa Latina. Názvy niektorých osád sú v rozličných jazykoch utvorené od rozdielneho základu, ako napr. Vrbov / Menhardsdorf / Villa Menhardi alebo Spišská Sobota / Georgenberg / Szepes Szombat / Forum Sabathi / Mons Sancti Georgii.¹³ Tak je to aj pri našom kláštore kartuziánov. Pôvodný Mons Speculationis – Strážny či Vyhliadkový vrch sa v prameňoch postupne menil na Lapis Refugii / Skala útočišťa / Zufluchtsstein. V niektorých prameňoch sa uvádza aj pod názvom dediny, nad ktorou stojí: Letanovce / Letonkew / Letánfalva / Letankó, dnes Kláštorisko v Slovenskom raji.

Ani rehoľu kartuziánov netvoril jediný etnický element. V duchu stredovekého latinského kresťanského univerzalizmu v sebe zjednocovala rozmanité európske národy. Sama rehoľa bola založená svätým Brunom z Kolína v roku 1084. Sám bol nemeckého pôvodu, no svoju kariéru začal vo Francúzsku a skončil celkom na juhu Talianska v Serra San Bruno medzi zväčša taliansky a grécky hovoriacim obyvateľstvom a mníchmi. Jeho volanie po reforme v cirkvi bolo len jedným z mnohých, ktoré sa objavili na konci 11. storočia ako reakcia na zhoršujúce sa pomery v nej. Inšpiráciou pre kartuziánov boli aj púštni otcovia, ktorí hľadali samotu a askézu v púšti. Kartuziánski mnísi hľadajú samotu a bližší vzťah s Bohom vo svojich celách na odľahlých miestach, často vysoko v horách. Ich regula je založená na regule benediktínskej a je podnes jednou z najprísnejších. Výrazným znakom kartuziánskeho spôsobu života je kontemplácia v mlčaní (*silentio*) a samote cely (*solitudo*). Život mníchov spája v sebe prvky odlúčenia a samoty (*cenobitizmu*) s prvkami spoločného života kláštorného spoločenstva (*monasticizmu*). Na Slovensku existovali dva kartuziánske konventy – na Skale útočišťa a v Lechnici (dnes Červený kláštor).

Kláštor na Skale útočišťa (*Lapis Refugii*) bol založený v roku 1299¹⁴ ako prvý kartuziánsky kláštor v stredovýchodnej časti Európy (dovtedy existujúce kláštory pôsobili vo Francúzsku, Taliansku a v rámci rímsko-nemeckej ríše). Zaujímavé sú (z hľadiska etnicity) už okolnosti jeho založenia, keď podnet k nemu vyšiel z prostredia spomenutej Fraternity XXIV kráľovských kňazov, t. j. z prostredia napospol nemeckého, saského.¹⁵ Fundáciu kláštora schválil najvyšší svetský i cirkevný predstaviteľ Spiša, kapitán celého spišského dištriktu komes Jordan z rodu pánov z Hrhova, ktorý bol zároveň najvyšším predstaviteľom, grófom spišských Sasov,¹⁶ a spišský prepošt, ktorým bol v tom čase biskup Jakub pochádzajúci zo spišskej dediny Farkašovce (Vlková, Villa Farkasi).¹⁷ No

¹³ VARSÍK, B.: Pôvodné slovanské osídlenie Spiša a korene spišských miest. In: *Spišské mestá v stredoveku*, s. 16–20.

¹⁴ Fundatio, s. 71. Podrobnejšiu literatúru k dejinám kláštora pozri v prácach SLIVKA, M.–CHALUPECKÝ, I.: *Kláštorisko, Skala útočišťa*. Spišská Nová Ves : Vydavateľstvo R. S. U. 1995. 48 s., PAJDUŠÁK, M.: *Kláštorisko. Dejiny kláštora kartuziánskeho na Skale útočišťa*. Levoča : Historický spolok spišský 1924. 29 s., DEDEK, L. C.: *A karthausiak Magyarországbán*. Budapest 1889, TÖRÖK, J.–LEGEZA, L.: *Kartausiak*. Budapest : Mikes kiadó 2001. 61 s.

¹⁵ Fundatio, s. 71. *Tandem Anno Dominicé Incarnationis MCCXCIX. tempore Andreé Regis Veneti, instigante, ac favente Divina Clementia, quidam devotus, ac Venerabilis Pater Dnus Martinus Plebanus de Villa Isaac cépit inducere caeteros XXIV. Plebanos de Fraternitate Regalium, quod fundarent Monasterium Fratribus Carthusiensium in Monte Speculationis, sive Lapide Refugii ad laudem Dei et in memoriam victoriae a Tartaris ...*

¹⁶ WAGNER, C.: *Analecta Scepusii sacri et profani* 1, s. 393–394; BÁRDOSSY, J.: *Supplementum Analectorum Terrae Scepusiensis*. Leutschoviae : Typis Michaelis Podhoránszki 1802, s. 433–436.

¹⁷ WAGNER, C.: *Analecta Scepusii sacri et profani* 1, s. 394–395; BÁRDOSSY, J.: *Supplementum Analectorum Terrae Scepusiensis*, s. 437–439.

a nakoniec listinu konformoval i sám uhorský kráľ Ondrej III., ktorý síce pochádzal z rodiny arpádovcov, ale svojou výchovou a kultúrnym kontextom skôr reprezentoval benátske pomery, odkiaľ prišiel. Sami mníši prišli z kláštora v Seitz (Žiče),¹⁸ ktorý bol vtedy najbližším existujúcim kartuziánskym konventom. Žiče, *mater Lapis Refugii*, sa nachádza na území dnešného Slovinska. V časoch, o ktorých hovoríme, bola ako *Marcha Sclavonica* súčasťou rímsko-nemeckej ríše. Pravdepodobne i to bolo dôvodom, prečo sa v rámci rozdelenia kartúz do provincií (dištriktov) stal konvent na Skale útočiska súčasťou *Provincie Alemaniam*, teda provincie nemeckej, hoci očividne ležal mimo hraníc ríše, v Uhorsku.¹⁹ Hoci ležal na uhorskom území, nikdy právne nespadal pod právomoc miestnej cirkevnej autority (spišského prepošta), ba nestretli sme sa ani s údajom, že by v nejakom prípade žiadal vyjadrenie či odobrenie od ostrihomského arcibiskupa. Pravidelne sa obracal na vyššie authority priamo v rámci kartuziánskej rehole. Kláštor bol podriadený priamo generálnej kapitule, ktorá sídlila v prvom kartuziánskom kláštore v údolí Grande Chartreuse vo Francúzsku.²⁰ Najbohatšie kontakty mal kláštor s konventami v Gamingu, Aschbachu a Mauerbachu, ktoré sú dnes na území Rakúska, vtedy dedičných krajín Habsburgovcov na území ríše.

Multietnicita pomerov, v ktorých bol kláštor založený a v ktorých pôsobil, sa dôkladne odrazila aj medzi osobami priorov a bratov spoločenstva konventu. Silné postavenie nemeckého elementu na Spiši reflektuje i početné zastúpenie priorov a mníchov konventu pochádzajúcich z tohto prostredia. Len ťažko možno pochybovať o tom, že prví mníši, ktorí na čele s priorom Konrádom prišli zo Žiče,²¹ boli v prevažnej miere nemeckého pôvodu. Hoci bol konvent v Žiči po svojom založení v roku 1160 osídlený mníchmi z pôvodného kláštora vo francúzskom La Grande Chartreuse, po viac než storočnom pôsobení na území rímsko-nemeckej ríše sa etnické zloženie jeho obyvateľov s veľkou pravdepodobnosťou zmenilo v prospech domáceho obyvateľstva, príp. obyvateľstva z iných častí ríše. Pri tomto predpoklade vychádzame analogicky z etnickej situácie kláštora na Lapis Refugii, kde, ako uvidíme neskôr, domáce obyvateľstvo pomerne rýchlo infiltrovalo medzi členov kláštorného spoločenstva a postupne jeho príslušníci ašpirovali aj na vedúce postavenie priora. Etnický pôvod niekoľkých nasledujúcich priorov kronikár konventu neuvádza, možno sa však domnievať, že boli volení spomedzi pôvodného spoločenstva zo Žiče, teda, že boli nemeckého pôvodu. Naisto vieme, že z nemeckého prostredia prišiel v roku 1463 prior Tomáš, ktorý bol predtým mníchom v Gamingu a neskôr priorom v Aschbachu.²² Nič presnejšie o jeho etnicite nevieme, ale keďže celý dovtedajší čas pôsobil v rímsko-nemeckej ríši, možno predpokladať, že bol tiež Nmec. Z prostredia dnešného Rakúska (z kartúzy v Mauerbachu) prišiel v roku 1478 na príkaz generálnej kapituly i ďalší prior Mikuláš.²³ O jeho etnicite a pôvode však nevieme nič bližšie.

Ako sme už uviedli, pomerne rýchlo sa medzi bratmi konventu (či už laickými alebo priamo medzi otcami) začali objavovať i zástupcovia z radov domáceho obyvateľstva. Ich etnicita vzhľadom na pestré etnické pomery na Spiši a kusé informácie o ich osobách nie je vždy úplne jasná.

¹⁸ ... *in Zeitz in Sclavonia* ... Fundatio, s. 72. Kláštor v Žiče (Seitz, Žička kartuzija, Vallis S. Joannis Bapt.) sa nachádza v dnešnom Slovinsku. Jeho založenie v roku 1160 podporoval markgróf Ottokar V. zo Štajerska. Kláštor bol vtedy osídlený mníchmi z pôvodného kartuziánskeho centra vo francúzskom La Grande Chartreuse. Pozri POSADA, G.: *Der heilige Bruno. Vater der Kartäuser. Ein Sohn der Stadt Köln*. Köln : Wienand Verlag 1987, s. 267.

¹⁹ Takzvaná Provincia Alemaniam sa vyčlenila v roku 1335 z Provincie Lombardia. O dvadsať rokov neskôr sa pre nárast počtu kláštorov, ktoré spadali pod jej právomoc, rozdelila na dva samostatné okruhy – na Provinciu Alemaniam superioris, teda hornonemeckú, ktorej *mater claustrum* boli kláštory v Žiči (zal. 1160) alebo v Gairachu (zal. 1169) a do ktorej patril i kláštor na Skale útočiska, a Provinciu Alemaniam inferioris, teda dolnonemeckú. Pozri POSADA, G.: *Der heilige Bruno. Vater der Kartäuser*, s. 268.

²⁰ Známy je prípad, keď konvent žiadal od generálnej kapituly povolenie o prekročenie klauzúry pre jednu zo svojich najštedrejších mecénok Hedvigu Zápoľskú, vdovu po uhorskom palatínovi Štefanovi Zápoľskom. Fundatio, s. 79.

²¹ Fundatio, s. 72.

²² Fundatio, s. 77.

²³ Fundatio, s. 77–78.

Už pri zakladaní kláštora pomáhal mníchom na Skale útočišťa miestny farár Martin z dediny Žakovce.²⁴ Keďže pochádzal z prostredia už spomínanej Fraternity, dá sa takmer s istotou predpokladať, že bol Nemec. V roku 1313 zastupoval konvent pri vyhotovení istej darovacej listiny ďalší miestny farár Ján z dediny Harichovce.²⁵ Ten istý kňaz zastupuje konvent aj v roku 1320 pri spisomňovaní inej donácie, kde ho už pisár listiny označuje za člena kláštorného spoločenstva.²⁶ O jeho etnicite nič bližšie nevieme, je ale známe, že Harichovce patrili do saského okruhu. Zaujímavou a nepochybnou významnou osobou, ktorá sa v kláštore objavila v roku 1320 a ktorej kronikár konventu venuje pomerne veľa miesta, je Dionýz z Liptova.²⁷ Pochádzal z miestnej šľachtickej rodiny, avšak rozhodol sa odísť zo svetského života a vstúpiť do kláštora. Skromnú kronikárovu informáciu o ňom upresňujú zachované listiny Spišskej kapituly, ktoré presne identifikujú aj jeho bratov – grófa Boda, magistra Mikuláša, magistra Vavrince (Laurenca), ktorý bol učiteľom na Spišskej kapitule, a Boga.²⁸ Od jeho bratov si odvodzujú svoj pôvod významné miestne šľachtické rody, ako páni zo Smrečian či páni zo Svätého Jána (Sentivaniovci). Listiny zároveň zachytávajú, že boli synmi istého Bugumera či Bogomera z Liptova a identifikujú ďalšieho zo súrodencov – Jána, ktorý bol už v tom čase pravdepodobne mŕtvy.

V neskoršom období sú mnísi pochádzajúci z miestnych pomerov volení dokonca za priorov. V kronike sú spomenutí bratia Ján Monesser z Kežmarku (1454),²⁹ páter Gabriel z Novej Bane (1463), ktorý predtým pôsobil v kláštore v Levelde (dnes v Maďarsku),³⁰ pán Andrej z Trnavy (1492), ktorý bol predtým mníchom v inom maďarskom kláštore v Tarkane,³¹ páter Jodokus z Vondrišľa (dnešné Nálepko), ktorého kronika opisuje ako vynikajúceho pisára a iluminátora manuskriptov³² či páter Michael Thyr, ktorý bol predtým farárom v Košiciach.³³ Ako vidieť, domáci element mal v spoločenstve konventu vcelku silné postavenie.

Dochovalo sa aj niekoľko zmienok o bratoch pochádzajúcich odinakiaľ. Zaujímavý je zápis v kronike o priorovi Jánovi, ktorý bol sice na Skalu útočišťa vyslaný z kláštora v Mauerbachu, ale zároveň sa uvádza, že pochádzal zo Sedmohradska.³⁴ Je nepochybné, že časť mníchov konventu pochádzala z Poľska. Obidva kláštory z územia Slovenska mali veľmi dobré styky s Poľskom, najmä s Krakovom. Dochovali sa doklady o kúpe aj darovaní tovaru (najmä soli) či kníh z Krakova.³⁵ Ako dôkaz môže slúžiť záznam poľského mnícha Swantoslaw (Swantoslau) na prebale jednej knihy z kláštornej knižnice na Lapis Refugii, ktorý knihu daroval konventu a ktorý sám v danom konvente istý čas pôsobil. Išlo o dva zväzky diela *Summa Theologica* od Tomáša Akvinského, ktoré Swantoslaw kúpil za desať uhorských florénov v Krakove. Swanthoslaus Silentiosus bol významný misionár z Krakova, daroval knihy viacerým kláštorom.³⁶

²⁴ Fundatio, s. 71; WAGNER, C.: *Analecta Scepusii sacri et profani* 1, s. 393; BÁRDOSY, J.: *Supplementum Analectorum Terræ Scepusiensis*, s. 433; SEDLÁK, V.: *Regesta diplomatica, nec non epistolaria Slovaciae* (ďalej RDESI), tomus 1. Bratislava : Veda 1980, s. 223, č. 506.

²⁵ Vincent Sedlák: RDESI 1, s. 469, č. 1101.

²⁶ Vincent Sedlák: RDESI, tomus 2. Bratislava : Veda 1987, s. 242–243, č. 521.

²⁷ Fundatio, s. 73–74.

²⁸ Vincent Sedlák: RDESI 2, s. 314–315, č. 703 a s. 315, č. 704.

²⁹ Fundatio, s. 76.

³⁰ Fundatio, s. 77.

³¹ Fundatio, s. 78.

³² Fundatio, s. 78.

³³ Fundatio, s. 79.

³⁴ Fundatio, s. 77. Podľa záznamov anonymného kronikára sa spomínaný prior venoval alchýmii. Keď na svoju činnosť minul značnú časť majetku kláštora, musel byť z funkcie priora odvolaný.

³⁵ Ku kontaktom spišských kartuziánov s Poľskom pozri SROKA, S. A.: Związki kartuzów spiskich z Polską w dobie średniowiecza. In: *Prace komisji środkowoeuropejskiej*, 1996, roč. 4, s. 41–56; SROKA, S. A.: Contacts of the Zips (Spisz) Carthusians with Poland in the Middle Ages. In: *Analecta Cartusiana 130, The Mystical Tradition and the Carthusians 14*. Ed. James Hogg, Salzburg : Institut für Anglistik und Amerikanistik, Universität Salzburg 1997, s. 87–113; SROKA, S. A.: Kartuzi w Lechnicy i ich kontakty z Krakowem. In: *Kartuzi: teksty, książki, biblioteki*. 1. Ed. L. Sönke a E. Potkowski. Warszawa : Retro-Art 1999, s. 137–143.

³⁶ GAJDOŠ, P. J.: Book Production and Libraries of the Carthusians in Slovakia. In: *Slovak studies*, 1976, roč. 15, s. 217–218;

Zaujímavá môže byť aj analýza etnickej príslušnosti či pôvodu donátorov kláštora, ktorí konvent počas celej jeho existencie podporovali finančne alebo rozširovaním jeho majetku, resp. priamymi dodávkami tovaru, ktorý mnísi potrebovali ku každodennému chodu kláštora. Keďže ich súpis by bol pomerne dlhý, spomenieme len tých najvýznamnejších. Spočiatku išlo určite najmä o dary z prostredia miestneho obyvateľstva. Samo územie kláštora dostali mnísi od grófa spišských Sasov Jordana,³⁷ teda z prostredia nemeckého. Zanedlho hranice pozemku kláštora rozšíril vtedajší uhorský panovník Karol Róbert z Anjou.³⁸ Karol Róbert potvrdil i viacero donácií kláštora zo strany miestneho šľachtica magistra Kokoša (Kakasa).³⁹ Vieme o ňom, že bol jedným z najväčších dobrodincov konventu, že na výstavbu nového kláštora daroval kartuziánom z Lapis Refugii dedinu Lechnica spolu so 62 lánmi zeme a viacerými právami,⁴⁰ daroval mlyn v dedine Brezovička a výnosy z viacerých majetkov.⁴¹ Pochádzal z rodiny pánov z Brezovice, ktorá bola jednou z najvýznamnejších spišských rodín. Z nej pochádzal aj páter Ladislav, ktorý na konci 14. storočia daroval bratom peniaze na veľkú prestavbu kláštora. Sám bol kňazom, ba dokonca biskupom v Knine. Po jeho dobytí Benáťčanmi sa stal správcom opátstva v Spišskom Štiavniku.⁴² Isté dary poskytol aj iný už spomínaný šľachtic, Dionýz z Liptova, jeden z bratov konventu.⁴³ Po dvoch vypleneniach konventu v polovici 15. storočia sa kartuziáni zo Skaly útočiska uchýlili do neďalekej Levoče. Niet pochybností, že stavbu nového kláštora i jeho ďalšie pôsobenie vtedy vo veľkej miere podporili obyvatelia z Levoče a blízkeho okolia i levočské šľachtické rodiny.⁴⁴ Dochovala sa písomná zmienka o istom farárovi z dediny Vrbov, ktorý kúpil bratom polia v blízkosti Levoče a tri vinice, aby mali z čoho žiť.⁴⁵ Po krátkom čase sa mnísi znovu vrátili do samoty a odlúčenia na Skale útočiska a začali na tomto mieste viac-menej od začiatku. V tom čase (v druhej polovici 15. storočia) sa v záznamoch kronikára často objavuje rodina Henkelovcov.⁴⁶ Patrili medzi najvýznamnejšie a najplyvnejšie rodiny Spiša, pôvodne pochádzali zo Spišského Štvrtku, neskôr sa časť rodiny presťahovala do Košíc. Časť rodiny sa usadila v Sliezske a objavuje sa v súpise šľachty rímsko-nemeckého impéria. V tomto období poskytli viaceré dary mešťania z Košíc. Jedným z najvýznamnejších období kláštora (ak nie vôbec najvýznamnejším) bol mecenát poľskej vojvodkyne (*ducissa*) Hedvigy Sliezskej, manželky palatína Štefana Zápoľského na začiatku 16. storočia.⁴⁷ Odrazom veľkej úcty k tejto žene zo strany kartuziánov je fakt, že jej v sprievode jej dám bolo dovolené vstúpiť za kláštornú klauzúru, na čo museli mnísi žiadať súhlas od generálnej kartúzy vo Francúzsku. Sám kronikár ju nazýva matkou kláštora.⁴⁸ Pre konvent to bolo posledné obdobie jeho rozkvetu.

FODOR, A.: Die Bibliothek der Kartause Lechnitz in der Zips vor 1500 (Geschichte und Buchbestandrekonstruktion). In: *Armarium. Studia ex historia scripturae, librorum et ephemeridum*. Budapest : Akadémiai kiadó 1976, s. 55, 68–69.

³⁷ Fundatio, s. 71. WAGNER, C.: *Analecta Scepusii sacri et profani* 1, s. 393–394; BÁRDOSY, J.: *Supplementum Analectorum Terrae Scepusiensis*, s. 433–436.

³⁸ Fundatio, s. 72–73.

³⁹ Vincent Sedlák: *RDESI* 2, s. 248–249, č. 535. Táto listina je publikovaná aj v Carolus Wagner: *Analecta Scepusii sacri et profani* 1, s. 404.

⁴⁰ Fundatio, s. 75. Vincent Sedlák: *RDESI* 2, s. 214–215, č. 453. Listinu v plnom znení publikoval aj Carolus Wagner: *Analecta Scepusii sacri et profani* 1, s. 403.

⁴¹ Vincent Sedlák: *RDESI* 2, s. 248–249, č. 535.

⁴² Fundatio, s. 75.

⁴³ Fundatio, s. 73–74. Vincent Sedlák: *RDESI* 2, s. 314–315, č. 703 a s. 315, č. 704.

⁴⁴ Fundatio, s. 76.

⁴⁵ Fundatio, s. 76.

⁴⁶ Fundatio, s. 78.

⁴⁷ O mecenáte Hedvigy Sliezskej nad kláštorom na Lapis Refugii uverejnil viacero štúdií Stanisław A. SROKA: Mecenat Piastówny Cieszyńskiej Jadwigi (+ 1521) nad klasztorom kartuzów w Lapis Refugii na Spiszu. In: *Klasztor w społeczeństwie średniowiecznym i nowożytnym*. Ed. Marek Derwich a Anna Pobóg-Lenartowicz. Opole – Wrocław : Instytut Historii Uniwersytetu Opolskiego i Instytut Historyczny Uniwersytetu Wrocławskiego 1996, s. 395–397; Stanisław A. SROKA: Mecenat tešínskej Piastovny Hedvigy (Jadwigi) (+ 1521) nad kartuziánskym kláštorom na Lapis Refugii na Spiši. In: *Štúdie z dejín stredovekého Spiša*, s. 135–139.

⁴⁸ Fundatio, s. 78–79.

Tento krátky exkurz do etnicity či pôvodu mníchov, priorov i donátorov kláštora nám poskytuje pestrý obraz etnických i spoločenských identít, ktorý je odrazom pestrosti identít celého stredovekého Spiša, celého hraničného slovensko-poľského regiónu. Vystupuje tu však jedna identita, ktorá sa javí ako univerzálna, pôsobiaca nezávisle od etnických či spoločenských identít. Je to príslušnosť ku komunite mníchov konventu, ku komunite kresťanskej. Nezávisle od toho, či pochádzali z nemeckého, poľského, slovenského či iného prostredia, nezávisle od pozícií v spoločenskom rebríčku všetkých spájala príslušnosť k spoločenstvu kresťanov. Hoci sa cítili Nemcami, Poliakmi, Slovákami, ... boli predovšetkým kresťanmi, všetci boli súčasťou jedného kresťanského spoločenstva. Univerzalita stredovekého kresťanstva spájala všetky etnické skupiny a spoločenské vrstvy. Kresťanská príslušnosť nestála nikdy v kontraste s etnickou či spoločenskou príslušnosťou, skôr sa javila ako identita univerzálna, zahŕňajúca v sebe celú rozmanitosť iných identít.

Keď hovoríme o význame dejín pre dnešnú spoločnosť, treba povedať, že odkaz stredovekých kartuziánov si toto miesto uchovalo podnes. Dnes sa nám ponúka vo svojej novej forme. Hoci kláštor kartuziánov bol zničený už v roku 1543 a na jeho mieste zostali len ruiny, od osemdesiatych rokov minulého storočia tu pracuje skupina mladých ľudí, ktorá sa usiluje o rekonštrukciu a zároveň o revitalizáciu tohto miesta, aby jeho história neupadla do zabudnutia, aby toto miesto znovu ožilo. Mladí ľudia sem každoročne prichádzajú nielen z okolia a z celého Slovenska, ale aj z Poľska, Čiech, Rumunska, Bieloruska či Španielska. Všetkých spája v jedno spoločenstvo univerzalita kresťanstva a odkaz stredovekých kartuziánskych mníchov.

Über die Beziehung zwischen der individuellen Identität und der Zugehörigkeit des Individuums zur Gemeinschaft (am Beispiel der Kommunität des Kartäuserklosters in Lapis Refugii)

Nad'a RÁCOVÁ

Das Kartäuserkloster auf Lapis Refugii wirkte in der Zips im Zeitabschnitt der Jahren 1299–1543. Die ethnischen Verhältnisse dieser Region im Mittelalter und am Anfang der Neuzeit sind sehr kompliziert. Im ersten Teil der Studie bringt die Autorin ihre kurze Übersicht, die zugleich als eine Einleitung zum zweiten Teil – zur Analyse der Kommunität des Klosters selbst (seiner Mönche – Väter, Prioren, ...) sowie des Spenderkreises von dem Gesichtspunkt ihrer individuellen ethnischen Identität oder Herkunft dient. Die Analyse auf der Grundlage der *Chronik des Anonymen Kartäusers* und des erhaltenen Urkundenmaterials entdeckt ein buntes Bild der Verschiedenheit der ethnischen und gesellschaftlichen Identitäten. Da der Konvent auf Lapis Refugii aus dem Kloster in slowenischem Žiže/Seitz (damals ein Bestandteil des römisch-deutschen Reichs) gestiftet wurde, wurde die Kommunität des Klosters in der ersten Periode überwiegend von den Mönchen aus dieser Umgebung gebildet. Schrittweise infiltrierten unter sie auch die Einwohner aus dem einheimischen (slowakischen) Element und die Mönche aus dem deutschsprachigen Milieu der Kommunität der Zipser Sachsen. Ein Teil der Prioren kam aus den auf dem Gebiet des römisch-deutschen Reiches liegenden Klöstern (z. B. aus Gaming oder Mauerbach im heutigen Österreich). Ein Teil der Mitglieder des an der slowakisch-polnischen Grenze wirkenden Konvents stammte zweifellos aus Polen. Die Erwähnungen über die aus anderen Teilen Europas (z. B. aus Transylvanien) stammenden Mönche muss man eher als vereinzelt betrachten. Den letzten Teil des Artikels stellt die Analyse der ethnischen Identität und Herkunft der bedeutsamsten Spender des Klosters vor. Die Studie versucht gleichzeitig die Beziehung zwischen der individuellen (besonders ethnischen) Identität und der Zugehörigkeit des Individuums zur Klosterkommunität zu charakterisieren. Diese Zugehörigkeit zur Gemeinschaft der Gläubigen zeigt sich dabei vor allem aus dem Blick der mittelalterlichen Universalität des Christentums als die allgemeinere, inhaltsreichere, fähig in sich das ganze Spektrum der individuellen Identitäten einzuschließen.

RUDOLF KUCHAR*

História slova *predat'* v slovanských súvislostiach

KUCHAR, R.: A History of the Lexeme *predat'* in the Slavonic Context. *Slavica Slovaca*, 39, No. 2, pp. 132-136.

In his paper, the author examines a possible implementation of the lexeme *predat'* endowed with the meaning, hand over into the Slovak lexical inventory. Leaning on instances of this lexeme in Slovak historical sources and with regard to its development in other Slavonic languages, the author comes to the conclusion that the said meaning must be considered as new and out-of-system in the Slovak language. Investigation into existence of this phenomenon in other Slavonic languages as well as into the meanings of the lexeme in Old Slavonic shows that the Slovenian, Polish, Upper and Lower Lusitanian languages exhibit more or less the same situation, while the South and East Slavonic languages along with Czech make up a separate isogloss characterized in its development by the prefixes *pro-*, *pre-/pře-*, or *pere-*.

Lexical unit *predat'*, Slovak language, Slavonic languages, Proto-Slavonic, Old Slavonic, language system.

V ostatnom čase sa do hovorovej slovenčiny prostredníctvom médií natíska viacero českých slov a významov. Časť slovenskej populácie ich prijíma často spontánne, bez toho, že by ich konfrontovala so svojim jazykovým vedomím. Jednou z takýchto inovácií v hovorovej slovenčine je význam „odovzdať“ v slove *predat'*. Pokúsime sa osvetliť jeho možný prienik do slovenčiny na základe historického vývinu slovenčiny a vývinu v slovanských jazykoch.

V súbore pomenovacích jednotiek vyjadrujúcich vzťah medzi kupcom a predávajúcim zaujíma oddávna významné miesto prefixálna lexéma s právnym významom *predat'*. V súvislosti s týmto slovom a jeho pôvodnou významovou štruktúrou pozorujeme v slovenčine prenikanie významu „odovzdať“. Lexéma *predat'* s významom „odovzdať“ sa vyskytuje bežne v češtine (ako *předati* – PřSjČ, 1944 - 1948, s. 43) i slovinčine (porov. Vaňko, 2001, s. 172). Ako sa javí táto lexéma vo vývine ostatných slovanských jazykov? Mala tento význam v minulosti aj slovenčina, alebo bol nášmu jazyku cudzí? Riešenie tejto otázky súvisí predovšetkým s postavením a využitím prefixov *pre-* a *pro-*. Otázkou funkcií a významov slovesnej predpony *pre-/pro-* v slovenčine z historického aspektu sa zaoberal Š. Peciar (1983). Autor dospel k záveru, že jazykový materiál z 15. - 18. storočia poskytuje isté nepriame dôkazy o tom, že slovenčina mala pôvodne iba predponu *pre-*. Ďalej Š. Peciar pokračuje, že pre slovenčinu bolo oddávna charakteristické zovšeobecnenie predpony *pre-*, kým používanie predpony *pro-* v istom rozsahu popri predpone *pre-* v písomných pamiatkach 15. - 18. stor. je výsledok interferencie jazykových systémov slovenského a českého. Otázky existencie slovesa *predat'* a jeho možnej prefixálnosti s *pre-/pro-* sa autor vôbec nedotkol. Ak sa pozrieme na celkovú jazykovú situáciu v staršej slovenčine s využitím všetkých dokladov kartotéky *Historického slovníka slovenského jazyka* (ďalej HSSJ) na uvedený lexikalizmus, zistíme, že sa v ňom striedajú predpony *pre-* i *pro-*. Informácie o derivátoch a významoch slova *predat'* môžeme dnes čerpať už aj zo spracovania príslušných hesiel uvedeného historického slovníka. Nezanedbateľná môže byť aj frekvencia zapísaných podôb a ich významov v najstaršej súvislej jazykovej pamiatke Žilinskej knihy (ďalej ŽK).

V HSSJ (4, s. 301) sa uvádzajú v hesle *predat'* ako variantné hláskové podoby tohto slova *predat'* i *prodat'*. V spracovaní tohto hesla sa objavujú 3 významy (1. „o tovare, dobytku,

* Rudolf Kuchar, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, Panská 26, 813 64 Bratislava

o nehnuteľnostiach, o úrade) *dat'*, prepustiť, postúpiť niečo niekomu za peniaze, uskutočniť predaj;“ 2. „za peniaze al. za iné výhody zradiť, zapredať niekoho, niečo“ a 3. /čo komu/ „odovzdať, prepustiť, postúpiť niekomu niečo.“ Uvedený 3. význam sa exemplifikuje textom z KS 1763: tradere provinciam alicui: swúg úrad ginssému predati. Uvedli sme tento kontext z Kamaldulského slovníka, aby sme upozornili na istú spojitosť hodnotenia dokladov a ich významov (1. a 3.) a na skutočnosť, že úrad richtára, resp. richtárstvo sa aj predávalo (porov. zákupný richtár, zákupné richtárstvo, ktoré sa získavalo kúpou, teda za peniaze). Bežnejšie sa získalo voľbou, zvolením do úradu, napríklad za richtára. Posledné dokladá v HSSJ aj uvedený 3. význam.

Treba spomenúť skutočnosť, že základné kodifikačné príručky súčasného slovenského spisovného jazyka význam „odovzdať“ v lexéme *predať* neuvádzajú (SSJ, KSSJ a SSS). Za relevantnú informáciu pokladáme najmä fakt, že s takýmto významom sa nenarába ani v synonymickom slovníku.

Pri podrobnejšom skúmaní historického materiálu sa ukázalo, že v písomnostiach zo Slovenska (15. – 17. stor.) tento význam skutočne nie je doložený. Dokladá sa iba význam „dať niekomu niečo za peniaze (op. kúpiť).“ Pri význame „odovzdať“ by sa teda mohlo a malo uvažovať iba o českom vplyve. Skutočnosť, že v 18. storočí (ojedinele doklady aj zo 17. stor.) sú doklady aj na význam „odovzdať“, je potvrdením toho, že ide o prenikanie do slovenčiny z českého jazyka.¹ Ani A. Bernolák uvedený význam vo svojom Slovári neuvádza.

Faktom je, že slovenčina oddávna mala a má vo svojom slovnom fonde dostatok iných synonymných výrazov (*dať, odovzdať, ... poskytnúť, popustiť, postúpiť, prenechať* a pod.) na inkriminovaný význam „odovzdať“. Vystačila si teda slovami *dať, odovzdať, poskytnúť (radu, informáciu, poučenie, vzdelanie...)* v súvislosti s pojmovou náplňou „odovzdať bez protihodnoty, náhrady“ (niekedy aj s ňou; porov. 2. význam). Štruktúra slova *predať* a historická zviazanosť jeho formálnej stránky *pre-dat'/pro-dat'* so sémovou konštrukcie *za peniaze niečo* zasa jasne naznačuje jej domácu dominantnosť.

V obidvoch častiach Žilinskej knihy² prevažuje počet dokladov na význam „odstúpiť niečo za peniaze“ s predponou *pro-*: *dieti, kterež su odluczeny, mohnu dobre swe gmienie prodati* (s. 26); *tedy on ma to prodati a k/swemv vzytku obratiti* (s. 69); *gestli geho prodal a _neb zalozil a _nebo pak spustil swobodne* (s. 75) // *da w/tem ona z/muzem swym Seginem dom swog Niclycowy, nassiemu spolususedowy, prodala* (s. 14); *ze ted ta wdowa, pani Zophia, prodawa dom* (s. 20); *tehdy w tom Kordula, matka gich, prodala gest to diediczstwi* (s. 34); *ya toho domu do tve smrti neprodam krom tve wuole* (s. 38); *prodala gest Orssula Hadmasska dom Sstephanowi Garayowi, zeti swemu* (s. 61). S prefixom *pre-* sú iba dva doklady (pomer je 2 : 19), a to v nedokonavom i dokonavom vide: *ty siroty predawali ten prut roli* – 68 (1492) a *abi manzelka twa gmenowana toho domu zadne[m]v nepredala* – 38 (1494). Celkovo aj v dokladovom materiáli kartotéky HSSJ je prevaha dokladov tohto slova a jeho odvođenín s *pro-*.

V staršej slovenčine sa funkcia českých predpôn *pře-* i *pro-* z dvoch samostatných slovies (*předati* a *prodati* s rozličným významom) v uvedenom význame zliala do jednej prvotnej predpony *pre-* vyjadrovanej v staršej slovenčine aj v počestenej podobe *pro-*. Ide o spontánny, nepriemeraný, teda historicky a jazykovo nesystémový jav, ktorý narúša slovenský fonologický systém. V prípade realizácie a akceptácie významu „odovzdať“ by takáto zmena znamenala, resp. vyvolala v slovenčine fonologicky nový vývin v postavení nasledujúcej hlásky za mäkkým *ř - ř* (*předati* – *prédati*). Mal by sa prejaviť v predĺžení predpony, teda očakávali by sme podobu *priedat'*

¹ Príčinou mohla byť aj migrácia obyvateľstva, najmä príchod českých exulantov na slovenské územie a vzájomné obchodné a iné kontakty.

² Citujeme z vydania našich prác Žilinská právna kniha (magdeburské právo) – 1993 a Žilinská právna kniha (zápisy právnych úkonov žilinských mrešťanov) – 2001.

analogicky ako čes. *průchod* a slovenské *priechod*.³ Vo vývine slovanských jazykov je však v súvislosti s pôvodnými prefixami *per-* a *pro-* zložitejšia situácia.⁴

Z pohľadu psl. na tento vývin sa nám ponúkajú dve prvotné rovnocenné predpony *per-* s variantom *prie-*, resp. *pere-* a *pro-* (*Etymologický slovník slovanských jazyků*, 1973, s. 164 a 217 - 219).

Stav a vývin tohto lexikalizmu v slovanských jazykoch mal zaujímavý vývin. V psl. období, ako sme sa vyššie zmienili, sa pre uvedenú lexému dokladá predpona *prie-* (z pôvodného *per-* a *pro-* – EtSISl). Staroslovienčina disponovala rovnako obidvoma prefixami: *prie-* i *pro-*. Potvrdzuje sa to v *Slovníku jazyka staroslověnskeho* (ďalej Sjsl), kde sa uvádzajú ako samostatné lexémy *prodati* (Sjsl, 30, s. 347 – 348) a *priedati* (Sjsl, 31, s. 418 – 419) s rovnakým významom „verkaufen“ (popri iných významoch). Ich exemplifikácie zrejme upozorňujú aj na použitie variantných lexém, ktoré ovplyvnil, môžeme tak usudzovať, odlišný jazykový vývin v utvarujúcich sa samostatných slovanských jazykoch. Ten je zmapovaný napr. v týchto slovníkoch: Słpsl., SłJp, SUM, Rečnik N. Gerova, Tolkovyj slovar VI. Dařa... Z ich porovnania možno usudzovať, že v slovenčine, poľštine a dolnej a hornej lužičtine je rovnaký stav, pričom južnoslovanské a východoslovanské jazyky tvoria spolu s češtinou samostatnú izoglosu, ktorá je charakterizovaná vývinom s *pro-*, resp. *pere-*. Ako zaujímavosť môžeme dodať, že pre slovenčinu je v nárečiach doložený starší variant knižného slova *prostriedok* v podobe *prestriedok*.⁵

V procese uplatňovania sa češtiny, resp. českej pravopisnej normy na Slovensku sa písarskemu úzu prispôsobilo, rovnako ako aj v mnohých iných prípadoch, zapisovanie slovenského slova *predať* s významom, ktorý charakterizuje séma „...za peniaze“ v podobe *prodati/-t'*. Môže ale takáto interpretácia poslúžiť ako opora nášho tvrdenia? Pokúsime sa ešte poukázať na stav v slovinčine, ktorá je slovenčine v mnohom blízka.

V dnešnej spisovnej slovinčine sú známe, rovnako ako v češtine, dve rozličné slovesá s predponou *pre-* a *pro-* s rozdielnym významom: *predati* (SSKJ, 3, 1979, s. 992 - 993 – „izročiti, dati“) a *prodati* (SSKJ 4, 1985, s. 227 - 228 – „dati komu kaj v last tako, da plača dogovorjeno cenó“). Dvojica s koreňom *dat'*, ako zisťujeme, funguje s presne špecifikovaným odlišením významov, a to aj v rozličných deverbatívach, ktoré sa vyskytujú napr. v tlačiach slovinských protestantov 16. storočia (porov. *Slovar jezika slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja*. 2001). Ide teda o existenciu dvoch samostatných lexém s koreňom slovesa *dat'*, využívajúcich celý arzenál derivovaných výrazov tohto slotvotvorného hniezda v slovinčine (porov. Bezljaj, 3, 1995, s. 108 a 125 – 126), resp. češtine (Holub – Kopečný, 1956, s. 294; Machek, 1968 – nedokladá sa).

Krátky exkurz a pohľad na stav v slovinčine a iných slovanských jazykoch podáva aj F. Bezljaj v etymologickom slovníku (EslSj 3, 1995, s. 126) pri hesle *prodāti*: *prodavec* (*venditor*) in *prodajalec* (*m.*), *predati* (*vendere*), *r. prodatb*, *č. prodati*, *slš. predať*, *na prodaj – pol.* (Karłowicz), *gl. předac'*, *dl. pšedas'*.⁶ *Bulharsko-český slovník* (1959, s. 724 - 725 a 772 - 773) má v podstate obidve lexémy (*predám/predávam* i *prodám/prodávam*) i s patričnými derivátmi v rovnakej významovej štruktúre ako napríklad slovinčina alebo čeština. Zaujímavú informáciu o stave slovan-

³ Na ilustráciu porovnaj aj iné uvádzané výrazy, ktoré nemajú v niektorých jazykoch dublety s *pro-*, napr. *prelom*, *pretok*, ako sa uvádzajú „u jmen: *provod* „*průvod*“ (podle Plet. charv., Škerlj nemá): *prevod* tv. a „*prévod*“,... (ibid., s. 219).

⁴ Ak vyjdeme z naznačenej tézy, v ktorej sa navyše zdôrazňuje fakt, že slovinčina pozná síce *pro-*, ale (ako sa v práci hovorí) „jen jako menšinovou a mizející variantu syn. *pre-*...“, preto sa mi zdá upozornenie na „zásadnější rozlišení: *prodati* „*prodac'*“ : *predati* „*předat'*“, vzhľadom na vývin v ostatných jazykoch a prípadoch uvedených slov uvádzaných ako 1) zákl. význam „na druhou stranu (über, hinüber, trans) stsl. přěti/přechoditi, předati, přeimati, převesti..., r. pereiti/perechodit'; perevesti, peredať ...“ (ibid., s. 165) predpokladom pôvodného stavu a existencie izoglosy spojenej s našim jazykovým územím. Dôležitým sa nám javí aj fakt, že „rozdíl č. *pro-* a slk. *pre-* (k lat. *per*) promítá (Machek; R. K.) do doby predsl.“ (ibid., s. 220).

⁵ Podľa informácie M. Majtána.

⁶ A. Brückner (1970, s. 442 - 443) v tejto súvislosti uvádza: „Różnicę pierwotną między *przedac'* (czes. *przedati*, „zradzić, przeliczyć się w dawaniu“) a *prodac'* (czes. *prodati* „*przedać*“) utraciliśmy (tem łatwiej zjawilo się złozenie z *s-*); wszyscy inni Słowianie ją zachowali: rus. *pieredať* i *prodac'*“.

ského výraziva poskytuje Etymologický slovník slovanských jazyků, který zostavil F. Kopečný (1973). Podľa tohto autora „v jsl. tvorí výjimku sln. Zná sice *pre-*, ale jen jako menšinovou a mizející variantu syn. *pre-*, zřídka s rozlišením: proti dnešnímu *preiti*, *preliti* má Plet. ještě i *proiti/projti*, *proliti*, jsou dublety *prepásti/propásti*,...“ (ibid., s. 219). O stave v slovenčine v súvislosti so slovom *predat'* a predponou *pre-* ako jedinou v tomto slovanskom jazyku sa nezmiňuje. Lexému *prodati* pokladá za všeslovanskú („...téměř všesl. *proslaviti*, *všesl. prodati ap.*“ (ibid., s. 219).

Na základe uvedených skutočností môžeme uzavrieť, že natláčanie sa cudzieho významu do slovesa *predat'* je v slovenčine jav novší, cudzí. Ide tu o nesystémový prvok. V slovenčine bola vo výraze *predat'* vždy dominantná séma „... za peniaze.“ Používanie slova *predat'* s významom „odovzdať“ sa historicky ukázalo ako nepotrebné. Dnes sa pociťuje rovnako ako neadekvátne, neprirodzené, neodôvodnené a nesystémové. Slovenčina mala a má dostatok iných výrazových prostriedkov na vyjadrenie významu „odovzdať.“ Zistili sme, že pre slovenčinu bola vždy systémová predpona *pre-* (k lat. *per*) a ako taká odolala dodnes „starším i novším“ historickým vplyvom a „modernizmu.“

LITERATÚRA

- BERNOLÁK, A.: Slowár Slowenski, Česko-Latínsko-Nemecko-Uherski. Zv. 3. Budín 1825-1827.
- BEZLAJ, F.: Etimološki slovar slovenskega jezika. Zv. 3. Doplñili a zostavili M. Snój a M. Furlanová. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Inštitut za slovenski jezik, Založba Mladinska knjiga 1995. 356 s.
- BRÜCKNER, A.: Aleksander. Słownik etymologiczny języka polskiego. Warszawa: Wiedza Powszechna 1970. 806 s.
- DAE, V.: Tolkovjij slovar' živogo velikoruskogo jazyka. Zv. 3. Moskva: Gosudarstvennoje izdatel'stvo inostrannyh i nacionalnyh slovarej 1956. 555 s.
- Etymologický slovník slovanských jazyků. Zv. 1 (Slova gramatická a zájmena). Red. B. Havránek. Spoluautor a zostavovateľ F. Kopečný. Praha: Academia 1973. 348 s. (Etsslj)
- FASMER, M.: Etimologičeskij slovar' russkogo jazyka. Zv. 3. Moskva: Izdatel'stvo Progress 1971. 827 s. (EtSlrj)
- Historický slovník slovenského jazyka. Zv. 4. Red. M. Majtán. Bratislava: Veda 1995. 583 s. (HSSJ)
- HOLUB, J.-KOPEČNÝ, F.: Etymologický slovník jazyka českého. Praha: Státní nakladatelství učebnic v Praze 1952. 576 s.
- HRINČENKO, D. B.: Slovar' ukrajinskoj movy. Zv. 3. Kyjiv: Vydavnyctvo Akademiji nauk Ukrajinskoj RSR 1909 (1959). 506 s. (SUM)
- Krátky slovník slovenského jazyka. Red. J. Kačala, M. Pisárčiková. 3. dopl. a preprac. vyd. pripravili J. Kačala, M. Pisárčiková, M. Považaj. Bratislava: Veda 1997. 943 s. (KSSJ)
- KUCHAR, R.: Žilinská právna kniha (magdeburské právo). Bratislava: Veda 1993. 135 s. + 10 s. obrazová príloha.
- KUCHAR, R.: Žilinská právna kniha (zápisy právnych úkonov žilinských mešťanov). Žilina: Knižné centrum 2001. 103 s.
- LINDE, S. B.: Słownik języka polskiego. Zv. 4. Lwów : W drukarni Zakładu Ossolińskich 1958. (Sljp)
- MACHEK, V.: Etymologický slovník jazyka českého. Praha: Academia 1968. 868 s.
- PECIAR, Š.: Funkcie a významy slovesnej predpony *pre-/pro-* v slovenčine 15. - 18. storočia. In: Jazykovedné štúdie. 17. Red. Š. Peciar. Bratislava: Veda 1983, s. 95 - 114.
- Příruční slovník jazyka českého. 4. Část 2. Praha: Státní nakladatelství 1944 - 1948. 1171 s. (PřSjč)
- Slovar jezika slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja. Poskusni snopič. Red. M. Meršeová, F. Novak v spolupráci s F. Premkovou. Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik F. Ramovša ZRC SAZU, Sekcija za zgodovino jezika, Založba ZRC SAZU 2001. 132 s.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika. Zv. 3. a 4. Red. A. Bajec et al. Ljubljana: Izdala Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Inštitut za slovenski jezik 1979 a 1985.
- Slovník slovenského jazyka. Zv. 3. Red. Š. Peciar. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1963. 912 s. (SSJ)
- Slovník jazyka staroslověnskeho. Zoš. 30 a 31. Praha: Academia 1976 a 1977. (Sjstsl)
- Słownik staropolski. Zv. 72 (42). Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk: PĀN 1974. (Slstp)
- Synonymický slovník slovenčiny. Red. M. Pisárčiková. Bratislava: Veda 1996. 998 s. (SSS)
- VĀŇKO, J.: Slovinsko-slovenské „nedorozumenia.“ In: Philologica LIII. Zborník FFUK. Red. M. Pančíková. Bratislava: Univerzita Komenského 2001, s. 165 - 174.

A History of the Lexeme *predat'* in the Slavonic Context

Rudolf Kuchar

The author examines the use of the Czech meaning *,odovzdat'*, 'to hand over' with the Slovak lexeme *,predat'*, 'to sell', which is accepted very spontaneously by Slovak intelligence. Implementation of this meaning is confronted with Slovak historical data from the 15th to 18th centuries. For this purpose, the author also investigates the use of the prefixes *pre-*, *pro-* in the earlier stages of development of the Slavonic languages. Development of Slovak and other Slavonic languages gives evidence to the fact that the implementation of the meaning 'hand over' into the Slovak verb *,predat'* is new. The author considers it to be a non-system element. The Slovak language has always had a sufficient number of synonymous lexemes to express the said meaning.

JANUSZ SIATKOWSKI*

Komentarz historyczno-etymologiczny do słowiańskich nazw ‘murarza’

SIATKOWSKI, J.: A Historical and Etymological Commentary on the Slavonic Designations of „Bricklayer.“ *Slavica Slovaca*, 39, No. 2, pp. 137-142.

The eighth volume of the General Slavonic Linguistic Atlas (OLA) encompasses a lot of designations for various trades. In the present paper, the author focuses on differences among dialectal designations of ‚bricklayer‘ as registered in OLA and compares them to data found in historical sources as well as in literary languages.

Linguistics, dialectology, dialectal vocabulary, nomina officiorum.

Zadaniem artykułu jest porównanie gwarowych nazw ‘murarza,’ przedstawionych na opracowanej przez J. Basarę mapie i w towarzyszącym jej wykazie zapisów terenowych, zamieszczonych w 8 tomie *Ogólnosłowiańskiego atlasu językowego* (dalej: OLA 8), z informacjami wcześniejszymi o współczesnych i historycznych zasięgach nazw ‘murarza’ w Słowiańszczyźnie. Geografię nazw ‘murarza’ przedstawioną dokładnie na mapie nr 6 w 8 tomie OLA podaje tu w wielkim przybliżeniu, a jedynie dokładniej lokalizuje nazwy rzadkie i sporadyczne oraz występujące w izolowanych punktach poza ich podstawowym arealem. Zapisy uogólniające nazw terenowych podaje tu w postaci uproszczonej bez zaznaczania ich wewnętrznego podziału morfologicznego oraz bez stosowanego tam sygnalizowania zapożyczeń za pomocą nawiasów okrągłych.

Koncentruję się tu na omówieniu stosunku nazw literackich do zgromadzonych w OLA nazw gwarowych, na przedstawianiu historii omawianych nazw, na szerzeniu się zapożyczeń wewnątrz obszaru słowiańskiego oraz na zmianach zasięgów omawianych nazw, a więc na sprawach, dla których przedstawienia w tomach OLA nie było miejsca.

Materiał zebrano na pytanie: LSI 2009 ‘человек, который строит каменные дома (*каменик* – *zidar* – *murarz*).’

Do bardziej rozpowszechnionych rodzimych nazw ‘murarza’ należą nazwy związane z rdzeniem **zbd-/*zid-*, a mianowicie **zbdьnikъ* i **zidarъ* oraz nazwy motywowane przez **kamenъ* ‘kamień’ – materiał użyty do budowy domu. Oba rdzenie występują, choć znacznie rzadziej, również na oznaczenie ‘zduna’ – rzemieślnika stawiającego piec (por. OLA 8, m. 7).

Nazwa **zbdьnikъ* w znaczeniu ‘murarz’ charakterystyczna jest w OLA dla całego obszaru dialektów czeskich (*zedňi:k*, *zedňik*, *zenňik*) oraz dla jednego punktu słowackiego (*zed'ňi:k* – 208). W języku czeskim *zedňik* ‘murarz’ znany jest co najmniej od początku XV w., jak świadczy połączenie *lžice zedňikova* ‘kielnia’ z Biblii ołomunieckiej Amos VII 7 (GbSl II 300, późniejsze poświadczenia por. Jg V 644, Kott V 435).

Nazwę **zidarъ* notowano w OLA w całej południowej Słowiańszczyźnie (np. *zidã:r*, *zidã:r*, *zidò:r*, *zidar*, *zidãr*, *zidar*, *zidãr*), również w punktach chorwackich na terenie Austrii (146a, 147a, 148a) i Węgier (153) oraz w punkcie słoweńskim (149) i serbskim (152) na terenie Węgier. Z materiałów pozaatlasowych widać, że także w regionach, gdzie mamy w OLA luki materiałowe, jak Bośnia i Hercegowina oraz część Bułgarii, znany jest **zidarъ* (Staničić-Burchards 1981: 99-102, 107, 109, Tetovska-Troeva 1988: 85). Tetovska-Troeva l. c. notuje tę nazwę również z terenów słowiańskich na terenie Grecji: spod Sołunia, Siaru i Dramy. Nazwa ta na obszarze serbsko-

* J. Siatkowski, Instytut Sławistyki, Uniwersytet Warszawski, ul. Krakowskie Przedmieście 26/28, 00-927 Warszawa

chorwackim poświadczona jest od XVI w. (RHSJ XXII 854, Staničić-Burchards l. c.), ale znana była zapewne dużo wcześniej. Podstawowy czasownik *zidati* ‘murować, budować’ poświadczony jest tu już od XIII w. (RHSJ XXII 855). Poza tym *зѣдати* ‘budować’ i liczne formacje pochodne są bogato poświadczane już w języku starsłowiańskim (SJS I 672, 690-691). Nazwa **zidarь* ‘murarz,’ ‘budowniczy’ na południu Słowiańszczyzny wyparła inne formacje współrzedne o tym znaczeniu, jak *zidac* (**zidьць*), poświadczony od XVII w. i utrzymujący się później głównie nad Adriatykiem (RHSJ XXII 853, Staničić-Burchards 1981: 102, 109), *zidać* (**zidaць*), poświadczony chyba od przełomu XVI/XVII w. (RHSJ XXII 853) i utrzymujący się do XX wieku (RSHJ VII 29), też głównie nad Adriatykiem (Staničić-Burchards l. c.), *zidalac* (**zidalьць*), poświadczony od XVII w. (z Bośni ? – RHSJ XXII 853) i utrzymujący się co najmniej do XIX w. (RSHJ VII 27).

Nazwy ‘murarza’ i szerzej ‘budowniczego,’ ‘architekta,’ ‘twórcy,’ związane z czasownikiem **zьdati*, **zidati* ‘murować,’ ‘budować,’ poświadczone są też sporadycznie jako cerkiewizmy w języku staroruskim, por. *зидарь* (*зьдарь*) z XII-XIII w. (SRJ XI-XVII, t. V 386), *зидець* z XVI w. (t. V 387), *зидець* z XVII w. (t. VI 55), *зодчий* (*зьдъчии*, *зьдчии*) od XII/XIII w. (t. VI 56, SSRLJ IV 1310) – zachowany do dziś w języku ogólnym jako książkowy (przejęty też do języka ukraińskiego – *зодчий* – SUM III 677), *зьдатель* z XII-XIV w. (SRJ III 431-432), a także *зиждатель*, *зиждетель*, *зиждъльникъ*, *зижитель*, *жижитель* (SDRJ III 380, SRJ XI-XVII, t. V 387-388).

Nazwy ‘murarza’ motywowane przez **kamy*, **kamenь* występują w OLA w dialektach wschodniosłowiańskich. Wśród tych derywatów powszechny jest tylko **kamenьščikь*, notowany na całym obszarze dialektów rosyjskich (*ʼkamʼenʼščыk*, *ʼkamʼenʼš:ыk*), sporadycznie z metatezą (?) lub z **kameцьникъ* (*ʼkamʼeśnʼik* – 531, 615, 619), na wschodniej Białorusi sięgając jednak wąskimi pasami aż do granicy z Polską (*ʼkamʼenš:ыk*, *ʼkamʼenš:ыk*, *ʼkamʼinʼščыk*, *ʼkamʼanʼščыk*), na wschodniej Ukrainie sięgając na północy aż niemal do granicy z Polską (*ʼkamenšчыk*, *ʼkamʼinʼščыk*, *ʼkamynšчыk*). W języku rosyjskim *каменищик* ‘murarz’ poświadczony jest od XV wieku, z 1489 i 1499 r. (SRJ XI-XVII, t. VII 45, SSRLJ V 726). SRNG XIII 21-22 pod hasłem *каменищик* znaczenia ‘murarz’ nie podaje ze względu na jego literackość. W języku białoruskim *каменичык* ‘murarz’ jest wyrazem gwarowym, natomiast w języku literackim w znaczeniu ‘murarz’ występuje *муляр*. LAB III 83-84 (m. 217) podaje materiały zebrane na pytanie: ‘як называецца чалавек, які будуе цагляныя дамы (*каменичык*, *муляр*)’ – (tu *каменичык* зарисано tylko w kilkunastu punktach) oraz na pytanie OLA: ‘человек, который строит каменные дома (*каменищик* – *zidar* – *murarz*)’. Odpowiedzi uzyskane na oba pytania i przedstawione na mapie łącznie pokazują szerszy zasięg tej nazwy, nieco szerszy też niż w materiałach OLA. Również ukr. *каміньщик* ‘murarz’ jest nazwą gwarową, natomiast w języku literackim występuje *муляр*. Granica między wschodnim *каменищик* i zachodnim *муляр*, przebiegająca przez Białoruś i Ukrainę, jest nieostra i dosyć skomplikowana: brus. *каменичык* i ukr. *каміньщик*, *каменищик* występują głównie na wschodzie Białorusi i Ukrainy, ale wąskimi pasami, jak już wspomniałem, sięgają aż do granicy z Polską.

Inne derywaty od **kamy*, **kamenь* w znaczeniu ‘murarz’ notowano na wschodzie Słowiańszczyzny zupełnie sporadycznie: ros. **kamenьščь=акь* w p. 782 (*ʼkamʼə nʼš:ak*) – koło Sasowa i w p. 782 (*ʼkamʼenšak*) – koło Kadomia (na wschód od Riazania), ukr. **kamenjarьščikь* w p. 456 (*ʼkamʼinʼarščыk*) w pobliżu Kijowa (na zachód) i ros. **kameščikь* od dawnej formy nominatywnej **kamy* w p. 768 (*ʼkamʼš:ik*) koło Riazania. Nazw tych w materiałach pozaatlasowych nie znalazłem.

W materiałach spoza OLA sporadycznie znaczenie ‘murarz’ jest poświadczone dla derywatu **kamen(j)arь*, oznaczającego zazwyczaj ‘kamieniarza’ – ‘rzemieślnika zajmującego się obróbką kamienia (też kamieni szlachetnych),’ ‘robotnika zatrudnionego przy wydobywaniu i rozbijaniu kamienia.’ Znaczenie ‘murarz’ ma strus. *каменарь* z 1499 r. (SRJ XI-XVII, t. VII 41), ukr. *каменяр* z lat 50. XX wieku (SUM IV 82), a zwłaszcza sch. *kāmenâr*, *kamēnâr*, notowany od XVI wieku (Słownik Vrančicia, 1595), zwłaszcza z Chorwacji z terenów nad Adriatykiem, a szczególnie często z Dubrownika (RHSJ IV 796, Staničić-Burchards 1981: 100-101, 107, 109),

ale też z Serbii, m. in. z regionu Rasina (nad rzeką o tej nazwie) w Serbii południowej (RSHJ IX 156). Również RSHKJ II 642 podaje *kàmenār* m. in. w znaczeniu ‘murarz,’ określając je jako regionalne. Dawne słowniki serbsko-chorwackie notują omawianą nazwę zazwyczaj w obu znaczeniach ‘kamieniarz’ i ‘murarz,’ ale RHSJ I. c. zróżnicowanie znaczeniowe łączy z różnicą prozodyczną, dla pierwszego przyjmuje postać *kamènâr*, dla drugiego zaś *kàmenâr*.

Pozostałe rodzime nazwy ‘murarza’ notowano w OLA rzadko lub zupełnie sporadycznie.

Dosyć dużą wyspę tworzą zapisy w południoworosyjskich gwarach wokół Lipiecka, które (wbrew rozdzieleniu w OLA 8) można sprowadzić do jednej uogólnionej formy **kladъčikъ* od **klasti* ‘kłaść, układać (cegłę).’ Są to zapisy: *kʼtalʼšʼ:ik* (804), *kʼlatčʼik* (807), *kʼlacʼʒ* (819), *kʼlanʼtʼ:ik* (826), *kʼlacʼ:ik*, *kʼtalʼšʼyk* (828), *kʼlacʼ:ik* (829). Wyraz ten w języku rosyjskim jest poświadczony od XVI w. (SRJ XI-XVII, t. VII 149), a w tym specjalistycznym znaczeniu ‘robotnik zajmujący się układaniem cegły, tj. murowaniem’ u Dala II 114, w SSRLJ V 988 i u Ożegova 241. Znaczenie to ma również brus. *кладчык* (TSBM II 693), ale – zapewne jako zbyt specjalistyczny – nie został zanotowany przez LAB III 83-84 (m. 217) wśród gwarowych białoruskich nazw ‘murarza.’

Nazwę ‘murarza’ związaną z dawnym lepieniem ścian z gliny **lěparъ* zapisano w OLA tylko w dwóch północnych punktach zachodniej Ukrainy: *lʼepar* (411, 424). Hrinč II 369 w tym znaczeniu podaje *linár*, a także *linák* z ukraińsko-niemieckiego słownika Żelechowskiego z 1886 r., por. też ESUM III 238 s.v. *ліпнути*, LAB III 83-84 (m. 217) zaś *лєптых* z jednego punktu białoruskiego (113) koło m. Łuniniec na zachód od Pińska. Częściej z **lěpiti* ‘lepić’ związane są nazwy ‘zduna stawiającego piec’ (por. OLA 8, m. 7).

W ukr. punkcie (843) w południowej Rosji zapisano nazwę **pektjъnikъ* (*pʼičʼnyk*, *pʼišʼnyk*), powszechnie oznaczającą w dialektach wschodniosłowiańskich ‘zduna stawiającego piec’ (por. OLA 8, m. 7). Sporadycznie zanotowany w OLA w znaczeniu ‘murarz’ **stroitelъ* w ros. punkcie 716 (*straitʼelʼ*) i ukr. punkcie 843 na terenie Rosji (*strojitʼilʼ*), a w materiałach spoza OLA w LAB III 83-84 (m. 217) z punktu 90 na płn. od Brześcia przy granicy z Polską (*строитель*), nie daje obrazu zasięgu nazwy *строитель* w gwarach wschodniosłowiańskich. Stanowi ona bowiem w języku rosyjskim dosyć oficjalną nazwę ‘pracownika budowlanego,’ ‘budowniczego’ (też w znaczeniu przenośnym).

Mac. nazwa *sʼtisač* ‘murarz’ z p. 107 w Macedonii Egejskiej jest etymologicznie niejasna.

Wśród nazw ‘murarza’ jest wiele pożyczek obcych: niemieckie, włoskie, greckie, tureckie i inne.

Do pożyczek zachodniosłowiańskich, które upowszechniły się także na wschodzie Słowiańszczyzny, należy śrwniem. *mûrer*, *mûraere* (por. Siatkowski 2000: 42, 48). Pożyczka ta występuje w kilku postaciach: **murarъ*, **muljarъ* i **muljerъ*.

Postać **murarъ* w znaczeniu ‘murarz’ notowano głównie w Polsce (*muraš*, *muroš*) i na Słowacji (*murar*, *mura:r*), poza tym na Łużycach – ze spółgłoską miękką przed sufiksem *-arъ*: *murʼarʼ* (234, 236), sporadycznie w Czechach na pograniczu polskim (*muror* – 207) oraz w punkcie słoweńskim na terenie Austrii (*mù:RaR* – 147).

Bardziej rozpowszechniona jest postać polegająca na rozpodobnieniu $r - r \rightarrow l - r$: **muljarъ*. Notowano ją w Polsce (w języku polskim znana jest ona od XVI wieku, por. SP XVI, t. XV 185), na zachodzie Białorusi i Ukrainy (ale w rozproszeniu też w części wschodniej), w płd.-wsch. Słowacji oraz sporadycznie w czeskim punkcie 197 (*mular̂*). Formę *mulár*, *muloř* z czeskiego Śląska podają też Kott VI 1049 oraz Lamprecht SSON (1963) 79 i Sochová LZS (2001) 217.

Postać **muljerъ*, będąca dalszym przekształceniem poprzedniej, występuje w rozproszeniu na Białorusi (p. 347, 390, do czego dochodzą 3 dalsze punkty w LAB III 83-84, m. 217, gdzie zostały jednak zmapowane pod postacią hasłową *муляр*), w zwartej wyspie na południowym zachodzie Ukrainy oraz na Łużycach (*muler* – 237 i *mujer* – 235; postać *muler* podaje z Łużyc również Schuster-Šewc II 968). Dokładniej zasięgi form **muljarъ* i **muljerъ* w znaczeniu ‘murarz’ podaje LAB III 83-84 (m. 217) zestawiając na mapie odpowiedzi na dwa pytania: ‘як называецца чалавек, які будуе цагляныя дамы (*каменичык*, *муляр*)’ i na pytanie OLA ‘человек, который строит каменные дома (*каменицик* – *zidar* – *murarz*).’

W punkcie słoweńskim na terenie Austrii zanotowano sporadycznie derywat **myrarin̄b* (*mí:rar̄n̄* – 146), a w Wojwodinie nowszą pożyczką *m̄ar* – z nwniem. *Maurer*. Serbską nazwę *m̄ar* ‘murarz’ podaje też RSHJ XII 115 określając ją jako regionalną i ilustrując przykładami z utworów T. Ostojicia (Novi Sad 1907) oraz D. Popovicia (Belgrad 1950), gdzie w związku ze stwierdzeniem, że niektórzy „узимали су за грађење куће Немце „мајсторе“ – „маоре“,“ wskazane jest jej źródło niemieckie. Staničić-Burchards 1981: 102-103 powołuje się na to samo źródło, odnosząc je do Belgradu z XVIII wieku (do r. 1728), podaje jednak inną jej postać, a mianowicie *maur*.

U wschodnich Słowian notowano w OLA też inne derywaty od *mur* (ze śrwniem. *m̄ur*) w znaczeniu ‘murarz,’ a mianowicie **mur̄nik̄b* – sporadycznie na Białorusi w p. 327 przy granicy z Łotwą (nazwę tę podaje też LAB III 83-84, m. 217, a dodatkowo w pobliskim swoim punkcie 4), w punktach rosyjskich na terenie Litwy, Łotwy i Estonii (525-527) oraz w zwartej wyspie na Ukrainie Zakarpackiej (por. też ESUM III 535), do której nawiązuje punkt wschodniosłowacki (233) oraz punkt ukraiński w Rumunii (171), następnie **murow̄ńščik̄b* na Ukrainie (*mu'ra uščyk* – 473, *mu'r' uščyk* – 492), do czego nawiązują dialektalne formy ukraińskie w ESUM III 535 s. v. *мур: мура́вцик* m. in. z Polesia i ze słowników języka ukraińskiego, *мури́вцик* m. in. z Polesia, *мури́вчик* i *мури́вцик*. Ponadto LAB III 83-84 (m. 217) notuje sporadycznie w znaczeniu ‘murarz’ nazwę *муровни́к* (w legendzie mapy podaną jako *мураўнік* w swoim) p. 131, leżącym na południowy wschód od Brześcia nad granicą z Ukrainą. Niektóre nazwy z rdzeniem **mur-* notowano w OLA również w znaczeniu ‘zdun stawiający piec’ (por. OLA 8, m. 7).

Przykłady występujące w OLA mają potwierdzenia we wcześniejszych zapisach pożyczek śrwniem. *m̄urer*, *m̄uraere* i *m̄ur* oraz utworzonych od nich derywatów. Pojawiły się one najpierw w językach zachodniosłowiańskich (por. BrSE 348, MachES-2, 383, Schuster-Šewc II 968-969): w polskim od XV w. (SStp IV 363-364), słowackim od XVI w. (HSSJ II 347, ale odosobniony *muráň* ‘obiekt wyglądający jak murowany’ już w XIII w.), w czeskim są sporadyczne i gwarowe (GbSI II 417 ?, Jg II 516, Kott VI 1050-1051, PS II 998, SSJČ I 1300). Do języków wschodniosłowiańskich przeszły już w XV-XVI w.: HSBM XVIII 224, 230-232 ma *мулярь, мураль, мурарь* z XVI-XVII w., SSUM I 620 *моур* ‘mur’ z 1481 r., SUM IV 825 – *муляр*, SRJ XI-XVII, t. IX 307: *мулярь, мураль* z XV-XVI w., por. też Vasmer ESRJ III 10, 13, ESUM III 533, 535-536, ESBM VII 91-93, Richhardt PLU 80. Było wiadomo, że pożyczki te występowały w gwarach rosyjskich na zachodzie oraz na terenie Litwy, Łotwy i Estonii (SRNG XVIII 346-347), co częściowo potwierdza się w materiałach OLA (ros. **mur̄nik̄b* ‘murarz’ notowano jedynie w punktach 525-527). Peryferyczny słów. **muraḡb* (z p. 147 na terenie Austrii) ma poświadczenie od XVIII w. (Striedter-Temps DLSI 182).

Wśród nazw ‘murarza’ zanotowano w OLA jeszcze kilka dalszych nazw pochodzenia niemieckiego. Na Ukrainie zapisano derywaty od rdzenia **bud-* (związanego ze śrwniem. *buoden*, śrwniem. *būden* ‘budować’): **budov̄n̄ic̄ij̄b* (*budov̄n̄ec̄ij̄* – 406) i **budoval̄nik̄b* (*bud' i' velnyk* – 501, 509). Nazwy te mają w języku ukraińskim znaczenie ogólniejsze ‘pracownik budowlany,’ ‘budowniczy,’ też ‘architekt’ i są znane zapewne szerzej, por. ukr. *будовничий, будовничий* od XVI w. (SUM XVI-XVII, t. III 89), później *будівничий* (SUM I 248, Hrinč I 106), brus. *будовничий* od XVI w. (HSBM II 237-238), dziś przym. *будаўнічы* ‘mający związek z budownictwem, z pracownikami budownictwa’ (TSBM I 414), strus. *будовничий* ‘osoba zajmująca się budowaniem umocnień miejskich’ z XVII w. (SRJ XI-XVII, t. I 346), ukr. *будівельник* ‘pracownik budowlany’ (SUM I 248 i pochodne). Poza tym w języku ukraińskim i białoruskim znane są też dalsze derywaty od rdzenia **bud-* oznaczające ‘budowniczego,’ jak ukr. *будовник* od XVI w. (SUM XVI-XVII, t. III 88-89), dziś *будівник* (SUM I 248) i brus. *будовник* od końca XVI w. (HSBM II 237), dziś *будаўнік* (TSBM I 413) oraz ukr. *будовця* z XVII w. (SUM XVI-XVII, t. III 89), dial. *будóвця* (ESUM I 279) i brus. *будовця* ‘założyciel’ z XVI w. (HSBM II 238). Rdzeń ten do wschodniej Słowiańszczyzny dostał się za pośrednictwem polskim (Vasmer ESRJ I 230, ESUM I 279-280, ESBM I 399 – z wcześniejszą literaturą).

Zapisany sporadycznie na Ukrainie **cegľb=ar̄b* (*cehl'ar* – 503) ‘murarz’ od niem. *Ziegel* ‘cegła’ (Siatkowski 2000: 43, 45, 48) znany jest szerzej w języku ukraińskim w znaczeniu ‘ceg-

larz – robotnik produkujący cegłę, por. *цегляр* (SUM XI 192). Został on przejęty zapewne za pośrednictwem polskim (por. BrSE 57).

Sporadycznie zanotowany w punkcie słoweńskim na terenie Austrii (148) *štamec (*štá:məc*) ‘murarz’ stanowi pożyczkę baw.-austr. *štāmöts* ‘Steinmetz – kamieniarz,’ co w dialektach słoweńskich ulega też przekształceniu na *štāmar* ze słwn. sufiksem *-ar*, por. Striedter-Temps DLSI 227, Siatkowski 2000: 37, 48.

W materiałach pozaatlasowych znajdujemy mało specjalistyczną nazwę ‘murarza’ *majster z niem. *Meister*, zanotowaną sporadycznie na Białorusi w LAB III 83-84 (m. 217) w punkcie 132 na Polesiu koło Stolina.

Wśród obcych nazw ‘murarza’ zanotowano sporadycznie na terenie Rosji derywat pochodzenia tureckiego *kirpičъnikъ (*k’ir’p’ic’n’ik* – 625, 746, *t’ir’p’išn’ik* – 634 i w punkcie językowo ukraińskim *кырпичник* – 847) od podstawy tureckiej *kirpič* ‘cegła,’ przejętej na południu Słowiańszczyzny (por. Siatkowski 2000: 54). Brak natomiast w materiałach OLA turcyzmu *duvârdžija* ‘murarz’ (z tur. *duvarci* od tur. *duvar* ‘mur, ściana’ z tur. sufiksem *-ci*, por. Škaljić 230), notowanego we wcześniejszych materiałach z terenu Bośni i Hercegowiny (może z powodu luki materiałowej w OLA w tym dziale), por. *дываруја* reg. ‘murarz’ z pism Ch. Kreševljakovića, używającego tego wyrazu przy opisie rzemieślników w Mostarze z r. 1762 oraz w Banja Luce z r. 1779, por. Staničić-Burchards 1981: 102, 107, 109. Uważa ona, że nazwa ta była właściwa Bośni i Hercegowinie w czasie XVIII-XX wieku.

W odniesieniu do ‘murarza’ mamy w OLA z Macedonii Egejskiej pożyczkę grecką *majstorъ (z grec. *μαίстор*, *μόστωρ*) z p. 108-113a, stanowiącą mało specjalistyczną nazwę wielu rzemieślników (Siatkowski 2000: 82). Z materiałów Tetovskiej-Troevej 1988: 85 wynika, że na tych terenach w znaczeniu ‘murarz’ był używany też rodzimy *zidarъ.

Mało specjalistyczna w odniesieniu do ‘murarza’ nazwa *mištro (*mi:štro*), zanotowana w słwn. punkcie 11 (Pomjan), stanowi pożyczkę gwarowej włoskiej (friulijskiej) formy *mistro* ‘mistrz’ (rzemieślnik), por. NPVF 606. *Mištro*, a także feminativum *mištra*, mają szersze nawiązania w dialekcie chorwackim, m. in. na Istrii oraz w Vrbniku na wyspie Krk występowały nie tylko w znaczeniu ‘mistrz,’ ‘mistrzyni’ w zakresie jakiegoś rzemiosła, lecz także w znaczeniu ‘nauczyciel,’ ‘nauczycielka’ (RHSJ VI 775, RSHJ XII 674, Skok II 351).

Nazwa *muradorъ (*mu’rador*) ‘murarz,’ zanotowana w słoweńskim punkcie 1 na terenie Włoch (Solbica), stanowi pożyczkę friulijskiej postaci *muradôr* (NPVF 631). Włoska forma literacka *muratore* (od *muro* ‘mur’ – DELI 1018-1019) stała się źródłem używanej w XVI w. w Dubrowniku pożyczki *murator* (Staničić-Burchards 1981: 99, 101, 107), por. Siatkowski 2000: 115, 116.

Należy jeszcze wspomnieć o nazwie *goga*, której brak w materiałach OLA. Jest to wyraz dobrze poświadczony w słownikach, a na podstawie cytowanych tam źródeł można sądzić, że był używany w Kosowie, Czarnogórze i na Wybrzeżu Adriatyckim, por. RHSJ II 241, RSHJ III 413, RSHKJ I 515. Jest to bałkanizm, zapewne pochodzenia albańskiego, stanowiący przezwisko Cinciarów (Arumunów), które przybrało znaczenie ‘murarz’ w związku z tym, że Arumuni byli często murarzami, por. Skok I 585, Staničić-Burchards 1981: 103-104, 107, 109.

Porównanie materiałów gwarowych OLA z materiałami pochodzącymi z różnego typu źródeł pisanych pozwoliło na obustronne ich uzupełnienie i weryfikację, na bardziej wszechstronne przedstawienie słowiańskich nazw ‘murarza’ zarówno w językach literackich, jak i w gwarach.

Objaśnienie skrótów

BrSE – A. Brückner, *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Warszawa 1957.

Dal – Вл. Даль, *Толковый словарь живого великорусского языка*. I-IV. Москва 1955-1956.

DELI – Cortelazzo M., Zolli P., *Il nuovo etimologico Deli-Dizionario Etimologico della Lingua Italiana*. Bologna 1999.

ESBM – *Этымалагічны слоўнік беларускай мовы*. Ред. В. У. Мартынаў. Мінск 1978 і п.

ESUM – *Етимологічний словник української мови*. Ред. О. С. Мельничук. Київ 1982 і п.

GbSI – J. Gebauer, *Slovník staročeský*. I-II. Praha 1903-1916.

Hrič – Б. Гринченко, *Словарь української мови*. I-IV. Київ 1907-1909.

- HSBM – *Гістарычны слоўнік беларускай мовы*. Ред. А. І. Жураўскі. Мінск 1982 і н.
- HSSJ – *Historický slovník slovenského jazyka*. Red. Milan Majtán. Bratislava 1991 і н.
- Jg - J. Jungmann, *Slovník česko-německý*. I-V. Praha 1835-1839.
- Kott – F. Š. Kott, *Česko-německý slovník, zvláště gramaticko-frazeologický*. I-VII. Praha 1878-1893.
- LAB – Лексічны атлас беларускіх народных гаворак у пяці тамах. Рэд. М. В. Бірыла, Ю. Ф. Мяцкевіч. Мінск 1993 - 1998.
- Lamprecht SSON – A. Lamprecht, *Slovník středoopavského nářečí*. Ostrava 1963.
- MachES-2 – V. Machek, *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha 1968.
- NPVF – Pirona G. A., Carletti E., Corngali G. B., *Il nuovo PironaVocabulario Friulano*. Udine 1992. 2^a ristampa della seconda edizione. Udine 2001.
- OLA 8 – Общеславянский лингвистический атлас. Серия лексико-словообразовательная. Т. 8: Профессии и общественная жизнь. *Ogólnosłowiański atlas językowy*. Seria leksykalno-słowotwórcza. Т. 8: *Zawody i życie społeczne*. Red. J. Basara, J. Siatkowski, A. Basara. Warszawa 2003.
- Ožegov – С. И. Ожегов, *Словарь русского языка*. Москва 1952.
- PS – *Příruční slovník jazyka českého*. I- VIII. Praha 1933-1957.
- RHSJ – *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. I-XXIII. Zagreb 1880-1976.
- Richhardt PLU – R. Richhardt, *Polnische Lehnwörter im Ukrainischen*. Berlin 1957.
- RSHJ – *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*. Српска академија наука. Београд 1959 і н.
- RSHJ – *Речник српскохрватског књижевног језика*. Матица српска – (Матица хрватска). I. - VI. Нови Сад – (Заргеб) 1967 - 1976.
- Schuster-Šewc H., *Historisch-etymologisches Wörterbuch der ober- und niedersorbischen Sprache*. I-V. Bautzen 1978-1996.
- SDRJ – *Словарь древнерусского языка XI-XIV вв.* Ред. Р. И. Аванесов. Москва 1988 і н.
- Siatkowski 2004 – J. Siatkowski, *Studia nad wpływami obcymi w Ogólnosłowiańskim atlasie językowym*. Warszawa 2004.
- SJS – *Slovník jazyka staroslověnského*. Red. J. Kurz, Z. Hauptová. I-IV. Praha 1966-1997.
- Skok – P. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. I-IV. Zagreb 1971-1974.
- Sochová LZS – Z. Sochová, *Lašská slovní zásoba*. Praha 2001.
- SP XVI – *Slovník polszczyzny XVI wieku*. Red. M. R. Mayenowa (F. Peplowski). Wrocław 1966 і н.
- SRJ XI-XVII – *Словарь русского языка XI-XVII вв.* Ред. С. Г. Бархударов, Г. А. Богатова. Москва 1975 і н.
- SRNG – *Словарь русских народных говоров*. Составил (с II т. гл. ред.) Ф. П. Филин. Москва-Ленинград 1965 і н.
- SSJČ – *Slovník spisovného jazyka českého*. Red. V. Havránek. I-IV. Praha 1958-1971.
- SSRLJ – *Словарь современного русского литературного языка*. Ред. Ф. П. Филин. I-XVII. Москва-Ленинград 1950-1965.
- SSrP – *Slovník staropolski*. I-XI. Red. S. Urbańczyk. Warszawa 1953. Kraków 2004.
- SSUM – *Словник староукраїнської мови XIV-XV ст.* Ред. Л. Л. Гумецька. I-II. Київ 1977-1978.
- Staničić-Burchards V., *Konkurrenzkampf der Ausdrücke für Handwerker im Serbokroatischen*. Hamburg 1981.
- Striedter-Temps DLSI – H. Striedter-Temps, *Deutsche Lehnwörter im Slovenischen*. Berlin 1963.
- SUM – *Словник української мови*. Ред. І. К. Білодід. Київ 1970-1980.
- SUM XVI-XVII – *Словник української мови XVI - першої половини XVII ст.* Ред. Д. Гринчишин. Львів 1994 і н.
- Škaljić – A. Škaljić, *Turcizmi u sprskohrvatskom jeziku*. Šesto izdanje. Sarajevo 1989.
- Tetovska-Troeva – M. Tetovska-Troeva, *Отглаголни имена за лица в българските говори*. *Nomina agentis*. София 1988.
- TSBM – *Тлумачальны слоўнік беларускай мовы*. Ред. К. К. Астраховіч (Кандрат Крапіва). I-V. Мінск 1977-1984.
- Vasmer ESRJ – M. Fasmer, *Этимологический словарь русского языка*. Перевод с нем. и дополнения О. Н. Трубачева. Москва 1964-1973.

A Historical and Etymological Commentary on the Slavonic Designations of „Bricklayer“

Janusz Siatkowski

In the present paper, dialectal designations of ‚bricklayer‘, as registered in the 8th lexical volume of the General Slavonic Linguistic Atlas (OLA), are compared to earlier instances of those designations in the Slavonic area. The geographical distribution of the designations, in OLA published in detail, is here presented in outline only, but rare and sporadic designations, or those occurring in isolated cases beyond their core area, are located more precisely. The author deals with relations between literary designations and those, of dialectal origin, found in OLA, with the history of these designations, with how borrowings were spread in the Slavonic area as well as with changes in their territorial distribution, i. e. all such phenomena that could not be included in OLA. This provides us with a more complex insight into the Slavonic designations of ‚bricklayer‘ in dialects as well as in literary languages.

JANA PÁCALOVÁ*

Genéza knižnej podoby Dobšinského rozprávokPácalová, J.: The genesis of fairy tales by Pavol Dobšinský. *Slavica Slovaca*, 39, 2004, No. 2, pp. 143-155.

The study is the reconstruction of the genesis of a fairy tale *Popolvár špatná tvár* (AaTh 530) written by Pavol Dobšinský, that was published in *Sborník Matice slovenskej* in 1870. It also shows differences between the oral fairy tale, its written records and literary wordings and transformations of the tale's oral form.

The oral fairy tale, the written records of fairy tale, literary wordings of fairy tale.

Historická a estetická hodnota rozprávok, ktoré chápeme ako tzv. tradičné Dobšinského rozprávky, bola etnológmi, teoretikmi literatúry pre deti a mládež aj jazykovedcami opakovane vyslovená a zdôrazňovaná, avšak literárna veda sa axiologickými aspektmi týchto rozprávok doposiaľ nezaoberala.

Vo všeobecnosti možno povedať, že problematika rozprávok v období romantizmu stojí na periférii pozornosti literárnych historikov. Ak ju vôbec vzali na vedomie, potom pôsobenie rozprávky v romantizme hodnotili v lepšom prípade ako výsledok folkloristických aktivít romantikov, v horšom prípade ako prejav stagnácie a úpadku romantickej literatúry (Čepan, 1965). Príčinu tohto stavu vidíme jednak v presunutí rozprávky do kompetencií folkloristiky a literatúry pre deti a mládež, ku ktorému došlo veľmi skoro, už pri vzniku týchto vedných disciplín, a jednak v pohodlnom dedičstve pozitivismu, ktorý sa k rozprávkam, ich výkladu a bájosloviu staval pomerne negatívne (Vlček, 1890). Marginalizovanie tejto problematiky má pritom závažný dosah na sám obraz o slovenskom romantizme. Ukazuje sa totiž, že bez adekvátneho, uspokojivého a komplexného určenia miesta, funkčnosti a významu rozprávky nie je obraz o slovenskom romantizme úplný. Absenciu samostatného literárnohistorického výskumu rozprávky nemožno ďalej akceptovať preto, že sa premieta do zjednodušujúceho a skresleného chápania tohto obdobia, ako aj romantizmu ako umeleckého smeru.

Východisko z tejto situácie vidíme v zaujatí osobitného literárnohistorického stanoviska k rozprávkam vydávaným slovenskými romantikmi, prednostne však k tzv. Dobšinského rozprávkam. Zhodnocovanie ich miesta a významu primárne predpokladá nielen určenie ich individuálnej estetickej a literárnej hodnoty, ale najmä literárnej funkcie. Práve funkčnosť týchto rozprávok (resp. rozprávkových zbierok) je pri zisťovaní ich literárnohistorickej hodnoty kľúčová.

Klasickým problémom určovania literárnej hodnoty textov, ktoré akýmkoľvek spôsobom súvisia s folklórom (teda využívajú folklórne motívy, látky, prvky, postupy atď., resp. ktoré vychádzajú z folklórnej tradície), je práve väzba na tento druh umenia. Čím je pevnejšia a výraznejšia, tým viac sa literárna hodnota textu v dodatočnej reflexii implicitne znižuje. Hoci je toto tvrdenie zjednodušujúce, odráža reálnu (literárnohistorickú) prax: Keďže v romantizme je väzba na folklór určujúca, mnohé z typicky romantických javov sa posudzujú cez pokrivenú prizmu tohto predpokladu, pričom rozprávka nie je výnimkou. Rozprávky vydávané romantikmi sa hodnotia ako žáner folklórnej prózy, pokladajú sa za folklórny text. Hoci sa Dobšinského rozprávky zvyčajne označujú ako *literárne štylizácie rozprávok* (Leščák – Sirovátka, 1982), vlastný prívlastok *literárna* dostáva až tzv. moderná, umelá, resp. autorská rozprávka, pre ktorú je charakteristické narušenie pôvodnej schémy, logiky či ideovej náplne folklórnej rozprávky.

* Mgr. Jana Pácalová, Ústav slovenskej literatúry SAV, Konventná 13, 813 64 Bratislava

Možno teda konštatovať, že základným problémom pri artikulovaní literárnej a tým aj literárnohistorickej hodnoty Dobšinského rozprávok je ich folklórny pôvod. Akceptovať tieto rozprávky ako súčasť romantickej lektúry, ktorá je rovnocenná pôvodnej umeleckej tvorbe, znamená pre literárnu historiografiu chápať tieto rozprávky ako literárne, nie folklórne texty, teda prijať (prirodzenú) skutočnosť, že v texte vychádzajúcom z orálnej proveniencie nemožno mechanicky vylučovať prítomnosť literárnych kvalít. (Práve túto skutočnosť zdôrazňuje súčasná naratológia /Scholes – Kellogg, 2002, Lübben, 1999/ formulovaním teórie kultúrnych prostredí, ktorá je blízka folkloristickému ponímaniu folklórnych a literárnych javov ako javov prináležiacich k rôznym komunikačným prostrediam.) Inak povedané: Demonštrovať literárnu a estetickú hodnotu Dobšinského rozprávok je rovnako banálne, ako dokazovať, že biela guľa nie je čierna kocka. Napriek tomu doterajšie neuspokojivé reflexie literárnych historikov svedčia o tom, že (vzhľadom na ich charakter) nezmyselné úlohy treba plniť nielen v rozprávkach. Preto sme sa na takúto úlohu podujali aj my.

I. Literárna hodnota textu plynie z jeho literárnych a estetických kvalít a jeho funkčnosti. Hoci je určenie literárnej hodnoty textu exaktnou záležitosťou mikroštylistickej analýzy a dôsledného interpretačného prístupu (signifikantnými sú teda literárnoteoretické kategórie, najmä realizácia rozprávačských postojov a postupov, spôsob zobrazenia, aspekty narácie, výrazové kategórie, modalita výpovede atď.), literárna hodnota textu vychádzajúceho z orálnej tradície vystupuje do popredia najmä na pozadí textov, ktoré môžeme pokladať za jeho hypotetické východiskové texty. V praxi to znamená porovnať niektorú z Dobšinského rozprávok so zachovanými rukopisnými variantmi tejto rozprávky. Čím viac variantov jednej rozprávky zhromaždíme, tým je daný postup efektívnejší.

Materiálom pre náš výskum boli varianty rozprávky známej pod názvom *Popelvár hnusná tvár*, podľa Polívku zaradené do oddielu 18.A *Neznámy rytier na zázračných koňoch závodí o princeznú – Skok koňmo do výšky*, podľa Gašparíkovej (presnejšie) varianty z prvej skupiny „stráženie poľa/lúky“ zo skupiny rozprávok o neznámom rytierovi: *Popelvár, hnusná tvár*, Codex Revúcky A; *Popelvár, hnusná tvár*, Prostonárodný zábavník III; *Popelvár špatná tvár a Tátoš*, Codex diversorum auctorum A; *Rozprávka o Pecúchovi*, Prostonárodní zábavník IV a Dobšinského rukopisy *Popeluchvaluch*, *Popelvár špatná tvár* a *Popelvár hnusná tvár*.

Na základe komparatívnej analýzy, s prihliadnutím na vročenie a sekundárne indicie (katalogizácia, poznámky v rukopisných prameňoch, doterajší výskum), sme rekonštruovali genézu knižnej podoby tejto rozprávky.

V siedmom zväzku Prostonárodných slovenských povestí vyšla rozprávka *Popelvár hnusná tvár*; ktorej rovnomenný rukopis zapísal Dobšinský do svojho poznámkového bloku v roku 1868. Tento text je takmer doslovným odpisom Ormisovho zápisu *Popelvár, hnusná tvár* z Codexu revúckeho A (1843), ktorý neznámy zapisovateľ prebral aj do Prostonárodného zábavníka III (1844/45).

Zaujímavejšia je však genéza druhej publikácie tejto rozprávky, uverejnená pod názvom *Popelvár špatná tvár* v Sborníku Matice slovenskej (1870). Ide o Dobšinského rovnomenný rukopis z roku 1868. Genézu tohto textu sme sa pokúsili rekonštruovať na základe zoznamu východiskových textov, ktoré autor pripojil: „Podali: Sam. Reisz zo Zvolena, Sam. Ormis a P. Dobšinský z Gemera, Aurel Kellner z Lubtova, Ferd. Jesenský z Turca, dľa nich zostavil P. Dobšinský“ (rkp. ALU SNK, sign. 470). Vychádzali sme z Ormisovho zápisu v Codexu revúckom A, prepisu tohto textu z Prostonárodného zábavníka III. a Dobšinského rukopisu *Popeluchvaluch* (1848/49), ktoré sme mali k dispozícii. S istotou možno povedať, že autor použil Ormisov variant a vlastný text *Popeluchvaluch* alebo jeho pravdepodobný východiskový text *Popelválek* z nezachovaného kežmarského zábavníka, na ktorý odkazuje poznámka Ľudovíta Reussa.

Postúpme ešte ďalej. Rekonštrukcia genézy textu *Popeluchvaluch* ukázala, že autor vychádzal zo starších prameňov, Ormisovho variantu a variantu *Popelválek* z kežmarského zábavníka. Inšpiráciu Ormisovým zápisom potvrdila doslovná zhoda niektorých viet a ich častí. Vplyv kež-

marského variantu zaznamenávame na úrovni realizácie sujetu – ide o jediný starší text, ktorého prvý dejový sled obsahuje motív skúšania hrdinu darcom. Práve tento motív Dobšinský prebral do textu *Popeluchvaluch* a ďalej ho použil aj v texte *Popelvár špatná tvár*.

Na základe genézy textov *Popeluchvaluch* a *Popelvár špatná tvár* možno ukázať postupy, ktoré autor pri textácii a ďalšom spracúvaní rozprávkového materiálu uplatnil, teda zistiť, akým spôsobom Dobšinský pracuje s folklórnym materiálom, ako a z akých aspektov k nemu pristupuje a aký text je výsledkom jeho snaženia.

Porovnanie textu *Popeluchvaluch* s jeho východiskovými textami ukázalo predovšetkým to, ako výrazne determinuje aspekt rozprávača odlišnosti vo výstavbe sujetu. Najmarkantnejšie boli štruktúrne rozdiely vo výstavbe sujetu, ktoré sa ďalej premietali do ostatných aspektov textu, hoci nie vždy funkčne. Napr. do záveru rozprávky sú zaradené motívy, ktoré sa v iných variantoch nenachádzajú: Popolvárovi bratia ponúknu poslom falošné trofeje a Popolvár im ich správanie odpúšťa, daruje každému jeden zázračný kantár a spolu odchádzajú ku kráľovnej, aby si vybrala ženicha. Použitie daných motívov výrazne narúša kompozičnú a ideovú logiku tohto sujetového typu rozprávky. Potrestanie škodcu má korešpondovať s princípom potrestania zla, na tomto mieste je však obrazom odpustenia a zmierenia. Konanie hrdinu tak nie je v súlade s morfológicky opodstatneným riešením, ktorým by malo byť potrestanie škodcu. Funkciu škodcu pripisuje bratom motív klamanja poslov, zodpovedajúci Proppovej XXIV. funkcii. Hrdina im, naopak, odpúšťa. Hoci Propp odpustenie škodcovi/falošnému hrdinovi ako funkciu neopisuje, v slovenských rozprávkach je tento motív častý. Avšak v danej rozprávke sú darovanie kantárov a spoločná cesta ku kráľovnej z hľadiska výstavbových zákonitostí čarovnej rozprávky nemotivované a nelogické. Daný motív preto hodnotíme ako cudzorodý prvok, ktorý je z motivického hľadiska variáciou motívu výberu nevesty z radu rovnakých dievčat či holubov, teda hierarchicky najtlačšou formou skúšky.

Popri štruktúrnych rozdieloch nachádzame v texte množstvo neštruktúrnych rozdielov, podmienených stratégiou rozprávača. Ako príklad uvádzame úvod rozprávky, v ktorom sa všetky varianty začínajú predstavením hrdinu v kontexte rodinného prostredia.¹ Rozprávanie *Popeluchvaluch* sa začína príznakovým gnómickým časovým údajom *bou*, ktorý významne dynamizuje začiatok rozprávania a dej umiestňuje do neurčitého času.

Rozprávači Ormisovho variantu a variantu z Prostonárodného zábavníka III predstavujú bratov priamo, stručne, vecne, pričom vzťah medzi postavami, ich postavenie v rámci rodiny (nie širšieho spoločstva) sú implicitné.² Postoj rozprávača k postavám je neutrálny – po úvodnej prezentácii sa z hľadiska účasti na deji javia ako rovnocenné postavy.

Iný je postup rozprávača v texte *Popeluchvaluch*, ktorý prostredníctvom odkazovacích zámiern (typický postup ľudového rozprávača), charakterom nepriamej prezentácie, rozsahom informácií (oproti Ormisovmu variantu a variantu z Prostonárodného zábavníka III kvantitatívny nárast) a expresívnejším, v porovnaní s kanonizovanými pomenovaniami v ostatných variantoch netradičným menom *Popeluchvaluch* (podstatné meno v druhej časti slovného základu explicitne vyjadruje motivovanosť prezývky), upriamuje pozornosť percipienta na hrdinu.³ Narúšanie

¹ „Jedon otec mal troch synó, dost' už narostených“ (Ormisov variant); „Edon otec mal troch synó, dost' narostených“ (variant z Prostonárodného zábavníka III); „Bou raz jeden král, a ten král mau troch sinou“ (Popeluchvaluch).

² „Dvã staršý buli na veky vycifrovani, vyfinteni, až len tak hviždalo za nima, najmladší ale lenivý, spozdilý, hnily, na veky se po peci v popele válel, a preto ho druhý Popelvár, špatná tvár, volali“ (Ormisov variant); „...duã starsý buli na veky vycifrovany, vyfinteny, až len tak hviždalo za nima, najmladšý bul lenivy, zpozdilý, hnily ako klát, na veky se po peci v popelu válel, a preto ho druhý popelvár hnusná tvár naziveli“ (variant z Prostonárodného zábavníka III).

³ „Tí starší dvaja sa velmi po panski nosili, ale ten tretí najmladší sa veru len tak po sprest'e držau (3). Od svojho mála sa aňi den ňeukázau v pekních královských palotách, iba sa vše pomedzi sluhov pljetou (1) a najradšej sedávu v kú'e alebo hockd'e pri peci. Inak ho už ľud'ja aňi ňepozvali, iba popeluchvaluchom, alebo len popeluchom, preto že sa tak rád v popeli po ohniš'och válau. Starší brat'ja sa naveky z ňeho vysmjevali, ako z takjeho uválanjeho (...) a o'ec si tjež ňevela slubovau z ňeho: len čo bi v'raj z takjeho mohlo biť ktorí sa ňikdi pred ľud'mi ňeukazuje (2), aňi ňeobrjad'i, aňi to najmenšje v dome ňepošetrí. Len za to to ten popelvár dobrí pozor dau na všetko čo sa d'jalo, lenže o tom ňič ňevravelu pred druhimi“ (4; Popeluchvaluch).

neustrannosti rozprávača naznačuje zameranie optiky na jednu postavu, zvýraznenie jej výnimočnosti (v zmysle nevšednosti, neobčajnosti, vyjadrením spoločenského postavenia, implicitným sociálnym zameraním (pozn. 3/1), obohatením o psychologický rozmer) a prienik do jej myslenia. Tieto prostriedky odhaľujú rozmer vševediaceho, absolútneho rozprávača.

V prvej vete absentujúcu informáciu o približnom veku postavy nahrádza odkaz na detstvo v nepriamej prezentácii. Tento prvok je zaujímavý použitím retrospektívy a signifikuje tiež naráčné možnosti autora.

Zobrazenie rodinných vzťahov posilňuje nepriama reč otca. Otcovo označenie samotárstva (pozn. 3/2) je založené na induktívnom hodnotení opierajúcom sa o správanie v rámci širšieho spoločenstva. Tým sa vymyká profilu postáv ľudovej prózy, ktorých optika sa na reflektovanie mienky, správania či dosahu správania jednotlivca v spoločenskom prostredí zameriava iba zriedka (daná obmedzenosť je vzhľadom na eliminovaný kontext postáv a absenciu psychologického rozmeru prirodzená). Formulácia je charakterom blízka frazeologizmu, pravdepodobne ide o deformované úslovie. Do textu sa mohla dostať ako odraz životnej skúsenosti, preto ju hodnotíme ako prvok realistického zobrazovania. Táto forma realizmu súvisí s tendenciou k prieniku do myslenia postáv, zdôvodňovania motivovanosti ich pomenovania, správania, postavenia a i.

Kým rozprávači Ormisovho variantu a variantu z Prostonárodného zábavníka III explicitne formulujú iba motiváciu k prezývke hrdinu („Na veky se po peci v popelu válel, a preto ho druhí popolvár špatná tvár volali“), rozprávač Popeluchvaluch používa viac prostriedkov a sleduje viaceré ciele: explicitne a implicitne zobrazuje postavy, vzťahy medzi nimi, príčinu periférneho postavenia hrdinu. Budovanie kontrastu sa rozširuje z úrovne biologického veku (opozícia mladší – starší) a vonkajšieho vzhľadu (pekný, upravený – škaredý, zanedbaný) o typizovaný životný priestor. Expresívnosť opozície *pekné kráľovské paloty – hockďe pri peci* dômyselne (literárne) zvýrazňujú rozvíjacie členy. Prívlastky dodávajú prvému členu opozície pompéznosť, kým neurčitá príslovka miesta vo vzťahu k rodinným príslušníkom zdôrazňuje banálnosť a smiešnosť periférneho postavenia hrdinu a vo vzťahu k jeho prezentovaniu (zdôraznenie výnimočnosti ako predikátu hrdinstva) nadobúda mýtické asociácie (fénix vstávajúci z popola).

Charakteristika popolvára v starších variantoch implikuje doslovné chápanie predstavenej postavy ako „hlúpeho Jana,“ pasívnej, jednorozmernej postavy. Charakteristiky popolvára v texte *Popeluchvaluch* poukazujú na významový posun zosilnený kontrastom, ktorý vytvára výpoveď (pozn. 3/3 a 3/4). Vo svetle druhej výpovede („Len za to ten popolvár dobrí pozor dau na všetko čo sa d'jalo, lenže o tom nič ňevraveu pred druhimi“), odkazujúcej na prezieravosť, uvedomelosť hrdinu, stráca prvá výpoveď („Tí starší dvaja sa veľmi po panski nosili, ale ten tretí najmladší sa veru len tak po sprost'e držau“) denotatívny ráz, pričom ju možno chápať ako narážku na blahoslavenstvá.

Odlíšnosť v sociálnom zaradení odosielateľa, podstate nedostatku a spôsobe vyslania synov na stráž možno čítať v dvoch plánoch: doslovne a denotatívne, alebo s možnosťou odhaliť skryté mytologické významy.

V Ormisovom variante a variante z Prostonárodného zábavníka III⁴ má doslovná interpretácia svoje opodstatnenie a – v diskurze ľudovej prózy – by tento spôsob percepcie postačoval. Excerptovaný význam má svoj reálny význam odkazujúci na každodennú skúsenosť ľudu (aspekt sociálno-životnej funkcie). Rozpráva sa o probléme gazdu, ktorému neznáma sila ničí úrodu na poli. Neznalosť škodcu predstavuje vhodný prostriedok na vyjadrenie bázne pred neznámom, ktoré je v myslení jednoduchého človeka synonymom strachu. Slúži na zosilnenie tajomna, dramatizuje podstatu

⁴ „Mal tot otec i na jednom poli ósa nasäto, a tot oves každú noc dáka nevole (1) zdlávila, zhonekovala (2), a gazda nemohol niak vyzvëdet, kã se to skaza vláší (3). Ve já te dostanem, pódã, ktosi, švasi (4)“ (Ormisov variant); „Mal tot gich otec na edne zemi i ósa nasäto, a tot oves každú od Boha noc dáka potvora (1) pošlápala, a znyvošila (2), a tot gým otec niak tu potvoru nemahl uvartovač, kã še to skaza vláší (3). Póda sí som sobe poškej ve já se ulapim (3) ktosi švasi (4)“ (variant z Prostonárodného zábavníka III).

skúšky. Charakter ujmy (nedostatok ovsu ako zdroja obživy) má niekoľko funkcií: odkazuje na roľnícko-gazdovský pôvod postáv, čím sa približuje mysleniu nositeľov ľudovej slovesnosti, a absencia obilniny predstavuje typický mýtický nedostatok (skupina mýtov o Démeteri). Podľa Proppa má pri budovaní dejového sledu motív zničenia sadiva zvláštne miesto: „Väčšinou je ihneď patrné, že postava, ktorá ničí setbu, hraje vo druhom dejovom sledu väčšiu úlohu než v prvom, a že zničením setby se tato postava pouze uvádí“ (Propp, 1999, s. 84). Na základe uvedeného možno formulovať hypotézu, že v sujete rozprávky o popolvárovi sa v podobe informácie o škodcovstve zachoval pozostatok sujetu pôvodne tvoriaceho samostatný dejový sled: „Teoreticky jsou krádež setby a chycení zloděje zcela samostatné pohádky“ (tamže). Kým na skúmanom materiáli Propp ukázal, že škodca sa stáva darcom, v našom prípade sa škodca stáva pomocníkom. Mytologickú konotáciu daného motívu ľud nemohol pociťovať, no v textoch rozprávky sa zachovala jeho archetypálnosť, ktorá vďaka jednoduchej a zrozumiteľnej narácii vystupuje do popredia. Jednoduchosťou narácie rozumieme vecné artikulovanie podstaty nedostatku, zosilnené expresívnym pomenovaním neznámej sily (pozn. 4/1), synonymným vyjadrením konania škodcu (pozn. 4/2) a frazeologizáciou (pozn. 4/3). Autentické ľudové myslenie implikuje nárečovo príznaková forma a reč odsielateľa, najmä použité neurčité zámeno (pozn. 4/4).

V texte *Popeluchvaluch*⁵ je škodca známy, čím sa neznámo čiastočne zmenšuje (škodcom nie je abstraktná nadprirodzená sila) a povaha skúšky sa konkretizuje (treba chytiť kone). Odlíšny charakter ujmy (hodváb) signalizuje 1. poetický výmysel, ktorý posilňuje podiel fantastického v zobrazení na rozdiel od prevažujúceho aspektu reálneho v predošlých variantoch, 2. sekundárne kompenzuje jednoznačné artikulovanie podstaty škodcu, 3. korešponduje so sociálnym zaradením postáv (kráľovský syn – hodváb) a 4. obsahuje silný symbolický potenciál, ktorý spätne vplýva na chápanie postavenia hrdinu (sociálnym zaradením je primárne vyjadrená jeho výnimočnosť). Odlíšny je aj dôsledok ujmy – zdroj obživy ako základnú, pre život nevyhnutnú hodnotu nahrádza zdroj bohatstva.

Zmienka o majetku je príznačná aj pre druhý dejový sled. Preteky vyhlasuje sama kráľovná, pričom sa explicitne zdôrazňuje jej bohatstvo: „Bola tam v susednej krajine ešte vše bohatšia od nich kráľovná, ktorá mnoho zlata mala“ (Popeluchvaluch). Tým sa motivácia k získaniu nevesty rozširuje o zbohatnutie (v prvom pláne sobáš + bohatstvo) a sobáš sa stáva prostriedkom mocenského boja: „Starí král ostau tím smutnější, bo sa nazdau že ten vítaz hned přibehne a bude chcejt' aj nad ním panovat“ (tamže), kým v Ormisovom variante a variante z Prostonárodného zábavníka III je získanie bohatstva sobášom logickým dôsledkom zlepšenia spoločenského postavenia.

Implicitné vyjadrenie dôsledku nedostatku formou komentára, vysvetlenia (pozn. 5/1) narúša typicky folklórne evokovanie príbehu. Kým charakter skúšky je v starších variantoch primárne motivovaný nevyhnutnosťou ochrániť zdroj obživy, v texte *Popeluchvaluch* nadobúda jednoznačne iniciačný charakter, a to výnimočnosťou hrdinu implikovanou jeho postavením (kráľovič), charakterom nedostatku (hodváb) a charakterom škodcu (kone prostredníctvom príslušnosti k vyššej vrstve asociujú vznešenosť, predurčenosť, ktorá sa neskôr potvrdzuje funkčnou zmenou škodcu na pomocníka). Príznakový je spôsob artikulovania ujmy: v Ormisovom variante a variante z Prostonárodného zábavníka III expresívne pomenovania korešpondujú s neznalosťou škodcu, kým rozprávač v texte *Popeluchvaluch* využíva poetickejšiu formu (pozn. 5/2).

S primárne iniciačným charakterom skúšky v texte *Popeluchvaluch* korešponduje spôsob vyslania synov na stráž. V starších variantoch používa rozprávač autentickú (hrubozrnnú) priamu

---

⁵ „Raz čo sa t'i něstaňe! Mau ten král jednu veličiznú lúku na ktorej mjeste trávi čistí hodváb rostnuu. Tú lúku mu každú noc dákje koňe spásli, tak že každuo ráno holá bola ako dlaň (2). Král si ěznau radi v tej veci. Lúka bola najvětším jeho bohactvom (1), a žjaden duch ěnuohou tje koně dovartovat' čo ju noc po noc tak dotlangovali (3)“ (Popeluchvaluch).

reč,⁶ kým v texte *Popeluchvaluch*⁷ je postupnosťou zdôraznená výlučnosť hrdinu: Kráľovskí synovia prichádzajú na rad nakoniec. Ide o motív častý v čarovných rozprávkach (napr. princeznú odovzdávajú drakovi až keď sa všetky panny z krajiny minú). Kráľ tu nepredstavuje odosielateľa, ale funkciu odosielateľa „plní“ trpná forma (pozn. 7/1).

Na záver sa obmedzíme na zhrnutie príznakových odlišností abstrahovaných zo zvyšku textu.

Určitá nedôslednosť či nevyváženosť autorských postupov sa prejavila na rovine kompozície a štýlu: na jednej strane absentuje kanonizovaný motív rozhovoru hrdinu s pomocníkom (iba pri tretej skúške tátošik prehovorí, ale jeho reč je typicky „ľudská“: „No nič, len sa skoro poobljekaj, povje mu tento, abi sme pozd’e ňeprišli, a drž sa dobre bo zase viššje bud’eme skákat“ /*Popeluchvaluch*/), na druhej strane autor dôsledne zachováva spojovacie motívy v intenciách ľudovej prózy. Reč postáv je kultivovaná (vysoký štýl), kým reč rozprávača je ľudovejšia, s množstvom frazeologizmov.“

Rozprávača charakterizuje špecifický spôsob vykreslenia postáv a vzťahov medzi nimi. Z hľadiska množstva poskytnutých informácií sú si postavy rovnocenné. Množstvo vlastností vyvíjajúcich sa v priebehu deja odkrýva ich psychologický rozmer. Tendencia k náprave – motív odpustenia v závere rozprávky – poukazuje na idealizáciu postáv, preto je absencia motívu výsmechu (kanonizovaný motív tohto sujetového typu rozprávky) svojím spôsobom opodstatnená. Na vykreslenie postáv používa rozprávač všetky formy nepriamej prezentácie, čo sa spätne (v porovnaní s ostatnými variantmi) prejavuje odlišnou naratívnu schémou textu. Rozprávač významnou mierou preniká do myslenia a cítenia postáv.⁸

Vyjadrenie sympatií hrdinovi patrí k charakteristickým rétorickým prostriedkom ľudového rozprávača. V texte *Popeluchvaluch* je tento znak značne preexponovaný. Rozprávač vyjadruje príklon k hrdinovi a vytyčuje ho spomedzi ostatných postáv prostredníctvom privlastňovacieho zámena *náš* v spojení s označením *kráľovčik*, *hrdina*, *popeluch*, *popeluchvaluch* (12x), ďalej spojením ukazovacích zámen *to ten* s označením *hrdina*, *treť najmladší*, *popelvár* (prostriedok aktualizácie účinkujúcej postavy), rozprávačskými komentármi,⁹ a zvláštnym prostriedkom vytyčovania hrdinu je upriamenie pozornosti percipienta na hrdinu zdôraznením nevšednej pozornosti, ktorú vzbudzuje medzi ostatnými postavami.¹⁰

Uvedené znaky poukazujú na to, že autor nielen vo vzťahu k postavám narúša ich konvenčnosť, jednorozmernosť a princíp čierne-bieleho zobrazenia, čo je typické pre poetiku ľudovej prózy, ale aj charakter ľudového rozprávača ako takého. Rozprávača v rozprávke *Popeluchvaluch* vo všeobecnosti charakterizuje vysoká miera štylizácie, rečnickej obradnosti, pátosu, zveličovania, tendencia zapôsobiť na čitateľa a poetizácia textu až do tej miery, že uvedené postupy odhaľujú rozprávača, ktorý pre ľudové rozprávanie nie je typický. Prítomnosť množstva umelých, pre folklórny text netypických prvkov je podmienená práve stratégiou rozprávača, ktorá sa ďalej významne podieľa na nadobúdaní literárnych kvalít textu vo všetkých jeho plánoch a úrovniach.

⁶ „Zavolá synó a pošle jich ta na vartu, jestli uvidíte dakoho, podá, len ho ulapte, alebo hod’ne ubite, aby vác se nevlášil“ (Ormisov variant); „...zavolá synó a pošle gich ta ku te zemi na vartu, podá jím kój budete videč dakoho, len ho vi ulapte, šak já jemu ukážem pso slepich ak to oves kradnuč, alebo ho i vi dobre ubite, aby se vác sem nevlašyl na tot oves“ (variant z Prostonárodného zábavníka III).

⁷ „Celá krajina, kd’e dakd’e dáki človečik bou, už stáu na var’e: a to všetko darmo. Naposledok prišjeu rad (1) na samích kráľovčikov“ (Popeluchvaluch).

⁸ Príklad zobrazenia paralelných myšlienkových pochodov viacerých postáv (kráľovná, okolostojaci, jazdci) s využitím kauzality (prvok dramatisovania): „Nikdo ho síce krem ňej ňepoznau, ale ona dobre veďela že je to vždi ten istí, tak sa zalúbila do jeho peknej postavi. Už len čakala kedi podskočí, a stahe si pred ňou i s jablčkami. Kím sa tak na ňeho d’ivala už mu boli v ruke. Všeci sa zaďivili, bo bi aňi ňeboli pomisleli že dakdo na svet’e tak visoko viskočí, a všeci takmer zaslepli keď sa eš’e ponad žinku v povetrí zaligotau. Jazdcovja sa aňi ňeved’eli v ktorú stranu za ňim pust’it’, tak skoro jim z očí zmiznuv“ (Popeluchvaluch).

⁹ „Hej ňebou to vjac popeluch keď sa len v tích pripraviu! Málokto bi sa mu bou medzi kráľovčici virovnuau!“ (Popeluchvaluch).

¹⁰ „Keď ta prišjeu kde sa samí kráľovskí sinovja o tje jablká preťekali, každuo iba na tohto novjeho ňeznámeho pozeralo. I sama kráľovná si veru zavzdíchla: ach Bože. Kebi sa mi len tento, kdo je, dostau“ (Popeluchvaluch).

Charakteristické znaky zobrazovania v Dobšinského texte možno v opozícii k zákonitostiam folklórnej poetiky zhrnúť do týchto oblastí: 1. väčší rozsah textu (v ústnom podaní nezodpovedá princípu zapamätateľnosti), 2. charakteristika postáv a vzťahov medzi nimi prostredníctvom konania (pre ľudového rozprávača sú komplikované), 3. výrazný psychologický rozmer, vnútorný vývin postáv (narušenie konvenčnosti, jednorozmernosti postáv folklórnej prózy), 4. rozprávačov prienik do myslenia a cítenia postáv (môže byť prítomný aj vo folklórnom texte, v ktorom slúži ako hybný prostriedok deja, napr. použitie nepriamej reči namiesto priamej), 5. nadmerné upriamovanie pozornosti na hrdinu, 6. neadekvátna idealizácia hrdinu (predstavuje zásadný rozdiel medzi Dobšinského textom a východiskovými textami, pretože v Dobšinského texte vedie k narušeniu morfológických a ideových zákonitostí výstavby rozprávky), 7. zobrazenie deja prostredníctvom zorného uhla viacerých postáv naraz (ľudový rozprávač naň nie je dostatočne technicky zrelý), 8. narušanie rozprávačskej obradnosti (predstavuje zásadný diferenciálny prvok: v orálnom texte je obradnosť determinovaná zapamätateľnosťou ako podmienkou ústneho tradovania), 9. hodnotiace a komentujúce výroky rozprávača (ľudový rozprávač ich nepoužíva natoľko štylizované), 10. zvyrazňovanie kauzality (v ľudovej próze takmer úplne chýba).

Uvedené znaky ukazujú rozdiel medzi podobou folklórnej rozprávky, ktorú prezentujú východiskové texty Dobšinského, teda Ormisov variant a variant z Prostonárodného zábavníka III, a Dobšinského spracovaním tejto rozprávky, ktorú na základe rekonštrukcie jej vzniku, identifikácie tvorivých postupov a tým jej charakteru pokladáme za text literárnej povahy. Vysoký stupeň úprav, ako aj množstvo nepôvodných, „neľudových“ prvkov poukazujú na to, že autorovi nešlo o napodobenie folklórneho zápisu. Nesnažil sa iba kultivovať rozprávača a všestranne „vylepšiť“ ľudové rozprávanie – ako môžeme pozorovať napr. pri porovnaní Ormisovho variantu s jeho odpisom v Prostonárodnom zábavníku III, ale dať mu primeranú literárnu podobu. Hoci autor použil niektoré nevhodné, folklórne „nekonzistentné“ prvky, svojich zásahov si bol vedomý. Svedčí o tom skutočnosť, že daný text zostal iba v rukopise a uvedené „nevhodné“ prvky v publikovanom texte *Popelvár špatná tvár* nepoužil.

II. Kým pri zostavovaní textu *Popeluchvaluch* pracoval Dobšinský so staršími variantmi ako s inšpiračnými prameňmi, celkom iný postup zvolil pri zostavovaní textu *Popelvár špatná tvár*. Hoci mu v oboch prípadoch látka, motívy, kompozičné a štylistické postupy východiskových textov slúžili ako stavebný materiál, postup pri produkcii textov, ako aj sledovaný cieľ sa zásadne líšili. Kým v texte *Popeluchvaluch* prejavil Dobšinský predovšetkým individuálne tvorivo-umelecké schopnosti ako naplnenie svojich umeleckých ambícií, pri druhom texte uplatnil najmä svoju remeselnú zručnosť, dobrú znalosť rozprávkového materiálu a cit pre vyzdvihnutie umeleckého potenciálu folklóru. Tým nechceme literárnu hodnotu druhého textu znižovať, práve naopak. Na tomto mieste chceme upozorniť na autorský zámer, ktorým sa obidva texty líšia. Text *Popelvár špatná tvár* odráža presun Dobšinského záujmu z polohy pretrvávajúceho (študentského) očarenia rozprávkou, o ktorom svedčí napr. literárne spracovanie rozprávky *Popeluchvaluch*, k folkloristickým a jazykovedným otázkam. Dokladá zámer autora, t. j. hľadanie optimálnej tváre rozprávky, a to rozprávky v hraniciach ľudovej rozprávky. Dôkazom tohto prístupu je okrem samého spôsobu zostavenia textu, ku ktorému sa vyjadríme nižšie, predovšetkým skutočnosť, že prvky, ktoré sme v texte *Popeluchvaluch* hodnotili ako neľudové, do tohto textu nezaradil. Táto skutočnosť poukazuje na Dobšinského uvedomelý prístup k folklórnemu materiálu a schopnosť rozlišovať literárne a folkloristické aspekty ako dva odlišné prístupy.

Mimoriadne príznakový je spôsob koncipovania textu. Jednu tretinu predstavuje montáž viacerých východiskových variantov, ďalšiu tretinu preštylizované časti textu rozprávky *Popeluchvaluch* a zvyšok textu vlastná, v zmysle pôvodnosti autorská štylizácia. Dômyslenú prácu s východiskovými textami možno pozorovať v celom texte rozprávky. Napr. hneď v prvom súvetí Dobšinský medzi originálne (v zmysle novosti, samostatnosti) štylizovanú prvú a poslednú

časť súvetia vložil doslovne prebraté frazeologické prirovnanie z Ormisovho variantu a z variantu v Prostonárodnom zábavníku III.¹¹

Marginálna poznámka je silným indikátorom Dobšinského metodologického postupu pri zostavovaní daného textu. Dokumentuje jeho snahu zaznamenať v danom sujetovom type rozprávky všetky pôvodné označenia hrdinu, hoci označenie *Popelval* a *Pecúch*, na ktoré v poznámke k rozprávke *Popelvár največší na svete* upozorňuje Janko Francisci Rimavský, nepoužil. Uvedenie prívlastku *hnusná* dokazuje, že popri Ormisovom variante určite použil aj variant z Prostonárodného zábavníka III, ktorý je jediným textom s týmto prívlastkom.

Poetické zobrazenie miesta a podstaty nedostatku korešponduje s formuláciou v texte *Popeluchvaluch*.¹² Kým kauzálny vzťah medzi bohatstvom a jeho zdrojom je v tomto texte rozložený do dvoch viet (pozn. 12/1a – 1b), v texte *Popelvár špatná tvár* je explicitne vyjadrený v jednej výpovedi (pozn. 12/1). Do popredia tak vystúpili syntakticko-štylistické schopnosti rozprávača, predovšetkým čistý a plynulý spôsob kontextuálneho nadväzovania s uplatnením priradovania typického pre ľudovú prózu. Rečnickú figúru (pozn. 12/2) premiestnil Dobšinský za informáciu o zdroji bohatstva, pričom rozšírením o časticu a príslovku zvýšil jej expresívnosť a posilnil funkciu dynamizovania rozprávania. Do informácie o spôsobe škodcovstva štylizovanej v intenciách Ormisovho variantu vložil prirovnanie inšpirované podaním z textu *Popeluchvaluch* (pozn. 12/3). Nahradenie slova *gazda* (pozn. 12/4) z Ormisovho variantu významovo širším *človek* (pozn. 12/4) v texte *Popelvár špatná tvár* môže súvisieť so systémom arbitrárnych prvkov rozprávania. Dôsledkom tendencie k spisovnému prejavu je strata expresivity plynúcej z rýdzosti ľudovej reči (pozn. 12/5).

Spôsob vyslania synov na stráž je v texte *Popelvár špatná tvár* originálny.¹³ Formou scénického predstavovania je blízky Ormisovmu variantu a variantu z Prostonárodného zábavníka III. Reč postavy (pozn. 13/1) má zdôvodňujúci charakter, vzhľadom na kanonickosť rozprávkových motívov a funkcií je jej obsah redundantný. Vzťahy medzi postavami sú zobrazené prostredníctvom konania postáv (výpoveď; pozn. 13/2).

Naratívna schéma prvého dejového sledu sa zhoduje s textom *Popeluchvaluch*, ale podstatne sa odlišujú v spôsobe narácie. Najnápadnejším znakom rozprávača *Popelvár špatná tvár* je oproti východiskovému textu zbavovanie sa sekundárnych epizód, pompézo-patetickej štylizácie a neprimeranej prezdobenosti, ktoré vo forme redundantných prvkov podstatne narúšali poetologické zákonitosti výstavby ľudovej prózy. Tieto zmeny možno chápať ako očisťovanie sujetu a narácie smerom k autentickjšiemu ľudovému podaniu. „Zľudovenie“ rozprávača dosiahol Dob-

¹¹ „Bolo, bolo, ale neviem kedy, kedy bolo, vtedy bolo, dost' na tom, že bolo, bol raz jeden kráľ a ten kráľ mal troch synov. Dvaja starší, ako starší, hore sa držali, hrdo sa nosili, že sa len tak hvižďalo za nimi, aj otec jich rád mal, ale o najmladšieho ani sa len neozreli bo ten od peci ... krok a tvár mal naveky začadenú. Volali ho Popelvár špatná (marginálna poznámka: či *hnusná*) tvár“ (Popelvár špatná tvár); „Jedon otec mal troch synó, dost' už narostených. Dvā starší buli na veky vycifrovani, vyfinteni, až len tak hvižďelo za nima, najmladší ale lenivý, spozdilý, hnily, na veky se po peci v popele válel, a preto ho druhí popelvár, špatná tvár, volali“ (Ormisov variant); „Edon otec mal troch synó, došť narostených duā starší buli na veky vycifrovany, vyfinteny, až len tak hvižď'elo za nima, najmladší bul lenivy, zpozďilý, hnily ako klát, na veky se popeci vpopelu válel, a preto ho druhý Popelvár *hnusná* tvár naziveli“ (variant z Prostonárodného zábavníka III).

¹² „A mal ten kráľ jednu lúku, na ktorej mäkušké hodvábá rástlo a čo za noc nariastlo, to na deň dal vždy pokosiť, tak že o toľkom hodvábě a bohatstve nikomu by sa ani neprisnilo (1). *Len tu raz čo sa ti nestane!* (2). Voljaka zlá nevoľa každú noc mu tú lúku zdlávila, že to vizeralo ako na holej dlani (3) a nebolo človeka (4), čo by mu bol mohol vyhádať alebo vystrežiť, čo sa to robí s tou lúkou (5)“ (Popelvár špatná tvár); „*Raz čo sa ti nestaňe!* (2) Mau ten kráľ jednu veličnú lúku na ktorej mjeste trávi čistí hodváb rostnuu (1a). Tú lúku mu každú noc dákje koňe spásli, tak že každuo ráno holá bola ako dlaň (3). Kráľ si nežnu radi v tej veci. Lúka bola najvetším jeho bohactvom (1b), a žjaden duch ňemuohou tje koňe dovarтоваť čo ju noc po noc tak dotlangovali“ (Popeluchvaluch); „Mal tot otec na jednom poli oša nasáto, a tot oves každú noc dáka nevole zdlávila, zhonekovala, a gazda (4) nemohol niak vyzvėdet, ká to skaza se ta vláši (5)“ (Ormisov variant).

¹³ „A už, ak z vás má dač byť, tak mi ho vy dostrehnete, čo sa to robí s tou mojou lúkou. Na komže z vás bude prvá poriadka! Či už len ako sa svedčí a patrí po staršom? (1);“ „Tak je i po staršom pojdemo“ – prisvedčili tí dvaja a toho tam za pecou ani sa neopítali (2)“ (variant z Prostonárodného zábavníka III).

šinský redukciami nadbytočných informácií:¹⁴ Doslovným opakovaním replík umocňujúcim ritualizovaný charakter rozhovoru a posilňujúcim štruktúrnou funkčnosť darcu, čo v texte *Popeluchvaluch* chýba, štylizáciou v intenciách Ormisovho variantu a variantu z Prostonárodného zábavníka III, z ktorých autor preberá charakteristické časti textových segmentov¹⁵ a presúva ich do iných častí textu,¹⁶ časti Ormisovho variantu, variantu z Prostonárodného zábavníka III a textu *Popeluchvaluch* navzájom kombinuje, premiestňuje a preštylizúva, pričom pri preštylizovaní využíva rozširovanie výpovedí, redukcii, zjemňovanie, nahradzovanie na báze synonymie, stupňovanie, rozfrázovanie deja a zmenu priamej reči na nepriamu.¹⁷

Po prvom dejovom slede je text *Popelvár špatná tvár* výrazne formálne oddelený. Druhá polovica textu obsahuje viacnásobné korektúry, ktoré dokumentujú komplikovanejší (respektíve „nerozhodnejší“) proces štylizovania. Oproti predošlej časti sa tu vyskytuje množstvo gramatických nepresností a chýb. Vzhľadom na kvalitu Dobšinského rukopisov je to prekvapujúce. Časti pôvodného, ako aj autorom upravovaného textu (poznámok a prepisov) sú takmer nečitateľné, preto porovnanie na úrovni vyššie realizovaného nie je možné. Obmedzíme sa preto na analýzu fragmentov textu. Hoci je text ťažko čitateľný, príznačný je rozsah „korektúr“ východiskových textov: Prevláda nahrádzanie dlhšieho segmentu kratším a naopak, autor iba málokedy „prepísal“ slovo či slovné spojenie rozsahovo rovnocennou jednotkou.

Druhý dejový sled je štruktúrne zhodný s druhým dejovým sledom textu *Popeluchvaluch*. Predstavuje najsamostatnejšie štylizovanú časť rozprávania. Dobšinský pokračuje v očišťovaní

¹⁴ „Vidíš tvoji brat'ja ňeuvarovali nič, bo som im ja na pomoci ňebola, len t'ebe povjem o všetkom ak sa tá vec má že si ma tak dobre nachovau. Túto lúku chodí spásat' jeden tátoš. Hin zo sed'emdesjatej s'jedmej krajini prebehne sem každú noc. Čo ňespasje to došlápe, dotlanguje kopitami, preto ju o'ec tvoj ňikdi kosiť ňemuože. Ale sa ten kuoň tak lahkím spusobom aňi dovartovat' ňedá. Hľadže hladaj tuto v tejto vrbičke, najdeš jeden čjerni kantár. Keď ten kuoň príde, a bude sa najlepše v prostrjed lúke pást': hod' ten kantár na ňeho, a bude tvoj. Lež merkuj! abi si okolo pounoci keď príde ňezaspau, a abi t'a ňezbáciu keď sa budeš s kantárikom k ňemu t'ahať. Až ho za kantár dostaňeš, tak si len visadňi naňho, a ňeboj sa nič! Čo bi sa ak zvitau, metau, skákau a spínau: ti len sed' a volaj mu: že ho veru ňepustíš kím t'a ku ocelovjemu, sriebornjemu a zlatjemu kantáriku ňezaňesje. A kaďenáhle t'a zaňesje ta kďe on býva v jednej jaskiňi, tam budú visjet' tje kantárik: ti si to vezmi, a keď t'a naspet s ňimi priňesje muožeš ho pustit' po slobod'e. Len si tje kantárik dobre zavaruj. Keď ktorí potom potrasješ tak pripraveni staňe tátoš naveki pred t'ebou a doňesje t'i hňed' aj takje šati so sebou. Keď ho teraz chit'íš ňeboj sa že t'i v'jac dakedi lúku spasje len mu ten čjerni kantár dolu ňedaj“ (*Popeluchvaluch*); „Keďže si ma len nachoval, napojil, neboj sa už teraz nič. Na pravú polnoc prídu sem moje tátoše: jeden medený, druhý srieborný, tretí zlatý. Priplichti sa k nim a chyť toho medeného za uzdu, už ti potom neujdu“ (*Popelvár špatná tvár*).

¹⁵ „Mamička napiekla koláčou, nasmažila pečienky, najstarší si natiskal plné cedidlo, natočil vína...“ (*Popelvár špatná tvár*); „...mamička k tomu napekla kolášó, napražila pečenky a naciskala plnja cedidlo, až len tak pukali...“ (*Ormisov variant*).

¹⁶ „Teraz už pójdeš ty pecúch, preriekol otec k najmladšiemu. Ale že vartuj, bo ak nič nedovartuješ, zle bude s tebou. A hod'te mu tam voľačo, aby od hladu neskapa. A tak, keď ustanovil sa s cedilkom, ako tí druhí, *vybila ho maš lopatou z kuchine* a nedostalo sa mu, len kúštik z (...) chlebička a do krčiaška vodičky“ (v texte *Popelvár špatná tvár* tretia skúška prvého dejového sledu); „Popelvár, ale špatná tvár, zvol si kvarošky ze chleba, lebo ho *mat' s lopató vybila z kuchini*“ (v Ormisovom variante prvá skúška prvého dejového sledu).

¹⁷ „Ako sa tak (...) a zastrája, príde k nemu hladná myška a pozerá tak milosrdne, že čoby z úst prišlo vyňať, ešte by jej bol mohol udeliť. Dajže mi, povedá, daj čo len kôročky, čo len blánočky, veru ti budem na dobrej pomoci, vo dne i v noci. – Ale ja tebe ty potvora! Ideš mi z očú, hneď t'a zadlávim! – No počkaj, bude ti lúka do rána potlačená! povedala myška a stratila sa mu z očú. Nuž ten už len pozerá, pozerá, dobre si oči nevyhľadí, načúva, načúva, dobre o uši nepríde, ale nič nevidel ani nepočul a ráno predca bola lúka potlačená“ (*Popelvár špatná tvár*); „Večer ako sa vínom, pečeňou hostí, pribehne jedna miška k ňemu: Dajže i mňe ti mladí královíče! budem t'i na dobrej pomoci. Ešče bi si ti mňe mala biť na pomoci, aha! od hnusno stvoreňa! a zodvihou palože ňu zabije. Ale miška sa skoro ukrila. Mladí královčík ňespau tak asi do jedenástej, len vždí vartovau. Vtom ho začau sen premáhať a čochvíla od vína aj usnuu. Ráno sa prebudí, tu lúka ešče horšie ako predtím spasená, došlapaná a dotlangovaná“ (*Popeluchvaluch*) alebo: „Príde k nemu myšička a píta si: Dajže mi daj, budem ti na dobrej pomoci vo dne i v noci. – Ale ja tebe potvora! a chceš ju nohou pridlávit'. No počkaj, bude ti lúka potlačená! (...) myšička preč. Mohol sa potom vynáčuvať a vynazerat', iba keď ráno prach stál na lúke“ (*Popelvár špatná tvár*); „Vtom príde tá miška a píta si od ňeho kus pečjenki že mu za to na dobrej pomoci bude. Či ho pakuješ ti potvora a už dvíhau palože ňu zabije. miška skoro odbehla. Náš královčík si aňi ňelahou, len sed'eu a premáhau sa abi ako doma zvikuu hňed' ňezaspau. Ale ho veru víno prevládalo, aňi pounoc ňeprišla už chrjapau. Ráno sa zobudí, tu lúka navňivoč obráťena, že až prach stávau na ňej“ (*Popeluchvaluch*).

východiskového textu od „priliterárnych“ nánosov, avšak menej dôsledne ako v prvom dejovom slede. Dôsledkom je explicitnejšie odhaľovanie rozprávačského postoja k postavám. Na zobrazenie vzťahov medzi nimi používa vzhľadom na ľudového rozprávača bohatší repertoár. Podobne ako rozprávač v texte *Popeluchvaluch* vytyčuje hrdinu prienikom do myslenia a čítania postáv, pričom využíva retrospektívne sprostredkovanie ich vnemu.¹⁸

V porovnaní s Ormisovým variantom a variantom z Prostonárodného zábavníka III nepoužíva kanonizované prvky tohto sujetového typu rozprávky, teda formu scénického predstavovania, ritualizovaný charakter privolávania čarovného pomocníka a premenu hrdinu. Nevyskytujú sa tu doslovne prebraté časti Ormisovho variantu ako v prvej časti textu, iba sa zachováva postupnosť poskytnutých informácií.

Kým v prvej časti rozprávania použil rozprávač na zobrazenie vzťahov medzi postavami prostriedky uplatnené v Ormisovom variante a variante z Prostonárodného zábavníka III, v druhom dejovom slede uplatnil formy nepriamej prezentácie prostredníctvom krátkych dejových epizód. Redundantne tým spomalil dej a rozložil typicky folklórnu jednoduchú stereotypnú naráciu, ktorú možno zreteľne pozorovať na starších variantoch. V nich je zobrazenie postavenia hrdinu v rodinnom kontexte (explicitný spoločenský kontext absentuje) založené na vytváraní kontrastu na základe atribútov vonkajšej povahy. Charakteristika je povýšená na znak, čím sa výrazne podieľa na budovaní plánu postáv a vplýva na percepciu príbehu.

V skúmanom sujetovom type rozprávky o popolvárovi sú konštitutívnymi znakmi pomenovanie hrdinu a jazda mestom na svini, ktorá plní aj funkciu výsmechu. Tieto dva prvky v dostatočnej miere a primeraným spôsobom implikujú obraz postavy, resp. jej postavenie. Výsmech, podcenenie, periférne postavenie hrdinu je v čarovných rozprávkach prirodzené (a predpokladané). V rozprávke o popolvárovi má zvláštne opodstatnenie, zdôrazňované pomenovaním postavy. (Zaujímavé pritom je, že kým v skúmanom type má daný prvok statický charakter, v type rozprávky známej ako *Popolvár najväčší na svete* je nahradený dynamickým motívom postupnej premeny „neznáneho“ popolvára na popolvára „najväčšieho na svete.“ Štruktúrnym vyjadrením premeny je systém stupňujúcich sa skúšok.) Absenciu druhého prvku (jazda mestom na svini) v texte *Popeluchvaluch* a *Popolvár špatná tvár* je dôležitým rozdielom oproti ostatným variantom.

Motív zatajenia pretekov pred hrdinom je originálne štylizovaný.¹⁹ Spôsob uvedenia miesta úkrytu (pozn. 19/1) sa zachováva a trojnásobným opakovaním nadobúda kanonizovaný charakter. Zobrazenie časového aspektu (pozn. 19/2) vhodne ilustruje neempirické vnímanie času.

Motív zväľania chlieva, vyťatia hrušky a rozmetania vřsku možno z funkčného hľadiska pokladať za spôsob zobrazenia postáv a vzťahov medzi nimi prostredníctvom ich konania. Ide o prvok humorného rozprávania – spôsobom typickým pre humoristické rozprávania zosmiešňujúce rozprávač záporné postavy.²⁰

¹⁸ „Keď bratia prišli domov, popolvár špatná tvár už zase za pecou sedel. Tu sa mal napočúvať, akého oni krásneho poriadneho šuhaja videli. Ako krásne na koni sedel, ako hybko vyskočil, ako len ten jeden bol všetkým na očiach, ako samej kráľovnej slzy z oka vypadli, keď raz vo hmle zmizol!“ (Popolvár špatná tvár).

¹⁹ „Shrkli sa to tam páni, králi zo všetkých strán sveta na koňoch aj popolvárovi bratia... len jemu prikázali čupeť za pecou. A on bou čupeu kým čupeu (2) za tou pecou až raz zošmikol sa z kúta a doma ani nevedeli ani si sa nezreli neobzreli, kde sa podel. *Išiel on rovno pod mostík..* (1)“ (Popolvár špatná tvár); „...a rozhlásila po všetkých krajinách že kto tje tri jablká z jednej žinky dostaže že za toho puojďe. Nášmu popeluchvaluchovi o tom braťja jeho, pravda, aňi slova ňerjekli. Len sa pekňe do šjat upravili a tašli sami. Ale sa to veru i on bou dakďe o tej veci dopočuv, a pod! *vibrau sa pod svoj mostík* (1)“ (Popeluchvaluch).

²⁰ „A ty pecúch, rečú mu, ty si nič nevidel!“ – „... som nevidel, povie tento, stál som na chlievci, keď tadiaľto letel, ten ako (...)“ *A tí bláznovia dali si chlievce rozväľať, aby popolvár špatná tvár na druhý raz nič nevidel*“ (Popolvár špatná tvár); „Ba dajeden z nich i nášmu popeluchovi to nadhodíu: vidíš kebi si bou šjeu bou bi si aspoň dač vid'eu! „Hľa veť som ja tjež vid'eu z našich chlievou keď sa pre tje jablká rozháňau!“ „Ale či naozaj? Okríkli ho braťja, akíže bou?“ „Nuž len sa tak ocel po ňom bliskla,“ odpovje popeluch, *a tí sprostáci dali chlievi zväľať, abi na druhíraz jich brat nič ňemohou vid'et*“ (Popeluchvaluch) alebo: „Doma sa mal čo napočúvať o krajšom šuhajovi ako predošlý bol a že kto toho nevidel, ten ešte nič na svete nevidel. Daj ty mi Bože nevidel! Rečie Popolvár keď som ho ja videl z tej hrušky čo

Uvedené ukážky odrážajú „okresávanie“ literárnej podoby textu *Popeluchvaluch* do „ľudovejšej“ podoby, a to spôsobom realizácie uvádzacej vety, charakteristickým *pojve tento* (spisovnejšia forma nahrádzajúca nárečový tvar *póda*), odstraňovaním nadbytočných informácií prevažne s funkciou vysvetľovať, a spôsobom kontextuálneho nadväzovania blízkeho ľudovému rozprávačovi. Vloženie motívu rozmetania vršku,²¹ ktorý v texte *Popeluchvaluch* absentuje, je logickým uzavretím triadickosti tohto motívu. Vo vzťahu k Ormisovmu variantu a variantu z Prostonárodného zábavníka III možno jeho použitie chápať ako kompenzáciu chýbajúceho motívu výsmechu, ktorý sa v daných variantoch realizoval jazdou na svini. Analogická forma artikulácie malicherného správania postáv dodáva motívu ritualizovaný charakter. Rozdiel je v zámene subjektu a objektu výsmechu – v Ormisovom variante a variante z Prostonárodného zábavníka III je zosmiešňovaný hrdina, v texte *Popeluchvaluch* a *Popelvár špatná tvár* záporné postavy.

Autor dvakrát premiestnil segment vety prebratý z textu *Popeluchvaluch*: spojenie *žjaden duch*, ktoré je v texte *Popeluchvaluch* umiestené po druhých pretekoch, premiestnil do prvých pretekov, pričom pozmenil kontext²² i vyjadrenie túžby kráľovnej.²³ Je dosť pravdepodobné, že pri použití frazeologických prirovnaní sa Dobšinský inšpiroval Ormisovým variantom alebo variantom z Prostonárodného zábavníka III.²⁴

Odhalenie hrdinu a cesta k neveste sú najsamostatnejšie koncipované. Z textu *Popeluchvaluch* Dobšinský neprebral motívy darovania kantárov a spoločnej cesty ku kráľovnej, a tak sa môžeme domnievať, že sa usiloval použiť najtypickejší záver tohto sujetového typu rozprávky. Preto prekvapuje, že sem zaradil motív, ktorý sa v ostatných variantoch nenachádza.²⁵ Vo vlastnom závere rozprávky je použitá transformácia záverečnej formuly,²⁶ ktorá sa v iných variantoch taktiež nenachádza. Kým v Ormisovom variante a variante z Prostonárodného zábavníka III sa vyzdvihuje srdečné prijatie a – tradične v intenciách záverov čarovnej rozprávky – je zdôraznená neukončenosť nadobudnutého ideálneho stavu,²⁷ rozprávač v textoch *Popeluchvaluch* a *Popelvár špatná*

---

za chlievom stojí. *A tí sprostáci dali hrušku vyčať, aby už na tretom raze nič nevidel*“ (Popelvár špatná tvár); „Vidíš mohou si prísť, bou bi si aspoň dač viďeu!“ privítali bratja nášho popelucha. „Hja veť som ja viďeu z tej našej hruški čo za chlievom stála toho strjeborného vířa, pojve im tento, a tí sprostáci dali pekňe a krásňe hrušku zočať, abi na druhiraz nič neviďeu“ (Popeluchvaluch).

²¹ „Tu ho zas počali prezívať a prekárať, že keby vždy za pecou nesedel, bol by videl zlatého šuhaja. „Bo len to, odpovedal popelvár. Toto som aj ja videl spoza záhrady z vršku, celý svet sa jasal zlatom od neho. A tí hlupáci dali sa... rozmetávať, aby popelvár nemal sa odkiaľ čudovať, keď zlatý šuhaj pôjde si pre nevestu“ (Popelvár špatná tvár).

²² „Ale on iba koňa popchol, ponad (...) vyskočil a tam len už bol aj so zlatým vajcom! (...) nasledoval krokom jeho a žjaden duch nevedel ani odkiaľ prišiel ani kde sa podel, len hádali ktoby to asi mohol byť, ale ani nič neuhádli“ (Popelvár špatná tvár); „Tu sa ukáže náš popeluch na strjebornom tátošovi, v strjebornej príprave celki. *Žjaden duch* ho ňeznau aňi bi si len jeho vlastní bratja alebo jeho vlastní oťec ňebou pómisleu kdo bi on bou“ (Popeluchvaluch).

²³ „Varty stáli na všetky strany na kočoch, aby dolapili toho šuhaja, ktorý ho dostane, lebo *kráľovná už len tak mrela za ním*“ (v texte *Popelvár špatná tvár* po tretích pretekoch); „*Kráľovná už dobre ňemrela za ním*, lebo poznala že je to ten čo aj predtím tak ňenazdajki prišjeu“ (v texte *Popeluchvaluch* po druhých pretekoch).

²⁴ „Popelvár špatná tvár sa popripráva len sa to zaligotalo. *Keď akoby z oblakov* spadol na tu (...) kde panovia a kralovia (...) skákali, bo ani do polovice tej výšky doskočiť nemohli“ (Popelvár špatná tvár); „Rás príletí, *ak v oblaku*, jeden mladý na medenom koni...“ (Ormisov variant); „Ráz príleči edon *ako v oblaku*, edon mladý na medenom konu...“ (variant z Prostonárodného zábavníka III) a „Priletel *ako hrmavica* rovno do kráľovskej...“ (Popelvár špatná tvár); „Až rás prihmé se, *ako hrmenica*...“ (Ormisov variant).

²⁵ „Na bratov už vela ne(...)roval, len šiel rovno k svojej myšičke a tej sa poďakoval za pomoc. Tá mu ešte tú radu dala, aby šiel k milej na koči aj s tými vecami. (...) že mu hneď tam bude. (...) vykúpala sa (...) myška prikázala“ (Popelvár špatná tvár).

²⁶ „Priletel ako hrmavica rovno ku kráľovskej (...) kráľovná ho aj vtedy z oblaka vyzerala. Vyhodil z koča zlaté vajce, a to jej padlo rovno do lona, vyhodil zlatý prsteň a ten stoknul sa jej na prst, vyhodil zlatý veniec a ten jej vletel pravo na hlavu. Hneď sa poznali a popelvár špatná tvár pojal krásnu kráľovnú za ženu a celé kráľovstvo bolo jeho“ (Popelvár špatná tvár).

²⁷ „Tak se pristrojil, pripravil, na paripu sednul, a tajšol do paloty, kde ho vdešne prijeli, kráľovu ceru mu za ženu dali, a var snó posál žije, ak nezomrel“ (Ormisov variant); „Takše pripravil, na paripu sednúl, a tajšol do paloti. Kde ho vdečne prijéli, kráľovu ceru mu za ženu dali, avar sno ešče i teraz žije ak nezomrel“ (variant z prostonárodného zábavníka III).

tvár explicitne zhodnocuje nielen zmenu rodinného, ale aj spoločensko-mocenského postavenia (získanie krajiny).²⁸ Spolu s iniciačným charakterom skúšky v prvom dejovom slede poukazuje záver na pôvod tohto sujetového typu rozprávky v rozprávaniach o generačnej výmene.

III. Analýza textu *Popelvár špatná tvár* ukázala, že základným kompozičným princípom je montáž častí východiskových textov – Ormisovho variantu, variantu z Prostonárodného zábavníka III, textu *Popeluchvaluch* a podľa Dobšinského indícií pravdepodobne ďalšieho textu alebo ďalších textov (minimálne variantu *Popelválek* z kežmarského zábavníka).

Podstatou Dobšinského metódy pri zostavovaní textu rozprávky *Popelvár špatná tvár* je výber a usporiadanie charakteristických prvkov, prostriedkov a motívov východiskových textov. Na túto Dobšinského prax poukázal napr. Cyril Kraus, ktorý hovorí o snahe zrekonštruovať „modelový invariant“ (Kraus, 1999). Milan Leščák a Viliam Marčok sa vyjadrujú o „národno-reprezentatívnom variante“ (Leščák – Marčok, 1977) a Viera Gašparíková hovorí o „uprednostňovaní esteticky najpôsobivejšieho zápisu.“ Ku Gašparíkovej hodnoteniu sa prikláňame aj my. Naša analýza nielenže potvrdila doterajšie poznatky o Dobšinského spôsobe „utvárania“ rozprávkových textov, ale predovšetkým ukázala, v čom spočíva jeho umenie – v intuitívnom uplatnení literárneho citu pri prístupe k rozprávkovému materiálu.

Dobšinského cit pre literárnosť sa prejavil v oboch zložkách tvorby, selekcii aj kompozícii: Autor vhodne vybral práve tie prvky, ktoré sú pre východiskové texty charakteristické a v ktorých je potenciál literárnej a estetickej hodnoty najkoncentrovanejší a potenciál literárnej a estetickej hodnoty týchto prvkov ďalej využil pri ich usporiadaní. Výsledkom je nielen rozprávka s vysokou literárnou a estetickou hodnotou, ale predovšetkým rozprávka s funkciou literatúry.

Analýza textov *Popeluchvaluch* a *Popelvár špatná tvár* ukázala Dobšinského prístup k folklórnemu materiálu, konkrétne kompozičné a štylistické postupy a v zovšeobecňujúcej rovine ilustrovala rozdiel medzi podobou textu, ktorý chápame ako folklórny, a textu, ktorý vykazuje charakteristiky literárneho textu.

Rekonštrukcia genézy knižnej podoby rozprávky *Popelvár špatná tvár* ukázala, že Dobšinského rozprávka je výsledkom transformácie pôvodnej orálnej rozprávky. Podstata rozprávky, ktorá je výsledkom tohto procesu, spočíva v nadobudnutí nových estetických a literárnych kvalít a v nadobudnutí literárnej funkcie, ktorou sa táto rozprávka odlišuje od svojej folklórnej predlohy. Dobšinského rozprávka je rozprávka s vysokou literárnou hodnotou, v ktorej sa prejavuje vysoká miera individuálnej tvorivej aktivity autora, pričom nemusí ísť o úplné rozbitie pôvodnej štruktúry, logiky a zákonitostí folklórnej rozprávky. Takáto rozprávka plní literárnu funkciu a je javom literárnej povahy, pretože zodpovedá piatim aspektom literárnosti, má teda charakter a status literárneho diela. Je aktualizáciou jazyka (literárnosť sa javí ako organizácia jazyka), je integráciou jazyka (literatúra je jazyk, v ktorom sa rôzne prvky a zložky textu uvádzajú do komplexnej súvzťažnosti), je fikciou, je estetickým objektom a je intertextovým a sebareflexívnym konštruktom (Culler, 2002).

Literatúra

- CULLER, J.: Krátky úvod do literárnej teórie. Preložil Jiří Bareš. Brno 2002.
ČEPAN, O. – KUSÝ, I. – ŠMATLÁK, S. – NOGE, J.: Dejiny slovenskej literatúry III. Bratislava 1965.
DOBŠINSKÝ, P.: Popeluchvaluch. In: Slovenské prostonárodné povestí. Rukopis uložený v AlaU SNK, sign. C1390.
DOBŠINSKÝ, P.: Popelvár hnusná tvár. In: Povesti Obyčaje. Rukopis uložený v AlaU SNK, sign. C470.
DOBŠINSKÝ, P.: Popelvár špatná tvár. In: Povesti Obyčaje. Rukopis uložený v AlaU SNK, sign. C470.
DOBŠINSKÝ, P.: Popelvár-hnusná tvár. In: Prostonárodné slovenské povestí III. Bratislava 1958, s. 383 - 390.
GAŠPARÍKOVÁ, V.: Slovenské ľudové rozprávky I. Bratislava 1993.
GAŠPARÍKOVÁ, V.: Slovenské ľudové rozprávky II. Bratislava 2001.

²⁸ „Bou hned' i sobáš i svadba. Hej a bolo že tam radosti! Starí král veďeu že iní na jeho mjest'e panovať ňebude, len sin jeho. Mladá královná sa iba v ňom t'ešila, a všeci luďja sa radovali ako jím za tímto dobre bud'e“ (Popeluchvaluch).

- KRAUS, C.: Slovenský literárny romantizmus. Vývin a tvar. Martin 1999.
- LEŠČÁK, M. – MARČOK, V.: Dobšinský dnes. In: Romboid, 1977, roč. 12, č. 11, s. 32 - 37.
- LEŠČÁK, M. – SIROVÁTKA, O.: Folklor a folkloristika. Bratislava 1982.
- LÜBBEN, G.: Orální slovesnost – psaná literatura. In: Úvod do literární vědy. Přeložil Miroslav Petříček. Praha 1999, s. 32 - 35.
- ORMIS, S.: Popelvár hnusná tvár. In: Codex revúcky A. Rukopis uložený v AlaU SNK, sign. B465, s. 45 - 46.
- POLÍVKA, J.: Súpis slovenských rozprávok I. Turč. sv. Martin 1921.
- POLÍVKA, J.: Súpis slovenských rozprávok II. Turč. sv. Martin 1924.
- Popelvár hnusná tvár. In: XII. prstonárodný zábavník. Rukopis uložený v AlaU SNK, sign. C1389, s. 113 - 118.
- PROPP, V. J.: Morfológie pohádky a jiné studie. Přeložili Miroslav Červenka, Marcela Pittermannová a Hana Šmahelová. Jinočany: HaH 1999.
- SCHOLES, R. – KELLOGG, R.: Povaha vyprávění. Přeložil Marek Sečkar. Brno 2002.
- VLČEK, J.: Dejiny slovenskej literatúry. Turč. sv. Martin 1890.

The genesis of fairy tales by Pavol Dobšinský

Jana Pácalová

The relationship between fairy tales and Romanticism has been dealt with by literary historiography only marginally up to now. The research of this relationship cannot be considered satisfactory and sufficient because fairy tales in Romanticism were regarded as an oral phenomenon. The perspective of such a research can be seen in the determination of the role of a fairy tale in Romanticism – i.e. not just the function of oral poetry.

The submitted study analyses variants of the fairy tale called Popelvár hnusná tvár (AaTh 530). The individual variants are ordered according to the dates of their recording and secondary signs (previous researches) and the chronology of their origin is reconstructed. Attention has been focused on the relationship between the texts in terms of plot, text categories (narrator, characters) and wording. Each of the variants has been analysed with regard to potential primary (previous) texts.

It follows from the analysis that the genesis of each primary text can be proved directly. The following variants have been compared: Popelvár hnusná tvár (Codex revúcky A, 1843), Popelvár hnusná tvár (Prostonárodný zábavník III., 1844), Popelchvaluch (handwriting of Pavol Dobšinský 1848/49), and Popelvár špatná tvár (notepad of Pavol Dobšinský, 1868).

The text Popelvár hnusná tvár from Prostonárodný zábavník III. is a fake of an older text Popelvár hnusná tvár from Codex revúcky A. The both texts were the base for Pavol Dobšinský when writing the text of Popelchvaluch. In terms of plot he had been inspired by the variant Popelválek from Kežmarský zábavník (the text and the source have not been preserved). Later Dobšinský wrote the text Popelvár špatná tvár, which is a conglomerate of older variants. This text was published in a book in Sborník Matice slovenskej in 1870.

The text analysis has shown: 1. the reconstruction of the chronology of the origin of individual variants, 2. concrete ways and methods of the development of the variants, 3. the genesis of the fairy tale published in a book. The research has shown: 1. the difference between the oral fairy tale, its written records and literary wordings, 2. transformations of the tale's oral form.

PETER ŽEŇUCH*

Zápis ľudovej rozprávky v spevníku Mitra DočinceaŽEŇUCH, P.: A Folk Tale Recorded in Mitro Dočinec's Song-Book. *Slavica Slovaca*, 39, No. 2, pp. 156-160.

In this paper are investigated linguistic and culturological dimensions of a folk tale's record found in the 18th century Cyrillic manuscript paraliturgical song-book authored by Mitro Dočinec. Leaning on linguistic phenomena, the author handles the problem of the record's location and origin.

Folk tale, Cyrillic manuscript song-book, Slavonic studies, Carpathian region, Church Slavonic.

I. Hoci problematika ľudovej prozaickej tvorby je viac-menej vzdialená výskumnému okruhu paraliturgických piesní, predsa pri skúmaní duchovných rukopisných spevníkov východoslovenskej a podkarpatskoruskej proveniencie sa medzi paraliturgické pesničky priplietla rozprávka. Nebolo by na tom nič čudné, keby sa rukopis zápisu aspoň trocha ponášal na daktory, ktorým je napísaný *Spevník Mitra Dočincea* z prelomu 18. - 19. storočia. Vieme, že rukopis po prvýkrát vo svojich rukách držal Volodymyr Hnaťuk na konci 19. storočia. Komplexný opis spevníka však podal Ivan Franko až v roku 1900.¹ Ani jeden z nich sa však vo svojich opisoch a charakteristikách spevníka o rozprávke nezmieňuje.

A tak sa začalo malé detektívne pátranie – odkiaľ, ako a prečo sa toto ľudové rozprávanie, či novela zapísaná osobitným rukopisom na papieri osobitného formátu dostala do spevníka duchovných piesní Mitra Dočincea.

Spevník Mitra Dočincea získal Volodymyr Hnaťuk v roku 1896 počas svojho „putovania po Uhorskej Rusi“ v Marmarošskej stolici v dedine Kušnica od miestneho kantora a učiteľa. Žiaľ, meno tohto kantora sa nám nezachovalo. Vybrané paraliturgické piesne z tohto spevníka publikoval v práci *Угорускі духовні вірші*.² Spevník Mitra Dočincea spolu s ďalšími rukopisnými pamiatkami z východného Slovenska, Dolnej zeme a bývalej Podkarpatskej Rusi venoval knižnici Наукового товариства ім. Шевченка. Predtým však na rukopis upozornil Ivana Franka, ktorý ho pozorne preskúmal z hymnografickej stránky a jeho opis spolu s poznámkami publikoval v práci *Карпато-руське письменство XVII – XVIII віків*. I. Franko rukopis pomenoval podľa Mitra Dočincea, ktorého meno je uvedené v marginálnom zápise na fol. 39r: *року 1832 в селѣ дочинець митер писа. На сем листѣ сиа пѣсни рѣка пѣдпись Дочинець Митрова*. Rukopis obsahuje 72 fólií (144 strán), z toho na šiestich stranách (podľa našej foliácie 2r – 4v) sa nachádza text ľudového rozprávania. Jednotlivé listy rukopisu sú zošité do podoby knižočky. Dnes sa rukopis uchováva v Oddelení rukopisov v Knižnici Stefanyka vo Lvove (Відділ рукописів, Бібліотека ім. Стефаника Львів) so signatúrou НТШ-68.³

* Peter Žeňuch, Slavistický kabinet SAV, Panská 26, 813 64 Bratislava

¹ Франко, Иван: Карпато-руське письменство XVII – XVIII вв. Львов: З друкарні Наукового Товариства імені Шевченка під зарядом Беднарського 1900, s. 139-147. Роговпай ај Франко, Иван: Зібрання творів у п'ятдесяти томах. Том. 32. Література і мистецтво. Ед. Б. А. Деркач. Київ: Видавництво Наукова думка, 1981, s. 349-356.

² Записки Наукового тов. ім. Шевченка, том 46, кн. 2, 1902 (s. 1-68); том 47, кн. 3, 1902 (s. 69-8); том 48, кн. 5, 1902 (s. 165-265).

³ Rukopis sme získali v podobe mikrofilmu a následne xerokópií počas vedeckovýskumného štipendijného pobytu (Alexander von Humboldt-Stiftung) v Nemecku. Piesne z tohto spevníka zaraďujeme do pripravovaného *Katalógu cyrilských paraliturgických piesní a ich variantov. Cyrilská rukopisná spevníková tvorba z východného Slovenska a bývalej Podkarpatskej Rusi v 18. - 19. storočí*.

Spevník Mitra Dočınca sa skladá z niekoľkých rukopisov, ktoré na seba nadväzujú. Pri dôkladnejšom skúmaní zistíme, že spevník písali viacerí autori a že bol ešte pred rokom 1896, keď ho V. Hnaťuk získal v Kušnici, zošitý z viacerých fragmentov iných rukopisov. Ivan Franko⁴ rozoznáva tri samostatné časti rukopisnej pamiatky. Prvej časti prisúdil 16, druhej 36 a tretej 14 fólií,⁵ čo spolu činí 66 fólií, teda 132 strán. Ivan Franko pri svojom súpise piesní spevníka (uvádza rozsah fóliácie pri každej piesni) uvádza o tri fólie viac; posledná pieseň, venovaná sv. Mikulášovi, sa v jeho súpise nachádza na stranách 137-138 (teda fol. 68v-69r/v).

Po preskúmaní rukopisu v roku 2004 sme zistili, že spevníková časť skutočne obsahuje 69 fólií, na ktorých sa nachádzajú paraliturgické piesne a dva zápisy apokryfických textov. Okrem toho sú v spevníku za prvým listom ďalšie tri fólie, ktoré sa formálne i obsahovo odlišujú od ostatného rukopisu. Na týchto troch fóliách sa nachádza zápis ľudového rozprávania.

Rukopisný spevník obsahuje prevažne paraliturgické piesne na sviatky Pána, Bohorodičky a svätých, veľkopôstne piesne, piesne o umučení Ježiša Krista, niektoré svetské a príležitostné piesne a apokryfické texty (*Сон пресвятой Едѣцы Сказаніе Гдѣ*). Texty piesní nie sú usporiadené do poriadku liturgického kalendára ani podľa byzantskej, ani podľa latinskej obradovej tradície, ale sú zapísané tak, ako si ich kantor (resp. vlastník rukopisu) zapamätal, alebo ich získal. Tak sa v rukopise nájdu aj dva alebo aj tri rovnaké texty alebo varianty tej istej piesne.

Ľudové rozprávanie zapísané v prvej časti spevníka sa na fol. 02r – 04v charakterizujeme ako kurzívne cyrilské písmo blízke graždanke. Rukopis je najmladší v spevníku a vznikol koncom 19. storočia. Text ľudového rozprávania je zapísaný na papieri, ktorý sa nezhoduje v kvalite s ostatnými papiermi v rukopisnom spevníku. Tri listy s ľudovým rozprávaním sú však dnes pevne spojené so spevníkom Mitra Dočınca.

Komu uvedený rukopis ľudového rozprávania patrí, je ťažko povedať. Vzhľadom na nadpis *Каски I.* možno predpokladať, že text napísal niekto, kto sa snažil zostaviť zbierku rozprávok. Mohol by to byť práve Volodymyr Hnaťuk, ktorý Kušnicu navštívil v roku 1896 a pri svojej návšteve u miestneho kantora a učiteľa zapísal text rozprávania. Možno je to rukopis kušnického kantora, ktorý toto rozprávanie napísal na osobitný papier a odovzdal ho spolu s rukopisným spevníkom V. Hnaťukovi. Nevedno prečo tento text ľudového rozprávania V. Hnaťuk vo svojom šesťzväzkovom diele o etnografii uhorskej Rusi⁶ nepublikoval. O texte ľudového rozprávania sa nezmiňuje ani I. Franko.

II. Podľa niektorých jazykových znakov vznikol zápis ľudovej prózy v oblasti prechodu medzi rusínskym nárečím berežského a marmaroškého nárečového prostredia.⁷ Treba len pripomenúť, že karpatské rusínske nárečia tvoria podskupinu ukrajinských nárečí.⁸ V texte ľudového rozprávania sa popri niektorých všeobecných jazykových znakoch ukrajinského jazyka uplatňujú najmä jazykové prostriedky typické pre miestne nárečie. Nájdeme tam tzv. polnoglasie, napr. *голова, воробкы, молодой*, ale aj *млодый* (poľ. *młody*, slov. *mladý*), možno tu doložiť zmenu *o > i*, ktorá sa však v nárečovej podobe prejavuje tak, že na mieste predného [i] sa uplatňuje reflex *ĩ*[*ũ*]; napr. *вѣзь, мѣй, вѣццамъ*, ale *овець*. V texte pamiatky sa vyskytujú aj niektoré tvary slov, v ktorých sa zmena *o > i*, resp. *o > ũ* nezaznamenáva, napr. *болше* (ukraj. *більше*), zrejme pod vplyvom ruštiny.

⁴ Иван Франко: *Карпато-руське письменство XVII – XVIII вв.*, s. 139-147; resp. *Зібрання творів*, s. 349.

⁵ Ibidem.

⁶ *Етнографічні матеріали з Угорської Русі* In: Етнографічний збірник 1. Записки Наукового тов. ім. Шевченка. Том 3. Львів 1897. 236 s.; Етнографічний збірник 2. ЗНТШ. Том 4. Львів 1898. 254 s.; Етнографічний збірник 3. ЗНТШ. Том 9. Львів 1900. 284 s.; Етнографічний збірник 4. ЗНТШ. Том 25. Львів 1909. 248 s.; Етнографічний збірник 5. ЗНТШ. Том 29. Львів 1910. 318 s.; Етнографічний збірник 6. ЗНТШ. Том 30. Львів 1911. 355s.).

⁷ Všeobecnú charakteristiku tohto nárečia podal Ivan Paňkevyc v práci *Українські говори Підкарпатської Русі і сусідних областей*. Praha: Sbor pro výzkum Slovenska a Podkarpatské Rusi 1938, s. 347-349.

⁸ O jazykových znakoch rusínskeho nárečia v prostredí východného Slovenska pozri DORUEA, Ján: *Slovensko-rusínsko-ukrajinské vzťahy na úrovni nárečí a spisovných jazykov*. In: Slovensko-rusínsko-ukrajinské vzťahy od obrodzenia po súčasnosť. Ed. Ján Doruľa. Bratislava: Slavistický kabinet SAV 2000, s. 152-160.

V ukrajinskom jazykovom prostredí sa na mieste pôvodného *ě systematicky používa predné [i] (napr.: хліб, діти, світ, цвіт). Hoci text ľudového rozprávania je zapísaný cyrilikou, na mieste predného [i] za pôvodné *ě sa píše cyrilská graféma *ѣ*. Jej písanie však nie je presné a často sa striedajú zápisy cyrilskej grafémy *ѣ* a cyrilskej grafémy *и*, napr.: **ПОЗИРАТИ, ѠМИРАТИ, НА ГОЛОВѢ, НѢТЬ.**

Popri uvedených jazykových javoch možno v texte nájsť aj ďalšie, ktoré poukazujú na nárečie medzi Latoricou a Boržavou. Je to predovšetkým zmena *o > u* napríklad v tvaroch **ПҮТЬ, БЕЛИКҮВЪ, ЖҮНЬ** (gen. pl.) no **ЖОНОВЪ** (inštr. sg.). Osobitne zaujímavé je sledovať zmenu *o > y* (*ы*) v tvaroch zámen v slovných spojeniach: **ПҮТ ТЫВЪ ПЛИТОВЪ** (vo význame „pod kameňom“); **С ПҮТЬ СЫВЪ ПЛИТОВЪ** („spod kameňa“); **ЗА ТЫВЪ ГОРОВЪ** („za tou horou“), no **РОЗЪПЕРЕЙДУТЬ ТОТУ ГОРУ**. K nárečovým prvkom patria aj hláskové spojenia *ky, gy, chy*: **ВОРОВКЫ ТАКЫЙ, МАРГЫ ХЫЖѢ.**

K prechodovým znakom k berežskému nárečiu v tejto oblasti patrí používanie intervokalickeho *u*, ako to dokladá tvar **ЗНАВҮ**, s ktorým sa možno stretnúť aj v rusinských nárečiach na východnom Slovensku v oblasti laboreckej doliny.⁹ Hláska *u* a *у* sa realizuje v texte pamiatky aj vtedy, ak sa vyskytuje v pozícii na začiatku alebo na konci slov a tvarov, ako napríklad: **ҮТРАЗҪ [utrazu], ҮСѢ [usi], Ү РОТЬ [u rot], ҮПОВѢСТИ [upovisty], НАПҮДИВЪ, РОЗНАВЪ, ПРИШОВЪ, ЗНАВЪ, ИЗЪ СВОИВЪ ЖОНОВЪ.** Sem zaradujeme aj používanie začiatočného *u-* v pozíciách, v ktorých sa v ukrajínčine nachádza *v-* resp. *во-*, napr.: **ҮБРАВЪ** (ukr. *вбрати ся*), **ҮЗМЕШЪ** (ukr. *вз’яти, возмеш*), **ҮДАРИТЬ** (ukr. *вдарити*).¹⁰

Popri uvedených miestnych nárečových jazykových znakoch v texte ľudového rozprávania možno nájsť aj niektoré lexikálne prevzatia zo susedných jazykov. Nájdeme tu maďarizmy: **КАТҮНА** (maď. *katona* „vojak“) a **ЛЕГѢНЬ** (maď. *legény* „mladík, šuhaj“); germanizmus v spojení **СТОЛТЬ НА ВАРТЬ** (nem. *Wart* „stráž, strážca“, tu vo význame „strážit, stáť na stráži“) a niektoré polonizmy: **ПАНСТВО** (poľ. *państwo* „moc, vláda“, tu aj vo význame „kráľovstvo“ provnaj „**ЦИ ХОЧЕШЪ ПАНСТВО**“; v ľudových rozprávaniach **кРАЉЪ** za dobre vykonané služby ponúka polovicu kráľovstva), **ЖОНА** (poľ. *żona*). Zaujímavý je tvar slovesa **БЫВАЕ** v slovnom spojení **ЗАЙДЕ ДО ТОѢ ХЫЖѢ ДЕ САМЪ ЦАРЬ БЫВАЕ.** Sloveso **БЫВАЕ** sa tu používa vo význame „býva“ ako v slovenskom jazykovom prostredí. V poľskom jazykovom prostredí sa v tomto význame používa lexéma *mieszkać* a v ukrajínčine *жити*. V texte sa na viacerých miestach možno stretnúť aj s časticou **ЛЕМЪ**, ktorá sa bežne používa aj v lemkovských a východoslovenských nárečiach.

III. Sujet ľudovej novely rozvíja známy motív o získaní daru rozumieť zvieracej reči: *Istý chudobný pastier pásol v lese kozy, keď tu počuje, ako sa mu z buka prihovára had, aby ho snal dolu a odniesol k jeho otcovi, hadiemu kráľovi. Otec hada za záchranu svojho syna ponúka chudobnému ovčiarovi vládu (панство), dobytok (мапу) i mnoho peňazí. No pastier neprijíma ani jedno, len si podľa rady zachráneného hadieho kráľoviča žiada, aby mu trikrát plúvol do úst. Pastier tak získal dar rozumieť zvieracej reči, ale pod hrozbou okamžitej smrti, ak to niekomu prezradí. Po návrate na miesto, kde zanechal svoje kozy, nachádza pod kameňom veľa peňazí, o ktorých sa dozvedá od svojich kôz. Cestou domov kupuje mnoho dobytky. Teší sa z veľkého majetku i úrody na poli. V noci, keď bol gazda so svojou ženou na salaši, vlk obchádzal košiar. Z brechotu dvanástich mladých strážnych psov vyrozumel, ako ho ponúkali, aby zaútočil na ovce a z mäska aj pre nich nechal. Iba starý verný pes s jediným zubom zaháňal vlka (неиди сюда, бо еденъ ѱ ня зѹбъ, та и тым та изѣмъ). Preto dal gazda mladých psov pobit. Žena sa neustále vyzvedala, prečo tak konal. Keď už aj neskôr ustavične naliehala, privolil, že vyzerá a obliekol sa do pohrebného rubáša a z vďačnosti za vernosť ešte naposledy nalial mlieka strarému psovi. Žena medzitým nasypala kohútovi a sliepkam zrno. Gazda z kotkodákania kohúta pochopil výsmech: **КЕТЪ ТАКЫЙ ДҮРНЫЙ НЕГОДЕНЪ ЖОНѢ СОВѢ РОЗКАЗАТИ. ВИДИШЪ Ү МЕНЕ 12 ЖҮНЬ ТАЙ***

⁹ Иван Панькевич: *Українськи говори Підкарпатської Русі і сумежних областей*, s. 348.

¹⁰ Realizácia bilabiálneho *u* na mieste *l*-ového zakončenia v participiiu préterita sa uplatňuje aj v prostredí užského nárečia na východnom Slovensku.

А ГОДЕНЬ 12-ЛѢТЬ РОЗКАЗАТИ А ОВѢ ЕДИНЪВЪ НЕГОДЕНЬ. Vtedy sa spatätať, schytil bič (motgьsь) a vyobšival ženu tak, že sa zaprisahala viacej nevyzvedat'.

S rovnakou gradáciou textu a následnosťou motívov sa stretávame v ľudovej novele, ktorú publikoval Jiří Polívka v *Súpise slovenských rozprávok* (Turčiansky Svätý Martin: Matica slovenská 1930, s. 278-279.) Rozprávanie prevzal z časopisu *Český lid* (č. 8, s. 150-151), ktoré zapísal Jozef Čižmár od Ivy Minárikovej z Moravského Lieskového. V súbore motívov, ktoré J. Polívka označuje ako *reč zvierat*, sa nachádzajú ďalšie varianty tohto motívu známe v slovenskom prostredí. Ide o Molitorisov zápis rozprávky zo Štiavnice, ktorý publikoval v Prostonárodnom zábavníku (roč. 5, s. 60), ďalšie rozprávanie pochádza z okolia Zvolena zo zápisu Ctibora Zocha (*Svenči gazda, zvieracej reči vedomý*) a nakoniec rozprávanie s pozmeneným hlavným hrdinom. Ide o gazdinú vdovu, ktorá vypila polievku z hada. Keď jej paholok prišiel na to, odkiaľ gazdiná rozumie zvieracej reči a z polievky si upil tiež, gazdiná mu uštedrila pár zaúch, čo spôsobilo, že paholok prestal zvieracej reči rozumieť. Toto rozprávanie je publikované v Prostonárodnom zábavníku (č. 1, s. 227) s názvom *Wykopaný had*.¹¹

Hoci motív *rozumieť zvieracej reči* je rozšírený, spôsobov, ktorými možno tento dar získať, je veľa. V našom prípade je to slina od hada. Podľa A. N. Afanasjeva folklórny motív *змеиный царь плюет в рот пастуху и тем самым дарует ему способность понимать язык животных* sa rozvinul najprv v srbskej (resp. balkánskej) tradícii.¹² Tento motív je v srbskom prostredí známy ako *немушту язык*. Podľa tohto motívu si had a pastier trikrát vzájomne pľujú do úst.

Slina pritom predstavuje symbol slova. Umožňuje slovo vnímať, prijať, pochopiť alebo rozumieť.¹³ Ten, kto rozumie slovu, rozumie životu, môže počúvať a vyučovať. Vo východoslovenskom a v nemeckom prostredí sa schopnosť rozumieť reči zvierat získa až vtedy, keď človek zje časť hada (kúsok mäsa, krvi alebo vypije hadiu polievku).¹⁴ Hadia polievka alebo hadia krv pritom predstavuje živú vodu. Pochopiť jazyk zvierat je teda dar, ktorý umožňuje počúvať, prijať slovo, teda neostať nemým, vedieť reagovať.

Had je symbolom opatrnosti, obozretnosti, bedlivosti, ostražitosti. S týmto prvkom sa možno stretnúť aj v Novom zákonne: „Bud'te teda opatrní ako hady a jednoduchí ako holubice“ (Mt 10, 16). Had ako symbol ostražitosti sa nachádza aj na biskupskom žezle (palici). V starom zákone Mojžiš na Boží príkaz vyhotovil medeného hada ako symbol víťazstva nad modlami i ako výstrahu pre tých, ktorí uctievali modly.¹⁵ Had je však aj protivníkom najvyššieho božstva, je jednou z hypostáz ducha predkov, ktorý spôsobuje smrť. Had je však aj symbolom uzdravenia, nového života.¹⁶ Hoci jeho uštipnutie je smrteľné, tomu, kto pozná jeho silu, neuškodí. Had často stelesňuje aj démona podsvetia a je spojený s vodou (slina) i ohňom (horiaci strom, na ktorom sedí had; piecť mäso hada).

Symbolika ľudovej prozaickej tvorby ponúka široký repertoár možností interpretácie. Primárnu pointou textu je istotne poučenie pre zvedavé ženy, ktorým sa všetečnosť nemusí vyplatiť.

¹¹ Uvedené paralely porovnaj v *Súpise slovenských rozprávok*. Turčiansky Svätý Martin: Matica slovenská 1930, s. 276-278.

¹² Роговнѣ Афанаѣевъ, А. Н.: *Поэтические воззрения славян на природу. Справочно-библиографические материалы*. Редакционная коллегия: Т. А. Аганкина, В. Я. Петрухин, А. Л. Топорков. Москва: Индрик 2000, s. 353 (heslo: плевать).

¹³ Bližšie o tom rozprávaní Афанаѣевъ, А. Н.: *Поэтические воззрения славян на природу. Том первый*. Москва 1865, s. 398-399.

¹⁴ Porovnaj *Die weisse Schlange* v zbierke Brüder Grimm: *Kinder- und Hausmärchen. Band I. Gesamtausgabe mit der Originalanmerkungen der Brüder*. Stuttgart: Philipp Reclam Jun. 2003, s. 112-117. Porovnaj tu ešte Афанаѣевъ, А. Н.: *Поэтические воззрения славян на природу. Томъ второй*. Москва 1868, s. 573-575.

¹⁵ Роговнѣ ВЕНИАМИН, Архиепископ Нижегородский и Арзамасский: *Новая скрижаль или объяснение о церкви, о литургии и о всех службах и утварях церковных в четырех томах. Издание у двоих томах. Том первый*. Москва: Русский духовный центр 1992, s. 58.

¹⁶ Porovnaj v NZ: A ako Mojžiš vyzdvihol na púšti hada, tak musí byť vyzdvihnutý aj Syn človeka, aby každý, kto verí, mal v ňom večný život (Jn 3, 14-15).

Zápis ľudového rozprávania

Еденъ легѣнь ходилъ изъ б. козами үсе по хаши. Разъ үчүе айно гойкатъ на нього изъ Бүка. Пой горѣ сюда та изсади на. Та што вѣдешъ просити ото ти дамъ, хотъ панство або много маргы и хотъ много гроши. Разъ овѣнь лѣзе горѣ вѣкомъ. Айно невидитъ никого. Разъ лемъ хватитъ мѣ ся на шию Гытъ тай обыйме ся около шѣѣ и овѣѣ ся. Дуже напүднѣвъ. Айбо Гытъ каже йомү небой ся я ти ничъ невчиню лемъ ньа неси долю на землю. И тотъ легѣнь изнѣсъ его на землю и тогда каже гытъ: Теперь ньа неси до мого ньаньа шѣсть дньовъ ходѣ. То акъ я тебе понесү до твоего ньаньа та мѣньѣ треба такой два тыжнѣѣ ходити ү тотъ бокъ ай и үт тамъ назатъ. Та козы Бовци поѣдатъ. Небой ся, ничъ козамъ невѣде дежъ лишиншъ, тамъ ѣхъ найдешъ. Лемъ мене неси, бо мене түй повѣтрүла принесла на сього бүка. Я знаешъ, мүйи отецъ за Цара е, та акъ мене принесешъ домү, та мой ньаньо што вѣдешъ просити, то то ти дастъ. Бѣде ти давати Панство або много маргы аватъ много гроши, ничъ нехочи. Докажи мѣ такъ ошъ ты то хочешъ, што бы ти трѣчѣ ү ротъ пююшъвъ.

И тотъ легѣнь несе того Гыда и үже ше(с)того дньа прйдитъ пүд великү горү. И каже Гытъ: Но за тывъ горевъ мүйи ньаньо. Розыперидүтъ тотү горү и прйдүтъ тамъ ү Гыдового вѣтца дворѣ. Айно такъ катъне стоатъ на вартѣ и разъ овѣнь зайде до тоѣ хыжѣ де самъ царь бывае. И акъ зайшовъ до хыжѣ позиратъ такый великий Гытъ на столѣ ү калачъ ся извивъ та лежитъ. И акъ они зайшли до хыжѣ а тотъ Гытъ почавса розвивати изъ стола. Айбо и корүнү мае на головѣ, во тотъ Гытъ за цара Гыдыаного. Тай тогда того царя сынъ скочитъ томү чоловікү изъ шеѣ тай початъ са цоло(вати) изъ вѣтцомъ совѣ.

И тогда каже тотъ царь Гыдачый томү легѣневи: Но што ты хочешъ за то то, што ты мого сына принесъ. Ци хочешъ панство? А нехочү. Айно ци хочешъ много маргы? Нѣтъ. Я много гроши. А нехочү. Дото хочү жеви сте ми триразъ ү ротъ пююшл. Ой то то не достанешъ. Но та кетъ не достанү та а идү гетъ. Но верни са, роздойми ротъ. Рознавѣ ротъ и гытъ пююшъвъ разъ йѣмъ ү ротъ. Айбо ици двычѣ пююште. Ой болаше не достанетъ. Но кетъ не достанү а а идү совѣ гетъ. И коли үже ү дверей бывъ каже Гытъ. Верни ся и легинъ вернү ся. Но роздойми ротъ. И якъ рознавѣ ротъ и Гытъ тогда ици дворазъ пююшъвъ ү ротъ йомү. И каже тогда Гытъ: Теперь үже можешъ ити домү. Айбо што ты вѣдешъ знати, то то ти несловодно никому үповѣсти. Бо кетъ үповѣшъ дакомү, отразү үмрешъ.

И акъ прійшовъ на того мѣсто, де козы айшинѣ, прйдѣ айно козы үсѣ, ани една нехивитъ. И еденъ цап на великүвъ паниѣѣ стоитъ, тай затереконе на козү такъ: Отъ кевы датко знавъ што пүт тывъ паниговъ с пүт сивѣ паниговъ о м(н)ого грошей и тот легѣнь үзавъ совѣ күль и үваживъ паниү. Айно такъ великий котель гроши. И скоро пошовъ домү, пүправъ волю ү вѣсъ и прійшовъ тамъ назатъ и набра повный возъ гроши. Но теперь үже невѣде ходити изъ шѣстьма козами. Ой күпинѣ совѣ шѣсть сто овецъ тай наавѣ совѣ 5 ов(ча)ри идъ вѣцалмъ.

Айбо овѣнь розүмѣвъ шт(о) үсяка живина говоритъ. И разъ коли ишо(в) изъ свонѣ жоньовъ ү поле пшеницю позирати. И воробкы ѣли пшеницѣ и акъ үвѣдѣѣ його ай его жонү и кажүтъ воробкы: Хлопцѣ идѣѣмъ гетъ, во иде газда, та үве насъ, и полетѣѣли. И газда ся засмѣлавъ айбо жона звѣдае: Што ся смѣшъ? Ой ничъ. Я йомү немошъ каза(ти), во кетъ повѣсть, то үтразъ үмре. Но вүн не каже. Прійшли домү а газда нашовъ на салашъ ид вѣвцалмъ на ночь. Тай мавъ на салашѣ(ѣ) 12 псүвъ молодыхъ и 1 старый а молодѣ коли брешүтъ на воека, та такъ брешүтъ: Пой, пой та үзвешъ, тай ты вѣдешъ ѣсти, тай намъ лишиншъ. Я старый такъ бреше: Неиди сюда, во еденъ ү ня зүвѣ, та и тым та изѣмъ. Тогда чоловікъ молодыхъ псовѣ үвинѣ, лемъ старого лишинѣ. И жона ся расердила, ошъ на што молодѣ үвинѣ а старого лишинѣ, што и зүвүвъ немае. Повѣшъ лен ты мѣньѣ што ты знаешъ. Ты мѣсиншъ штосъ знати. И овѣнь каже мѣньѣ немошъ казати, во а кетъ повѣ, ти отразү үмрү. Та дай ми чистое плато. Овѣнь обмывса, үзавъ на са чистое плато үбравъ са красно, такъ чи спередъ смертѣвъ. Бо чимъ ей повѣстъ, такъ үмре. И тотъ псѣ старый ү хыжи каже дай жоно томү псови молока най ѣсть. И дала молока, або псѣ неѣсть, лемъ (с)лызы мү течүтъ. Псѣ видитъ, што его газда хоче үмирати. Та вже йомү бѣда вѣде.

И газдына пүстила до хыжѣ 12 күрица а тринадцатый когүтъ. И когүтъ такъ скаче изъ күрицалми, такъ са скачүтъ по середѣ хыжѣ а псѣ каже: Чекайте, чекайте, мине васъ скаканьа. Видите газда үмиратъ. Я когүтъ каже тогда псови пакѣ: Кто мү виненъ, кетъ такый дүрний. Негоденъ жоньѣ совѣ розказати. Видишъ, ү мене 12 жүнъ, тай а годеңъ 12-ѣмъ розказати а овѣ единүвъ негоденъ. Тогда газда үчүвѣ правдү когүтъ каже. үзавъ мотүсъ, псѣ жонү: Ци казати, што я знавү?! Йой, йой, некажи. үсе үдаритъ. Я она: Никады та по сомү невүдү звѣдати, лемъ на небй теперь.

Die Aufzeichnung des Volksmärchens in der Liedersammlung von Mitro Dočinec

Peter Ž e ň u c h

Der Beitrag ist der Eintragung des Textes des Volksmärchens in der handschriftlichen Liedersammlung von Mitro Dočinec aus dem 18. Jahrhundert gewidmet. Autor des Beitrages konzentriert sich vor allem auf die Frage der Herkunft des Einschreibens des Märchens. Es wird besonders auf die sprachlichen und kulturellen Beziehungen im Karpatengebiet, wie sie sich im Text widerspiegeln, hingewiesen. Mundartliche und kulturelle Merkmale bilden im Text des Volksmärchens spezifische Hintergründe für slavistische Untersuchungen der Problematik, die mit der historischen, ethnischen, religiösen und sprachlichen Entwicklung des Karpatenraums verbunden ist.

ROZHLADY

JÁN DORUĽA*

Dnešný stav bádania v oblasti slovensko-inoetnických vzťahov (z úvodných slov na konferencii v Liptovskom Jáne)

DORUĽA, J.: Actual State of Research on Relationships Between Slovaks and Other Nations. *Slavica Slovaca*, 39, 2004, No. 2, pp. 161-162 (Bratislava).

The present contribution commemorates the birth centenary of the renown Slovak researcher in Slavonic studies, Ján Stanislav. On the occasion of this anniversary, an interdisciplinary conference with international attendance took place in Liptovský Ján, birthplace of Ján Stanislav. Participants discussed the existing accomplishments as well as future perspectives of the Slovak Slavonic studies and evaluated the legacy of Stanislav's work. By way of summarizing theses, the author points out needs and possibilities of further research on relationships between Slovaks and other nations, particularly Polish, Czech and German. Recent results from research in the ethno-religious situation among inhabitants of East Slovakia adhering to the Byzantine-Slavonic rite.

Jan Stanislav. Slavonic studies. Language and interethnic relationships.

Na konferencii *Sto rokov od narodenia Jána Stanislava (odkaz jeho diela a dnešný stav slovenskej slavistiky)* sa v rodisku Jána Stanislava zišli jeho poslucháči a spolupracovníci, ktorí si ešte živo spomínajú na jeho učiteľské účinkovanie i vedeckovýskumnú činnosť a angažovanosť. Prišli aj naši mladí slavisti, ktorí poznajú Jána Stanislava z publikovaného diela, prišli viacerí zahraniční slavisti. Všetkých zjednocuje úcta k dielu Jána Stanislava.

Konferenciu usporiadal Slavistický kabinet SAV v spolupráci s Obecným úradom v Liptovskom Jáne, s Maticou slovenskou a so Slovenským komitétom slavistov. Zástupcovia týchto inštitúcií boli prítomní na celom rokovaní konferencie, spolu s blízkym príbuzenstvom Jána Stanislava utvorili účastníkom konferencie aj krásnu spoločenskú atmosféru v autentickom prostredí Liptovského Jána.

Profesora Jána Stanislava poznáme ako slavistu, ktorý významne prispel do rozvoja slavistiky najmä svojimi historicko-porovnávacími prácami, ktorými zaraďoval slovenčinu do slovanského a vôbec medzijazykového kontextu v takom rozsahu ako nikto pred ním a ako málokto po ňom. Rozsah jeho výskumných záujmov je impozantný. Vo viacerých oblastiach výskumu majú zistenia a poznatky Jána Stanislava trvalú hodnotu. K mnohým sa dopracúval postupne vytrvalým húževnatým výskumom množstva dokladového materiálu, jeho analýzou a interpretáciou, pričom prejavil obdivuhodnú akribiu a erudíciu. Spomeňme len jeho práce z historického miestopisu, zo súčasnej i historickej dialektológie a vývinu slovenského jazyka i veľkomoravského obdobia našich dejín a kultúry. Vo svojej vedeckej práci J. Stanislav s veľkým záujmom sledoval, rešpektoval a reflektoval výsledky výskumov slovenských historikov, najmä archeológov i etnológov a literárnych historikov. Ak sa my dnes usilujeme o komplexné výskumy v interdisciplinárnej spolupráci, nadväzujeme na dielo Jána Stanislava, rozvíjame jeho odkaz.

Je prirodzené, že ďalšie výskumy priniesli nové poznatky, doplnenia a spresnenia. Osobitne by som spomenul dve výnimočne významné organizačno-bádateľské aktivity, a to zbieranie

---

* Ján Doruľa, Slavistický kabinet SAV, Panská 26, 813 64 Bratislava

(najčastejšie vlastne objavovanie) dovtedy neznámeho písomného materiálu uloženého v archívoch na Slovensku i v zahraničí a jeho spracúvanie pre potreby historického slovníka slovenského jazyka, a zbieranie nárečového materiálu dotazníkovou metódou a jeho spracúvanie pre potreby atlasu slovenského jazyka. Tento materiál umožnil spresniť obraz nielen o vývine slovenského jazyka, ale aj o slovenskom kultúrno-historickom vývine a jeho začlenenosti do európskeho kontextu.

Dnes môžeme spoľahlivo opísať, charakterizovať slovenčinu ako jeden zo slovanských jazykov v celom jej historickom vývine v spojitosti s integračnými procesmi slovenského etnika a vývinu jeho pomenovania. Môžeme podať spoľahlivý obraz vývinu slovensko-českých jazykových vzťahov i priebeh vývinu smerujúceho k spoločnému spisovnému jazyku Slovákov.

Doterajšie výsledky jazykovo-historických výskumov nám umožňujú presnejšie formulovať otázky vzťahu jazyka a etnického vedomia najmä na severnom slovensko-poľskom pohraničí, kde sa tento stáročným historickým vývinom prirodzene stabilizovaný vzťah špekulatívne dezinterpretuje. Pred slovenskou vedou tu stojí naliehavá neodkladná úloha.

Nie natoľko neodkladná, ale aj tak naliehavá úloha čaká slovenskú historickú jazykovedu v oblasti výskumu slovensko-českých vzťahov, kde viaceré problémy priebehu a charakteru týchto vzťahov treba formulovať výstižnejšie a presnejšie; doterajšie výskumy nám to dobre umožňujú. Potrebu takýchto spresnení podložených spoľahlivými výskumami nastoľujú aj množiace sa pseudovedecké interpretácie týchto vzťahov.

Doterajšie výskumy historického priebehu obojstranných slovensko-nemeckých vzťahov umožňujú podať oveľa plastickejší a objektívnejší obraz o vývine a priebehu týchto vzťahov. Je to úloha najbližšej budúcnosti.

Osobitne treba poukázať na pozoruhodné výsledky najnovších výskumov vzťahu religiozity a etnicity na východnom Slovensku najmä u veriacich byzantsko-slovanského obradu, i na výskum cirkevnoslovanského obradového jazyka a viacerých variantov jeho vzťahu k miestnemu hovorenému jazyku slovenských veriacich. Tieto výskumy prebiehajú predovšetkým na pôde Slavistického kabinetu SAV, kde sa rieši celý rad interdisciplinárne zameraných vedeckých projektov. Sľubne sa rozvíja aj výskum písomností napísaných v latinskom jazyku.

Napriek všetkým ťažkostiam, ktoré pri vedeckovýskumnej činnosti musíme dnes prekonávať, dosiahol sa v mnohých oblastiach výskumu pokrok, ktorý by potešil srdce Jána Stanislava.

VINCENT BLANÁR*

Nad Atlasom starolužických typov miestnych názvov

BLANÁR, V.: On the Atlas of Old-Lusatian Types of Local Names. *Slavica Slovaca*, 39, 2004, No. 2, pp. 163-165 (Bratislava).

The dictionary of Old-Lusatian types of local names is an essential component of the series of the forthcoming atlases which is part of the research project on the Slavonic onomastic atlas. The dictionary represents a substantial contribution to the knowledge of Old-Lusatian structural types of local names providing us with important data for comparative Slavonic onomastics.

Structural type of Slavonic oikonymy, structural and typological analysis; basic, general, analytic and synthetic map; theoretical-methodological remark.

1. V r. 2000 vyšiel prvý zväzok Atlasu starolužických typov miestnych názvov (ďalej ALTMN) s podtitulom *Štúdie k toponymickým areálom starolužického územia v západoslovanskom jazykovom priestore*. V referáte o prvom zväzku Atlasu, ktorý vyšiel zásluhou obdivuhodne aktívneho bádateľa a editora celého projektu Ernsta Eichlera a vedúcej kolektívu, hlavnej autorky Inge Bily vo vzornom technickom vyhotovení (v nakladateľstve F. Steiner, Stuttgart), som charakterizoval tento prvý z piatich plánovaných zväzkov (autori hovoria o „zošitoch“) ako veľmi pozoruhodný prísľub „postupnej realizácie tohto významného slavistického projektu“ (*Slavica Slovaca*, 2001, roč. 36, s. 79-80). Po žiadanom skrátení časového limitu dokončenia diela o 7 rokov, ktoré výrazne zasiahlo rozvrhnutie prípravných prác projektu, vyšlo v krátkom slede za sebou 5 zväzkov Atlasu.

1. zväzok v r. 2000, 100 str. textu (formát A 4) + prehľadná mapa skúmaného územia starolužických miestnych názvov, 2. zväzok v r. 2003, 182 str. + 23 máp, 3./4. dvojzväzok v r. 2004, 197 str. + prehľadný náčrt štruktúrnych typov a subtypov + 11 máp, 5. zväzok v r. 2004, 216 str., + prehľadná mapa skúmaného územia starolužických miestnych názvov.

Autorkou týchto zväzkov je Inge Bily, ktorá vypracovala aj mapy a ich obsahovú stránku; o kartografické spracovanie sa starala Bärbel Breutfeldová, typoskripty vyhotovila Manuela Zufleová z pracoviska Nemecko-slovanskej onomastiky.

V ALTMN sa skúmajú miestne názvy z priestoru, ktorý sa rozprestiera celkovo medzi riekami Sála a Labe až po územie východne od rieky (pozdĺž poľských riek Bóbr a Kwisa). Na severe hraničí starolužické územie so staropolabským, na východe a juhovýchode s poľským a českým územím. Archeologický výskum ukázal, že priestor, ktorý bol predmetom onomastických analýz, bol osídľovaný od doby paleolitu a v mladšej dobe kamennej (od 5. –4. stor. pred Kr.) sú stopy osídľovania výraznejšie. O germánsko-slovanskej kontaktovej situácii sa dá hovoriť už v 6. 7. stor. po Kr. V 7. stor. siahalo sídliskové územie Germánov na východe po dolný tok rieky Sály. V 2. pol. 8. stor. tvorila táto rieka hranicu medzi lužickými Srbmi a západne od nej sídliačimi Sasmí, Durínčanmi a Frankmi. Jazykovedné, historiografické a archeologické výskumy dosvedčujú osídlenie územia na východ od Sály a Labe slovanským obyvateľstvom na konci sťahovania národov od 6.-7. stor. Predpokladá sa, že sa starí Lužičania na niektorých miestach dostávali do kontaktu s germánskymi kmeňmi. Pre slavistiku je dôležitá okolnosť, že historické doklady, ktoré sčasti siahajú do 9.-10. stor., patria k najstarším (neraz k jediným) západoslovanským dokumentom niektorých apelatív alebo osobných mien. Miešaním jazyka kmeňov, ktoré sa na starú Lužicu prisťahovali cez Čechy a zo sliezskopoľského územia, sa

* V. Blanár, Grösslingova 67, 812 51 Bratislava

vytvorili viaceré starolužické nárečia (v texte súhrnne nazývané *altsorbisch*). Komplexné onomastické výskumy pomáhajú osvetľovať dejiny osídlenia tohto kontaktového nemecko-západoslovanského priestoru.

ALTMN je výsledkom spolupráce s medzinárodnou pracovnou skupinou, do programu ktorej patrí spracovať štruktúrne typy slovanských ojkónym v rámci Slovanského onomastického atlasu. Dôležitým metodologickým základom tohto diela je vypracovanie štruktúrnych typov slovanských miestnych názvov (*Strukturtypen der slawischen Ortsnamen. Strukturele Typen slawischer Ortsnamen*. Editori: E. Eichler a R. Šrámek. Leipzig 1988), ako aj veľmi rozsiahla literatúra o typológii miestnych názvov. Recenzovaný Atlas je po Šmilauerovej monografii *Atlas místních jmen v Čechách* (1969) druhým slovanským atlasom, v ktorom sa spracúvajú typy miestnych názvov jedného slovanského sídliskového priestoru.

2. V publikovaných 5 zväzkoch bola spracovaná časť deantroponymických útvarov miestnych názvov bývalého starolužického územia. Typy miestnych názvov boli analyzované, zmapované a zhrnuté v registroch. V 2. zväzku sa spracúva podstatná časť deantroponymických miestnych názvov, ktorých bázou sú nekrátené zložené (dvojčlenné) osobné mená s toponymickým sufixom *-j-*, *-(ov) -ici*, *-in-* a *-ov-*; osobitnú skupinu tvoria slovansko-nemecké „miešané“ (lepšie: kontaktové) mená štruktúrneho typu „neskrátené základné slovo dvojčlenné meno + nemecké základové slovo“ (je to nemecké tvorenie typu *Bogomílsdorf*). Spojovacím prvkom všetkých štruktúrnych typov zahrnutých do 2. zväzku sú slovanské dvojčlenné nekrátené osobné mená ako odvodzovacie bázy týchto miestnych názvov. 3.- 4. dvojzväzok obsahuje systematickú analýzu miestnych názvov, ktorých bázou tvorí slovanské skrátene osobné meno rozšírené toponymickým sufixom *-(ov)ici*. Pri analýze štruktúry miestneho názvu sa v 2. a 3.- 4. zväzku vymedzil jeho odvodzovací základ a vykonala sa štruktúrna analýza útvaru. Určili sa kompozičné a derivačné typy slovanských osobných mien v starolužických miestnych názvoch. Výsledok týchto pracovných postupov sa uvádza v skratkovej podobe pod príslušným heslovým slovom. Napr. pri novolužickom miestnom názve *Rodameuschel* sa zaznamenávajú údaje: *Rodameuschel* (1227 *Rodemussil*), súvisí so starolužickou základnou formou *Radomyšl*, ktorá je zo starolužického zloženého osobného mena *Radomyšl rozšíreného o sufix *-j-*. Dôležitú zložku Atlasu predstavujú abecedné registre v 5. zväzku. V abecedných súpisoch rekonštruovaných starolužických zložených a skrátenejších osobných mien (dodávajú sa aj rekonštruované staropolabské dvojčlenné mená v miestnych názvoch) sa pri heslovom slove podávajú okrem rekonštruovaných foriem starolužických osobných a miestnych mien aj základné historické údaje a poukaz na miesto 2. alebo 3.- 4. zväzku Atlasu, kde sa heslové slovo spracúva. Nasleduje abecedný zoznam rekonštruovaných starolužických základných foriem dnešných miestnych názvov a abecedný zoznam dnešných miestnych názvov. Tým sa výsledky bádateľského úsilia, vložené do prípravy tohto Atlasu, sprístupňujú medzinárodnej verejnosti ako dôležitý porovnávací materiál, ktorý poskytuje pre dejiny západoslovanských jazykov v nejednom ohľade nové a jedinečné historické údaje. Záverečnú časť 5. zväzku tvoria v podstate vyčerpávajúce bibliografie nielen k štruktúrnym typom starolužických miestnych názvov, ale aj k mnohým iným otázkam slovanskej onomastiky.

3. Metodika spracovania jednotlivých štruktúrnych typov je dôkladne premyslená. Ako príklad uvediem štruktúrny typ „dvojčlenné slovanské osobné meno + sufix *-ici* a *-ovici*“ (zv. 2, str. 60-75). Výklady sú členené takto: abecedne usporiadaný súpis miestnych názvov (s historickými dokladmi a s rekonštruovaným osobným a miestnym názvom; poukaz na literatúru); mená s neistým výkladom; komentár: odvodzovacie bázy miestnych názvov (abecedný zoznam prvých a druhých členov kompozít); spájateľnosť odvodzovacej bázy a ojkonymického sufixu (počet miestnych názvov); najstaršie doklady; frekvencia štruktúrnych typov; ponemčovanie štruktúrneho typu; areálový výskyt a komentár k mape; štruktúrny typ v západoslovanskom rámci; porovnanie miestnych názvov s inoslovanskými názvami; literatúra k toponymám na starolužickom území a na inoslovanských územiach. Táto pracovná schéma analýzy sa zachováva v celom 2. zväzku. V 2. zväzku sa ešte pridáva súpis prvých a druhých členov kompozít podľa ich frekvencie. Pri analýze slovanských skrátenejších mien v 3.- 4. dvojzväzku sa v komentároch uvádza abecedný súpis skrátenejších mien aj s ich retrográdnou podobou,

nasleduje súpis mien podľa sufixov a ich kombinácií a 15 najčastejších základov slovanských skrátených mien. Na str. 131-162 je abecedný zoznam všetkých rekonštruovaných starolužických skrátených odvodzovacích základov. Inak je pracovná schéma opisu zhodná.

Druhú časť výkladov tvorí textová časť k mapám. Sú to komentáre a súpisy miestnych názvov k analytickým mapám. V 2. zväzku sa v analytických mapách vymedzuje rozšírenie 8 najčastejších druhých členov kompozít (*-slaw, -mir, -bud, -gost, -mysl, -rad, -bor, -mil*), ktoré sú usporiadané podľa ich frekvencie. Využívajú sa výsledky zo spracovania jednotlivých štruktúrnych typov. Pri každom type sa uvádza frekvencia spájateľnosti kompozita (s druhým členom *-slaw, -mir* atď.) s príslušnými toponymickými sufixami a poukazuje sa na ich areálový výskyt. V poznámkovom aparáte autorka upozorňuje na sprievodné otázky a problémy. Keď uvažuje o areálovosti v antroponymii, bolo treba pripomenúť kartografovanie a areálové výskumy živých osobných mien na Slovensku (najmä V. Blánár – J. Matejčík, *Živé osobné mená na strednom Slovensku*, I-II, 1978, 1983 a Š. Krištof, *Osobné mená bývalej Tekovskej stolice*, 1969). K 2. zväzku sú pridané tzv. predbežné mapy (o doterajších jazykovedných a onomastických prácach na lužickosrbskom území), 4 mapy štruktúrnych typov a 8 analytických máp, v ktorých sa znázorňujú najfrekventovanejšie druhé členy kompozít.

Štruktúrny typ „slovanské skrátené meno + sufix *-ici* a *-ovici*“ si v 3. - 4. dvojzväzku vyžiadala odlišné mapové spracovanie, lebo skrátené osobné meno býva pred toponymickým sufixom *-(ov)ici* rozšírené o osobitný sufix. Spracúvajú sa tu miestne názvy, pri ktorých sa skrátené meno rozširuje o sufixy: *-o-, -č-, -ch-, -k-, -l-, -n-, -š-, -t-* (+ toponymický sufix *-(ov)ici*). Tak vznikajú viaceré subtypy, ktoré sa charakterizujú v textovej časti v komentároch a v súpisoch miestnych názvov k 8 analytickým mapám. Uvedené antroponymické sufixy majú v konkrétnej realizácii istú variantnú podobu, napr. sufix *-n-* : *-an-* (+ *Droganici*), *-on-* (*Strachonici*), *-un-*: (+ *Dobrunovici*). V konkrétnej realizácii takto vznikajú viaceré subsubtypy.

Výsledok štruktúrnej a typologickej analýzy bol vo zväzkoch 1- 5 zachytený celkovo na 32 mapách: 1 mapa prehľadná, 1 základná, 8 lingvisticko-onomastických (prípravných) máp, 5 máp so štruktúrnymi typmi, 16 analytických máp a 1 syntetická mapa (v 2. zväzku). Vďaka úzkej spolupráci s kartografickými odborníkmi majú priložené mapy vysokú technickú úroveň.

5. ALTMN predstavuje veľmi cenný vklad do série chystaných atlasov v rámci významnej úlohy, ktorou je Slovanský onomastický atlas. Podstatnou mierou sa zaslúžil o poznanie starolužických štruktúrnych typov miestnych názvov, ktoré prinášajú dôležité údaje pre porovnávaciu slovanskú onomastiku. Atlas je v mnohom ohľade vzorové dielo, preto sme jeho premysleným pracovným postupom pri jeho príprave venovali väčšiu pozornosť. Pravda, v Atlase sa spracúva „len“ (charakteristická) časť všetkých štruktúrnych typov starolužických miestnych názvov. Pre poznanie kraja, pôdy, zalesnenia, rastlinného a živočíšneho sveta starej Lužice i pre poznanie hornatých krajov získaných kľčovaním pre poľnohospodársku výrobu majú neobyčajný význam miestne názvy utvorené z apelatívnych základov. Vydavateľ Atlasu Ernst Eichler v záverečnom zväzku odôvodnene vyslovuje požiadavku, aby sa aj táto zložka inventára starolužických miestnych názvov stala predmetom nasledujúcich štruktúrno-typologických výskumov.

Nakoniec pripojíme jednu poznámku teoreticko-metodologického rázu. Na niektorých miestach Atlasu sa v poznámkovom aparáte poukazuje na kartografické práce v antroponomastike. Autorkinej pozornosti uniklo kartografické spracúvanie živých osobných mien na Slovensku. Na rozdiel od doterajších pokusov kartograficky spracúvať slovotvorné modely a typy, prípadne frekvenciu a areálové rozloženie osobných mien, pre metodický prístup na Slovensku je nový a príznačný fakt, že sme uplatnili areálové a frekvenčné hľadisko pri kartografickom spracúvaní obsahových modelov živých osobných mien. Jeho prednosťou je možnosť porovnávať areálové a frekvenčné rozloženie skúmaných osobných mien tiež v sústavách nepříbuzných jazykov. Zameranie pozornosti na obsahové modely je pri osobných menách dôležité aj preto, že táto zložka vlastných mien je najpočetnejšia, vnútorne bohato členená a veľmi úzko spätá s komunikačnou situáciou (z pragmatického hľadiska je priam atraktívna oblasť neúradného pomenúvania). Tento aspekt predstavuje perspektívnu a nateraz ešte nedocenenú úlohu slovanskej (i porovnávacej) onomastiky.

SPRÁVY A RECENZIE

Sto rokov od narodenia Jána Stanislava (odkaz jeho diela a dnešný stav slovenskej slavistiky)

Je dobrým zvykom osláviť v rodinnom či priateľskom kruhu dôležité výročia nám vzácných a blízkych ľudí. A keďže 12. decembra 2004 si rodina slavistov pripomína sté výročie narodenia Jána Stanislava (1904-1977), jedného z najvýznamnejších slovenských slovakistov a slavistov 20. storočia, stretli sa v dňoch 1. - 3. decembra 2004 v Liptovskom Jáne, v rodisku jazykovedca, predstaviteľa súčasnej slovenskej, poľskej, ruskej, maďarskej a nemeckej lingvistiky, histórie, teológie a muzikológie, aby si prostredníctvom medzinárodnej interdisciplinárnej vedeckej konferencie *Sto rokov od narodenia Jána Stanislava (odkaz jeho diela a dnešný stav slovenskej slavistiky)* pripomenuli toto významné jubileum. Slovanmi univerzitného profesora Jána Doruľa, riaditeľa Slavistického kabinetu Slovenskej akadémie vied a predsedu Slovenského komitétu slavistov si takto „slovenská veda chce dôstojným spôsobom pripomenúť jeho (Stanislavovo) záslužné dielo a zároveň pokúsiť sa ukázať dnešný stav slovenskej slavistiky, poukázať na jej výdobytky, ale pripomenúť aj resty a naliehavé úlohy, na ktorých naplnenie treba premyslene utvárať možnosti a predpoklady zabezpečujúce jej budúcnosť a rozvoj.“ Na organizácii a zabezpečovaní konferencie sa pod gesciou Slavistického kabinetu SAV podieľali Obecný úrad Liptovský Ján, Matica slovenská a Slovenský komitét slavistov.

Vzhľadom na široký rozsah vedeckovýskumných aktivít J. Stanislava (slovenská dialektológia a staroslovienčina, dejiny slovenského jazyka, onomastika či ortografia) obsahové zameranie konferencie predstavovalo širokospektrálnu odbornú reflexiu vedeckých i ľudských aspektov lingvistiky v niekoľkých tematických okruhoch.

Prvý blok príspevkov sa niesol najmä v znamení teoreticko-metodologických východísk tvorby J. Stanislava v slavistických hodnotiaco-porovnávacích reláciách, a to počnúc prezentáciou dnešného stavu bádania v oblasti slovensko-inoetnických vzťahov (J. Doruľa) cez hodnotiaci pohľad na *Dejiny slovenského jazyka* J. Stanislava a slovenskú diachrónnu jazykovedu (I. Ripka) až po komparáciu osobností európskej jazykovedy J. Stanislava a E. Nováka (J. Dudášová-Kriššáková) či J. Stanislava a I. Knieszu (M. Žiláková). Osobnostný profil J. Stanislava pomohol vykresliť príspevok poľského slavistu J. Ruseka (*Krakowski okres Jána Stanislava*).

J. Stanislav a otázka pôvodu východoslovenských nárečí (L. Bartko), J. Stanislav a výskum syntaxe slovenských nárečí (A. Ferenciková) či sotácke nárečia na západoslovensko-východoslovenskom jazykovom pomedzí

v kontexte názorov J. Stanislava (V. Kováčová) reprezentovali základné témy dialektologického okruhu konferencie.

Na výskumy ruského slavistu O. N. Trubačova nadväzuje A. K. Šapošnikov z Moskvy, ktorý predniesol príspevok doplnajúci obraz najstarších dejov slovanskvta. (Jeho text spracovaný do podoby štúdie sa uverejňuje v tomto čísle *Slavica Slovaca*.)

Onomastické impulzy tvorby J. Stanislava predstavovali východisko príspevkov analyzujúcich praslovenský (indoeurópsky) základ zemepisných názvov Slovenska (Š. Ondruš), slovensko-južnoslovenské paralely na príklade geografickej terminológie (K. Gutschmidt), miestne názvy v diele J. Stanislava a ich novšie výklady (V. Sedlák), osobné mená v najstarších miestnych názvoch v Uhorsku (M. Nováková), etnické vplyvy na staršiu hydronómiu v Ponitří (J. Hladký) a antroponomastiku v diele J. Stanislava (E. Krasnovská).

Početnou bohatosťou a myšlienkovou pestrosťou bol zastúpený štvrtý tematický okruh, o čom svedčia príspevky zamerané na tretí slovanský život Nauma ako historický prameň (A. Škoviča), cyrilské rukopisné pamiatky na Slovensku – súčasný stav a perspektívy výskumu (P. Žeňuch), recepciu a interpretáciu stredovekého falza *Donatio Constantini* v byzantskom a slovanskom cirkevno-právnom kontexte (C. Vasil), teologické konotácie výrazov *podoba, podobný* v staroslovenskej kultúre (J. Pavlovíč) či na tri aspekty výskumu slovensko-rusínskeho hraničného regiónu, ktoré predstavujú náboženstvo, jazyk a etnicita (P. Šoltés). K tomuto tematickému okruhu možno zaradiť i príspevok osvetľujúci doterajšie výsledky bádania o hudobnej kultúre Veľkej Moravy (L. Kačic).

Súbor príspevkov, prezentujúcich aktuálne výsledky výskumu účastníkov konferencie, uzatvorila analýza slovenských textov M. Sentivániho a ich vzťahu k latinským ekvivalentom (S. Zavarský) a problematika latinskej náboženskej terminológie a jej prekladu v diele E. Blovia *Raj vernej duši* (A. Škovičová).

Pochopiteľne, okrem odborného mala konferencia i svoj širší ľudsko-spoločenský rozmer. Oň sa postarali predovšetkým príslušníci rodiny Stanislavovcov a predstavitelia Obecného úradu v Liptovskom Jáne, vďaka ktorým mohli účastníci konferencie bližšie spoznať rodnú obec J. Stanislava a navštíviť dom, v ktorom vyrastal.

Slavistická odborná verejnosť si v decembri pripomenula významné výročie. Storočnica narodenia J. Stanislava tak umožnila v intenciiach jeho vedeckej tvorby podať parciálnu bilanciu záverov bádania v interdisciplinárnych súvislostiach a súčasne perspektívne naznačila i ďalšie smerovanie a nové úlohy slavistických výskumov.

Viera Kováčová

Správa z interdisciplinárnej vedeckej konferencie Pavol Dobšinský a jeho dedičstvo (slovenské ľudové rozprávky a ich odkaz v dnešnej literatúre, kultúre a umení)

16. marca 2003 uplynulo 175 rokov od narodenia spisovateľa, zberateľa ľudovej slovesnej tvorby, prekladateľa a etnografa Pavla Dobšinského. Pri tejto príležitosti sa v jeho rodnej obci Slavošovce konali spomienkové slávnosti, ktoré pokračovali 22. marca 2003 v Drienčanoch, kde Pavol Dobšinský pôsobil ako evanjelický farár. Toto milé stretnutie bolo prvým krokom k príprave interdisciplinárnej vedeckej konferencie, ktorá sa uskutočnila v rekreačnom zariadení Drieňok v Teplom Vrchu v dňoch 22. - 24. septembra 2004. Konferenciu organizoval Slavistický kabinet SAV v spolupráci s Maticou slovenskou, Ústavom etnológie SAV, Kabinetom divadla a filmu SAV a Slovenským komitétom slavistov. Na časti rokovania vedeckej konferencie sa zúčastnila aj podpredníčka SAV prof. PhDr. Tatiana Sedová, CSc., ktorá vo svojom príhovore podčiarkla význam osobnosti Pavla Dobšinského pre duchovnú kultúru Slovenska.

Rokovanie konferencie otvoril profesor Ján Doruľa príspevkom *Náš vzťah k dedičstvu zachovanému v Dobšinského Povestiach*. Na pozadí jazykových osobností Dobšinského rozprávok, historickej lexiky, zvláštnosti prostredia a slovenských reálií poukázal na ich slovenský charakter. Práve historická, dnešnému čitateľovi často už málo zrozumiteľná lexika tvorí neoddeliteľnú súčasť pôvodných Dobšinského textov ľudových rozprávok. Je ich dôležitou zložkou, ktorá pomáha pri zaraďovaní rozprávok do nášho národného kultúrno-historického kontextu, pri ich bližšej charakteristike v rámci prozaických tradícií iných národov. Pri príprave čitateľských či modernizovaných vydání ľudových rozprávok sa vrstva historických lexikálnych jednotiek stáva kameňom úrazu. Často sa zabúda na hodnoty jazykového a kultúrno-historického dedičstva, v záujme akejsi priamočiarej zrozumiteľnosti sa k súčasnému čitateľovi dostáva upravený text s neadekvátnymi ekvivalentmi, pričom dochádza aj k výrazným významovým posunom. V tejto súvislosti profesor J. Doruľa pripomenul nevyhnutnosť odbornej prípravy upravovateľov ľudových rozprávok.

Viera Gašparíková v príspevku *Rozprávky Pavla Dobšinského po sto rokoch* poukázala na miesto Pavla Dobšinského v slovenskom národnom kontexte, na jeho zástoj pri organizácii zberateľskej činnosti a vplyv jeho názorov na podobu a funkciu slovenských ľudových rozprávok v dobovej spoločnosti. Osobnosť Pavla Dobšinského porovnala s predstaviteľmi inonárodných zberateľských a vydavateľských aktivít (K. J. Erben, B. Němcová, bratia Grimmovci). Osobitnú pozornosť venovala tzv. wollmanovskej zberateľskej akcii (1928 - 1944). Upozornila na niektoré osobitosti v metódach zberateľskej práce iniciovanej profesorom F. Wollmanom v porovnaní so zberateľskou činnosťou romantickej generácie zastúpenou Pavlom Dobšinským. Príspevok V. Gašparíkovej priniesol informácie o trojzväzkovej edícii výberu ľudových prozaických textov z tzv. wollmanovského archívu. Z celkového počtu 2220 textov zo 123 obcí Božena Filová uro-

bila výber 585 reprezentatívnych prozaických útvarov. V. Gašparíková je autorkou vedeckých porovnávacích komentárov a obsiahlej odbornej štúdie. Tohto roku vyšiel vo vydavateľstve VEDA posledný, tretí zväzok obsahujúci ľudovú prózu východného Slovenska.

Pohľad na mnohostrannú prácu Pavla Dobšinského pripravil profesor Ján Michálek v referáte *Pavol Dobšinský a slovenské rozprávky*. Hoci základom činnosti P. Dobšinského bola organizátorská, zberateľská, editorická a vydavateľská práca s ľudovými rozprávkami, J. Michálek zdôraznil aj ostatné aspekty jeho životného diela. Zuzana Profaňtová príspevkom *P. Dobšinský ako vedec a zberateľ* dotvorila predstavu o filozofických východiskách vedeckej práce Pavla Dobšinského a zároveň prezentovala doposiaľ málo známe stránky vedeckého i osobnostného potenciálu Pavla Dobšinského. Miloš Kováčik na základe dôkladného štúdia archívnych materiálov, predovšetkým korešpondencie, odkryl vzťah dvoch významných osobností – Pavla Dobšinského a Pavla Jozefa Šafárika.

Zaujímavým bol novátorský pohľad na genézu Dobšinského rozprávky, ktorý prezentovala Jana Pácalová v príspevku *Genéza knižnej podoby Dobšinského rozprávky*. Očami literárnej vedkyne sústredila pozornosť na vývin knižného spracovania Dobšinského rozprávky *Popolvár hnusná tvár*. Na základe viacerých rukopisných záznamov, ktoré Pavlovi Dobšinskému slúžili ako východiskový materiál, definovala princípy spracovania Dobšinského rozprávok – kompozičné, štylistické prostriedky, techniku výstavby textu, modelovanie postáv atď. Poukázala na rozdiel medzi folklórnymi a literárnymi prvkami v ľudovej rozprávke, pričom knižné spracovania folklórnych textov Pavla Dobšinského pokladá za literárne, teda umelé rozprávky. Zo strany etnológov zazneli k tomuto tvrdeniu principiálne výhrady. Aj táto plodná diskusia ukázala dôležitosť interdisciplinárneho vedeckého podujatia, na ktorom sa môžu konfrontovať výsledky výskumov z pohľadu viacerých vedných disciplín. Hoci Pavol Dobšinský občas modifikuje stereotypné schémy ľudového rozprávačstva, je nevyhnutné vnímať rozdiel medzi knižným spracovaním folklórneho textu a jeho ústnou alebo písomne zaznamenanou podobou. V tejto súvislosti treba nazeráť aj na princípy editorskej práce P. Dobšinského v dobovom literárnom kontexte.

Pohľad na teoretické úvahy Pavla Dobšinského o ľudovej próze priniesol príspevok Evy Krekovičovej, ktorý pripravila v spoluautorstve s Tatianou Bužekovou. Dobšinského *Úvahy o slovenských povestiach* hodnotí vo svetle súčasných folkloristických slavistických výskumov. Formovanie osobnosti Pavla Dobšinského v Jednote mládeže slovenskej priblížil Imrich Sedlák. Doposiaľ málo zhodnotenej zásluhy Pavla Dobšinského na upevňovaní spisovnej slovenčiny venoval pozornosť Ladislav Bartko. Na základe archívnych záznamov i dobovej literatúry ozrejnil účasť P. Dobšinského na uvádzaní štúrovského spisovného jazyka do praxe. Pavol Dobšinský nielen svojím literárnym dielom, ale aj mnohostrannou propagačnou činnosťou upevňoval a rozvíjal štúrovskú spisovnú slovenčinu.

K dotvoreniu celistvého obrazu o činnosti Pavla Dobšinského prispel blok príspevkov divadelných teore-

tikov. Ladislav Čavojský v príspevku *Dobšinského život ako divadelná rozprávka* upriamil pozornosť na aktivity Pavla Dobšinského v oblasti ochotníckeho divadla a na jeho preklady významných diel svetovej drámy, do ktorých vnášal slovenské črty a prvky slovenských reálií.

Ako neuspokojivú charakterizovala súčasnú situáciu v rozhlase a televízii Dagmar Podmaková v príspevku *Pavol Dobšinský v zrkadlení divadelných a rozhlasových tvorcov* s podtitulom *Ako sa kalí rozprávka*. Všímal si aktuálne zloženie rozhlasového vysielania pre detského percipienta. Konštatovala, že nezodpovedá potrebám výchovy mladej generácie prostredníctvom poznania slovenskej ľudovej rozprávky. Výslovila sa za hľadanie istého konsenzu pri uvádzaní klasických rozprávok najmä vo verejnoprávnych médiách.

Oľga Panovová predstavila situáciu v oblasti bábkového divadla na Slovensku. V príspevku *Slovenská ľudová rozprávka v bábkovom divadle* komplexne zhodnotila námety ľudových rozprávok zo zbierky Pavla Dobšinského na scéne slovenských bábkových divadiel. O. Panovová podala aj prehľad rozprávkového repertoára ďalších zberateľov a vydavateľov ľudových aj autorských rozprávok, ktoré sa stali námetom pre scenár bábkovej rozprávky. Poukázala na viaceré úskalia dramatisácie Dobšinského textov v bábkovom divadle.

Zberateľským aktivitám ľudovej prózy na prelome 19. a 20. storočia v regióne východného Slovenska bol venovaný príspevok Kataríny Žeňuchovej *Ľudová próza zo zbierok Sama Cambla a Volodymyra Hnatuka – prameň etnickej, jazykovej a religióznej identifikácie Slovákov*. Komplexne predstavila dielo obidvoch zberateľov – územie, žánrové a motivické zloženie materiálovej základne, ktoré čiastočne konfrontovala s dielom Pavla Dobšinského. Na niekoľkých príkladoch z materiálovej fondu ľudovej prózy sa autorka pokúsila načrtnúť stupeň zložitosti vývinu etnicko-konfesionálnej identifikácie obyvateľstva, teda stupeň vedomia príslušnosti k etniku, regiónu či konfesii na východnom Slovensku.

Príspevok Petra Žeňucha *Zápis ľudovej rozprávky v spevníku Mitra Dočínca* bol zacielený na zápis rozprávkovej látky v cyrilskom rukopisnom spevníku paraliturgických piesní. Sústredil sa predovšetkým na jazykovú a kulturologickú interpretáciu jej zápisu.

Účastníci konferencie absolvovali aj poldňovú exkurziu po pamätných miestach Gemera, po časti tzv. Gotickej cesty, poklonili sa pamiatke P. Dobšinského pri jeho hrobe v Drienčanoch a navštívili aj pamätnú izbu v Slavošovciach.

Katarína Žeňuchová

Konferencia k 140. výročiu narodenia Adolfa Černého

Pri príležitosti 140. výročia narodenia významného českého slavistu, folkloristu, kultúrneho historika, básnika a prekladateľa Adolfa Černého sa v dňoch 25.-26. novembra 2004 konala medzinárodná vedecká konferencia *Praha a Lužičtí Srbové. Ke 140. výročí narození Adolfa*

Černého (1864-1952). Hlavným usporiadateľom konferencie bol Masarykův ústav AV ČR (o organizáciu a úspešný priebeh konferencie sa zaslúžil predovšetkým Petr Kaleta), ktorého partnerom bola Společnost přátel Lužice a Mačica Serbska.

Počas dvoch dní odznelo v troch tematických okruhoch 23 príspevkov domácich i zahraničných účastníkov (z Lužice v Nemecku, z Poľska, Ruska, Slovenska, Srbska).

V úvodných príhovoroch pozdravil účastníkov Petr Kaleta (Společnost přátel Lužice, hlavný organizátor a koordinátor podujatia), Měrcin Völkel, predseda organizácie Mačica Serbska, Budyšin, Dagmara Hájková (Masarykův ústav AV ČR), Jaroslav Balvín (Magistrát hl. mesta Prahy) a Hanuš Hárteľ, podpredseda Společnosti přátel Lužice. Vo všetkých príhovoroch zaznievala radosť zo vzájomného stretnutia ľudí, ktorým nebol a nie je ani dnes ľahostajný osud v súčasnosti najmenšieho slovenského národa, Lužických Srbov v Nemecku. Zaznelo tiež odhodlanie pokračovať v započatom diele Adolfa Černého, podnecovať a rozvíjať záujem o spoločnú budúcnosť Lužických Srbov a Čechov; predstavili sa aj vízie možných vedeckých konferencií venovaných ďalším národnostným menšinám žijúcim v Českej republike.

Prvý tematický okruh nazvaný *Adolf Černý a Lužičtí Srbové* tvorilo sedem príspevkov. Príspevok Franca Šena (Serbski institut, Budyšin) bol venovaný životu a dielu Handrija Zejlera, otca lužickej poézie, tak ako bol vnímaný nielen Adolfom Černým, ale aj súčasníkmi. O širších kontaktoch Adolfa Černého s ruskou inteligenciou na začiatku 20. storočia hovorila v ďalšom príspevku Ludmila Pavlovna Lapteva (MGU, Moskva). Príspevok Jana Chodějovského (Archiv AV ČR, Praha), nazvaný *Sorabika v osobním fondu Adolfa Černého* nahliadol nielen do života a diela A. Černého na základe zachovanej archívnej pozostalosti (asi 11 000 archíválií), ktorú tvorí nielen osobná korešpondencia (napr. s J. Baudouinom de Courtenay, J. Bartom-Čišinskim, M. Hórnikom, A. Mukom, B. Šwjelom, O. Wićazom, B. Krawcom), ale aj tlačene práce, básnické diela, dokumenty cudzej proveniencie a iné. A. Černý bol zástancom Lužických Srbov, obhajoval ich požiadavky na mierovej konferencii v Paríži v roku 1919, čoho dôkazom je i zachovaná časť korešpondencie z tohto obdobia (predovšetkým s A. Bartom). Černého publicistickú a redakčnú činnosť v Slovanskom prehľade so zameraním na sorabistiku predstavil Petr Kaleta (MSÚ AV ČR, Praha). Hovoril tiež o peripetiách Slovanského prehľadu počas I. a II. svetovej vojny a poukázal na rubriku *Dopisy z Lužice*, ktorá obsahovala postrehy o osobnostiach a aktualitách z Lužice. Na predchádzajúci referát nadviazal svojou tematikou aj príspevok Piotra Pałysa (SPPL, Opole), ktorý zhodnotil prínos prolužicky orientovanej publicistickej činnosti A. Černého v stĺpcoch týždenníka *Česká stráž*. Predposledný príspevok bloku, ktorého autorom bol Markus Giger (UK, Praha) v spolupráci s Miriam Gigerovou (JULŠ SAV, Bratislava), sa venoval korešpondencii A. Černého s I. Trinkom, slovinským duchovným, prekladateľom zo slovinčiny, ruštiny, češtiny, poľštiny do taliančiny, autorom viacerých kultúrno-historických, etnografických a geografických spisov o Slovanoch v Taliansku, z ktorých niektoré uverejnil aj

v Slovanskom prehľade. Spomínaná korešpondencia pozostávala z 19 textov, teda deviatich listov a desiatich pohľadníc. Prvý tematický blok uzavrel Marek Ďurčanský (Archiv AV ČR, Praha) predstavením doteraz neznámej korešpondencie (vyše 260 listov a korešpondenčných lístkov) J. Baudouina de Courtenay s A. Černým.

Ďalší tematický okruh *Praha a Lužičtí Srbové* otvoril Jiří Mu dra (Společnost přátel Lužice, Praha) podrobným a názorným (s použitím kartografického materiálu) výkladom dejín malostranského gymnázia, na ktorom študovali chovanci Lužického seminára. Príspevok Libuše Hrabovéj (UP, Olomouc) s názvom *Lužický seminář a Společnost přátel Lužice v letech 1947-1948* bol pojatý spomienkovo a zároveň faktograficky. Hovorila o svojom vzťahu k Lužici i o jeho východiskovej motivácii. Predstavila viaceré osobnosti z Čiech a Lužice, ktoré sa podieľali na spolupráci a najmä na udržiavaní kontaktov medzi obidvoma národmi ešte počas vojny. Vykreslila aj desivú povojnovú hospodársku i politickú situáciu na Lužici a zdôraznila vtedajší význam Prahy pri vzdelávaní lužickosrbskej inteligencie, ktorej viacerí významní predstavitelia práve tu študovali. Nasledujúci príspevok *Serbolužyczenie w korespondencji między Edwardem Jelinkem a Józefem Boguslawskim* predniesol Tomasz Jaworski (UZ, Zielona Góra). V príspevku *Praski okres w życiu Jana Skali*, ktorého autorom bol Leszek Kuberski (UO, Opole) bolo zámerom autora predstaviť Prahu ako mesto, z ktorého prúdili kontakty medzi Lužickými Srbmi, Čechmi a Poliakmi. Po korešpondencii ako východiskovým materiálom siahol aj Zdeněk Valenta (UJEP, Ústí nad Labem), ktorý venoval pozornosť pracovno-priateľským listom medzi A. Černým a A. Mukom v rokoch 1880-1900. Korešpondencia obsahovala Černého postrehy z exkurzií po slovanských krajoch, ako aj informácie o stave zbierky súvisiacej s realizáciou Srbského domu v Budyšíne. O dôležitosti Prahy v osudových kontaktoch Čechov a Lužických Srbov hovorila Lucija Hajnec (Budyšin) v príspevku *Praha Serbam zórlo spóznawanja duchownego swęta*. Odhalila obraz Prahy ako levice, ktorá srbský národ bráni a živí. Bol to obraz mesta ako symbolu národa, snažiaceho sa Lužici pomôcť kultúrne i hospodársky. Kirill Ševčenko (Moskva) na pozadí konkrétnych udalostí opísal vzťah Československa k lužickosrbskému národnému hnutiu v roku 1945. Ako kľúčové videl najmä povojnové snahy o pripojenie Lužice k Československu od podania žiadosti Jana Cyža československej vláde o vztatie Lužice pod záštitu, cez zasadnutie Komisie pre pripojenie Lužice k Československu (22. 10. - 5. 11. 1945) po III. memorandum Lužických Srbov (7. 1. 1946). Ako posledný v prvom konferenčnom dni odznel príspevok Richarda Bígla (UK, Praha) o tradícii sorabistickej výučby na Univerzite Karlovej od založenia sorabistiky po rok 1933. Okrem iného spomenul napríklad aj pôsobenie M. Hattalu ako profesora v srbskom seminári, či spôsoby pestovania lužickosrbskej literatúry a jazyka čítaním básní M. Kosyka a vyučovacím úvodom do štúdia lužickosrbského čítania J. Pátom. Neobišiel ani politické pozadie prejavené v snahe A. Černého zriadiť samostatnú stolicu sorabistiky (1918), čo sa napokon podarilo až v roku 1933.

Druhý deň konferencie pokračoval v započatej téme *Praha a Lužičtí Srbové* muzikologickým pohľadom Viktora Veleka (MU, Brno) na vzájomné vzťahy Čechov a Lužických Srbov, ktorého konkrétnou tematikou bola česko-lužická hudobná kultúra v rokoch 1918-1938. Téma bola široká, zahŕňala rôzne kultúrne počiny nielen na lužickej (vznik lužicko-srbských hudobných spolkov a zborov, 1923) alebo českej strane, ale aj spoločné podujatia, ako napríklad vytváranie spoločných česko-lužickosrbských zborov, čoho jedným z iniciátorov bol práve A. Černý. Spomínali sa aj viacerí (hudobno-)kultúrni dejatelia, ako B. Krawc, L. Janáček, V. Gol, A. Srba, V. Drbohlav, F. Páta, ale aj spevácky zbor Foerster, Bakulova spevácka skupina a i. Autor príspevku na záver kriticky zhodnotil výsledky, ktoré uvedené kultúrne snahy priniesli. Nasledujúci príspevok Jurija Ľuščanského (Mačica Serbska, Budyšin) patril rovnako do oblasti kultúry; venoval sa maliarstvu s osobitným zreteľom na umeleckú osobnosť L. Kubu a jeho tvorbu (112 obrazov o Lužici z rokov 1922-23).

Trojica ďalších príspevkov bola ladená literárne. Prvý v poradí sa dotýkal bohémik v časopise *Lužica*, jeho autorom bol Mieczysław Białowski (UO, Opole). Charakterizoval problematiku, ktorá sa objavovala na stránkach spomínaného časopisu. Išlo o články politické, informatívne, ale aj o beletristiku, poéziu, dokonca o štúdie (napr. o názve *Praha*). Medzi uverejňovaných autorov patril J. Neruda, B. Němcová, J. Zeyer, S. Čech, J. Vrchlický, P. Bezruč, K. J. Erben, K. H. Borovský, O. Mokřý, L. Kvapil a iní. U Heleny Ulbrechtovéj (SÚ AV ČR, Praha) sa ako téma objavuje osobnosť a dielo menej známeho katolíckeho básnika či básnika meditácie Josefa Suchého. Autorka si na jeho tvorbe všimla vplyv takých lužickosrbských veľikánov literatúry, ako je K. Lorenc, J. Nowak alebo J. Chěžka. Poukázala na podobnosť najmä s tvorbou K. Lorenca a jeho blízkosť ku katolíckej moderne. Tretí príspevok s literárnou tematikou bol príspevok Tomáša Derlatku (Lipská univerzita, Lipsko), ktorý sa venoval problému stereotypizácie scenérie naratívneho diela s podtitulom *Praha v lužickosrbské próze*. Práve v súvislosti s podtitulom sa osobitne pristavil pri lokuse Praha, či epiteze *zlatá Praha* a jeho výskyte u niektorých lužickosrbských autorov (J. M. Čornakec, J. Koch a M. Kubašec). Posledný príspevok druhého tematického bloku sa podrobne zaoberal osudom známej pražskej budovy, ktorou je Lužický seminár. Autor príspevku Radek Mikuláš (Společnost přátel Lužice, Praha) podrobne sleduje nielen meniacich sa vlastníkov, ale aj využitie budovy.

V treťom tematickom okruhu nazvanom *Lužickosrbské kontakty s jinými slovanskými oblastmi* odzneli dva príspevky v slovenčine. V prvom z nich sa Renáta Mráčniková (UK, Bratislava) zamýšľala nad hĺbkou slovensko-lužickosrbských kultúrnych kontaktov od 16. storočia po súčasnosť. Danú tematiku rozložila do viacerých období: od 16.-18. storočia (P. Rubigall, M. Rakovský, J. Jakobeus, J. Boccatus, T. Masnicius), cez obdobie slovanskej vzájomnosti (J. Kollár, P. J. Šafárik), štúrovské obdobie a Hattalovu kodifikáciu spisovnej slovenčiny, ktorá v tom čase zvýšila záujem (J. Libš) o zjednotenie pravopisu hornej a dolnej lužickej srbčiny. Druhý v danom okruhu a zároveň posledný konferenčný príspevok patril

Daliborovi Sokolovičovi (BU, Belehrad), ktorý predstavil svoje výsledky bádania o živote Nady Djordjevičovej, lektorky srbochorvátčiny v Prahe, plodnej prekladateľky lužickosrbských autorov a národnej dejateľky, ktorá podnietila a rozvíjala kontakty medzi Srbmi na Balkáne a v Lužici.

Okrem prezentovaných príspevkov sa organizátori podujatia postarali aj o kultúrnu časť, ktorú naplnili štvrtkovým vystúpením hudobnej skupiny *Wólbernosće* a piatkovou exkurziou *Po stopách Lužických Srbů v Praze*, ktorú odborným výkladom doplnil J. Mudra a R. Bígl.

Na záver možno povedať, že široký tematický dia-pazón príspevkov odzrkadľoval nielen veľkosť ducha malého slovanského národa v Nemecku, ale aj živý záujem ľudí rôznych profesií o Lužických Srbov, ich kultúru, jazyk, históriu. Preto treba túto medzinárodnú konferenciu hodnotiť ako prínos v rozvoji medzinárodných odborných, kultúrnych a priateľských vzťahov. Ako odznelo v záverečných prejavoch predstaviteľov organizujúcich inštitúcií, išlo aj o symbolické odovzdanie štafety mladšej generácii, ktorá bude ďalej rozvíjať kontakty s Lužicou vo svojich krajinách.

Miriam Gigerová

Životné jubileum Michala Varcholu

Uprostred tohtoročného leta oslávil svoje významné životné jubileum popredný prešovský rusista a slavista doc. PhDr. Michal Varchola, CSc., jeden zo zakladajúcich členov Katedry ruského jazyka a literatúry Filozofickej fakulty Univerzity P. J. Šafárika (1962-1999), v súčasnosti člen Katedry biblických vied Gréckokatolíckej bohosloveckej fakulty a prorektor pre zahraničné styky Prešovskej univerzity. Všetci, ktorí ho poznajú, dajú mi za pravdu, že pribúdajúce roky mu neubrali na aktivite, koncepčnom a teoreticko-metodologickom myslení a tvorivej akribii. Spolu s prof. PhDr. Michalom Miklušom, CSc., dlhé roky tvorili tandem v jazykovednej sekcii katedry. Ich ambíciou bolo nadväzovať spoluprácu s poprednými rusistickými pracovníkmi v bývalom Česko-Slovensku (Bratislava, Nitra, Brno, Olomouc, Praha) a v zahraničí – v Poľsku (Varšava, Poznań, Olsztyn, Opole, Rzeszów), na Ukrajine (Užhorod, Kyjev, Lvov) a v Rusku (Moskva, Kazaň, Leningrad-Petrohrad). Táto konfrontácia s významnými univerzitnými centrami rusistiky a slavistiky v zahraničí bola zárukou toho, že prešovská rusistika vždy patrila k tvorivým a ambicióznym centrom vedeckej práce.

Na základoch, ktoré pomáhal budovať aj náš jubilant, stojí aj dnešná prešovská rusistika, opiera sa o tieto tradície a rozvíja ich. Preto na Prešovskej univerzite nebola núdza o uchádzačov štúdia rusistiky ani po spoločensko-politických zmenách r. 1989, keď na iných univerzitách doma i v zahraničí rapidne poklesol záujem o štúdium ruského jazyka. V súčasnosti sa ruština študuje nielen v učiteľskej forme štúdia, ale aj ako prekladateľsko-translatologický odbor a na bakalárskom stupni študujú adepti podnikového manažmentu so špecializáciou na ruský jazyk. Prírodzene, naďalej je prešovská katedra rusistiky a translológie aj školiacim pracoviskom

doktorandského štúdia. Docent Varchola sa zaslúžil aj o túto formu štúdia rusistiky a ako školiteľ v internej a externej forme štúdia viedol svojich doktorandov k náročnej tvorivej práci. Hoci v súčasnosti pôsobí na Gréckokatolíckej bohosloveckej fakulte PU ako prednášateľ staroslovienčiny a cirkevnej slovančiny, jeho kontakty s materskou katedrou, kde strávil krásnych tridsaťsedem rokov a kde získal vedecký rozlet, sú naďalej intenzívne, pracovné, s úprimným záujmom o dobrú spoluprácu a rozvoj prešovskej rusistiky a slavistiky.

Náš jubilant patrí k tej generácii prešovských rusistov, ktorí prišli študovať ruštinu na bývalú Filozofickú fakultu Vysokej školy pedagogickej v Prešove (1954 - 1958) ako absolventi Ruského gymnázia v Humennom (1950 - 1953), na ktorom získali vynikajúce základy z praktickej ruštiny od svojich učiteľov – ruských a ukrajinských emigrantov po roku 1917. Pohotovosť vo vyjadrovaní sa dobrou ruštinou v odbornej aj bežnej komunikácii bola charakteristická aj pre docenta Varcholu a viedol k nej aj svojich študentov.

Rigoróznou prácu na tému *Charakteristika tzv. aglutinačného typu jazyka* obhájil na Filozofickej fakulte Karlovej univerzity v Prahe. Aj externú aspirantúru absolvoval na Karlovej univerzite, kde roku 1979 obhájil kandidátsku dizertačnú prácu na tému *K otázke kategórie stupňovateľnosti a intenzív*. Jeho školiteľom bol významný český slavista prof. dr. Antonín Dostál, DrSc., s ktorým spolupracoval až do jeho emigrácie do USA na prelome rokov 1968/1969. (M. Varchola predložil dizertáciu na obhajobu už r. 1972, ale z politických dôvodov sa konala až o sedem rokov neskôr.)

Habilitačnú prácu na tému *Kontenzívne významy adjektívnych antonym* obhájil pred Vedeckou radou Pedagogickej fakulty v Nitre r. 1984. Tejto téme ostal verný aj vo svojej monografii *Antonymia a stupňovateľnosť z pohľadu kontenzívnej typológie*, ktorá vyšla r. 2000. Ako člen medzinárodnej rusistickej vedeckej organizácie MAPRJAL sa zúčastnil na piatich kongresoch, na ktorých aktívne vystúpil s výsledkami svojho vedeckého výskumu. S vedeckými referátmi sa prezentoval aj na štyroch medzinárodných zjazdoch slavistov (Praha, Varšava, Bratislava, Krakov), kde – ako to už vyplýva z jeho naturelu – sa aktívne zapájal aj do diskusie a kde v kuloároch nadväzoval spoluprácu a spolu s profesorom M. Miklušom pripravoval zaujímavé témy vedeckých konferencií.

S profesorom M. Miklušom ho spája aj spolupráca na tvorbe skript *Základy jazykovedy I, II*. (1984, 1986), ktoré vyšli v dvoch vydaniach. R. 1992 ich vydali v prepracovanom texte pod názvom *Základy jazykovedy pre rusistov*. Spolu s ním sa ako riešiteľ podieľal na realizácii grantových projektov od r. 1991 a predtým sa zapájal do riešenia vedeckovýskumných úloh základného výskumu v spolupráci s rusistami z Univerzity Komenského a Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV v Bratislave.

Je autorom početných vedeckých štúdií z problematiky všeobecnej jazykovedy, ruskej morfológie a lexikálnej sémantiky, ktoré uverejňoval v rusistických a slavistických časopisoch a zborníkoch doma i v zahraničí. Rovnako aktívne sa podieľal na tvorbe recenzií a odborných článkov, v ktorých sprístupňoval slovenským čitateľom

domácu i zahraničnú rusistickú vedeckú tvorbu. Podrobnú bibliografiu jeho prác nájdeme v štyroch zväzkoch bibliografie *Slovenskí jazykovedci*, ktoré celé roky pripravoval a zostavoval významný slovenský bibliograf Ladislav Dvonč. Údaje o vedeckovýskumnej a publikačnej činnosti M. Varcholu nájdeme aj v medzinárodnej encyklopédii *WHO IS WHO in World Russian Linguistics*.

Ako vysokoškolský učiteľ prednášal najmä synchronne jazykovedné disciplíny, viedol lektorské cvičenia, pripravoval študentov v rámci ŠVOČ, viedol diplomové semináre a diplomové práce. Bohatá je aj jeho redakčná a posudzovateľská činnosť.

Isto sme nespomenuli všetky jubilatove aktivity. Nebolo to však cieľom nášho medailónika. Chceli sme si pripomenúť sedemdesiate narodeniny nášho vzácného kolegu, učiteľa a dobrého človeka.

Nuž želáme docentovi M. Varcholovi, aby mu zdravie aj naďalej dobre slúžilo, veľa šťastia, rodinnej pohody, tvorivých síl a neutíchajúci elán.

Júlia Dudášová-Kriššáková

Na sedemdesiatku docenta Ladislava Bartka

V dobrom zdraví a v plnom nasadení svojich tvorivých síl sa v polovici tohto roka dožil sedemdesiatky doc. PhDr. Ladislav Bartko, CSc. (nar. 1. júla 1934 v Trstenom pri Hornáde, okr. Košice-okolie), v našej slovakistike a jazykovednej slavistike uznávaný ako bádateľ najmä v oblasti dialektológie, dejín slovenského jazyka, onomastiky, jazykovej kultúry, jazykovej výchovy i ako významný organizátor a šíriteľ matičného hnutia v celoslovenskom meradle.

Takéto oklasifikovanie nášho jubilanta by nebolo azda presvedčivé, keby sa za ním nenachádzali publikované vedecké štúdie, terénne výskumy a práca vysokoškolského pedagóga. Jeho cesta ku všetkým výsledkom nebola však jednoduchá. Veď po vyštudovaní na Filologickej fakulte Vysokej školy pedagogickej v Prešove (1958, slovenský jazyk) najskôr pôsobil ako stredoškolský profesor na Gymnáziu v Brezne (1958 - 1970), ako odborný pracovník na vysunutom pracovisku Literárnovedného ústavu SAV v Prešove (1970 - 1971) a napokon takmer tri desaťročia ako pracovník na Katedre slovenského jazyka a literatúry Filozofickej fakulty Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Prešove (1971 - 2000, odborný asistent, docent). Len kratšie obdobie pôsobil ako docent na Katedre slovakistiky Filologickej fakulty Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici (2000 - 2001).

Úplnú bibliografiu prác doc. Bartka za roky 1957 - 1993 uverejnil L. Dvonč (Slovenská reč, 1994, roč. 59, č. 4, s. 243 - 251; pozri tam aj náš príspevok na s. 241-242 i v Kultúre slova, 1994, roč. 28, č. 4, s. 237-238; hodnotenie Bartkovho diela za roky 1994 - 2004 prináša Slovenská reč, 2004, roč. 69, č. 5-6).

V tomto medailóniku by sme chceli osobitne poukázať na významný podiel doc. L. Bartka na viacročnom výskume jazyka a jazykovej situácie Slovákov na Zakarpatskej Ukrajine. Výsledky svojich výskumov

uskutočňovaných v rámci riešenia medzinárodného projektu publikoval L. Bartko vo viacerých vedeckých štúdiách, predložil ich aj na domácich i zahraničných konferenciách a slavistických zjazdoch (aj ako polauator). Cenné sú jeho interpretácie ukrajinsko-slovenskej jazykovej interferencie v slovenských nárečiach na Zakarpatskej Ukrajine i úvahy o prehlbovaní ďalších výskumov (aj v spolupráci s diplomantmi a absolventmi slovenskej filológie na Užhorodskej národnej univerzite), ktoré sa núkajú v nových kultúrno-spoločenských podmienkach. Svoj záujem sústredil aj na niektoré osobitosti fungovania vlastných mien v nárečí Slovákov na Zakarpatskej Ukrajine a na priblíženie obrazu medzietnických vzťahov a medzijazykových kontaktov (slovenčina-poľština, slovenčina-ukrajinjčina, slovenčina-maďarčina, slovenčina-nemčina). S mimoriadnym záujmom bude naša odborná verejnosť od neho očakávať vydanie monografie o rodnom abovskom nárečí.

Bohatá a pestrá bádateľská činnosť doc. L. Bartka, jeho aktivity v matičnom hnutí (dlhoročný podpredseda a od leta tohto roku predseda Jazykového odboru Matice slovenskej) i na úseku jazykovej kultúry (člen redakčnej rady Kultúry slova a v rokoch 1999 - 2003 člen Ústrednej jazykovej rady, poradného orgánu ministra kultúry Slovenskej republiky v otázkach štátneho jazyka) bola právom ohodnotená – v roku 1998 udelením Pamätnej medaily Štefana Moyzesa a v roku 2003 Veľkej medaily sv. Gorazda.

Nezlomná vôľa, húževnatosť a životný entuziazmus nášho jubilanta sú zárukou toho, že splní svoje veľké plány pri postupnom neúnavnom naplňaní celoživotných úsílí, verný odkazu svojho vzácného učiteľa, dialektológa Štefana Tóbika.

Svojmu kolegovi a priateľovi želáme do ďalších rokov pevné zdravie, neprestávajúci zmysel pre humor a stále prítomnú rodinnú pohodu.

Ad multos annos!

Štefan Lipták

Životné jubileum Milana Majtána

PhDr. Milan Majtán, DrSc., sa narodil 3. mája 1934 vo Vrútkach, od desiatich rokov vyrastal vo Zvolenskej Slatine. Roku 1953 absolvoval Gymnázium vo Zvolene. V rokoch 1953 - 1957 vyštudoval odbor slovenský jazyk na Vysokej škole pedagogickej v Bratislave. Po skončení štúdia štyri roky učil slovenský jazyk na Jedenásťročnej strednej škole v Petržalke. Od roku 1961 doteraz pracuje v Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied (43 rokov).

Jubilant sa vo svojej vedeckej činnosti sústredil na niekoľko oblastí: historická lexikológia a historická lexicografia, synchronna i diachronna onomastika, jazyková kultúra a popularizácia vedeckých výskumov v tom najvšeobecnejšom chápaní.

Je autorom knižnej publikácie *Názvy obcí na Slo-*

vensku za ostatných dvesto rokov (1972), ktorá našla široký ohlas vo všetkých vrstvách obyvateľstva na Slovensku a zaujala aj čitateľov v zahraničí. Roku 1998 vyšla nová verzia pod názvom *Názvy obcí Slovenskej republiky* s podtitulom *Vývin v rokoch 1773 - 1997*. Jeho ďalšími knižnými publikáciami z oblasti onomastiky (aj ako spoluautora) sú *Zeměpisná jména Československa* (1982), *Meno pre naše dieťa* (1983, 1985, 1993), *Hydronymia dorzecza Oravy* (1985), *Z lexiky slovenskej toponymie* (1996) – na základe tejto monografie získal jubilanť hodnosť doktora filologických vied, ďalej *Výberte si meno pre vaše dieťa* (1998), *Gewässernamen im Flussgebiet des Dunajec – Nazwy wodne dorzecza Dunajca* (1998), *Hydronymia povodia Ipla* (1999) a i.

Jubilant je autorom alebo spoluautorom 6 knižných publikácií, vyše 265 štúdií a článkov a viac ako 400 menších a popularizačných príspevkov. Jeho práce sú známe doma i v zahraničí (vyše 350 citácií).

PhDr. Milan Majtán, DrSc., je vedúcim autorského kolektívu a vedeckým redaktorom prvého diela svojho druhu na Slovensku, *Historického slovníka slovenského jazyka*. Doteraz vyšlo 5 zväzkov (1991, 1992, 1994, 1995, 2000), v najbližších mesiacoch vyjde 6. zväzok a skoncipovaný je už aj posledný, 7. zväzok. Tento slovník je základným pramenným dielom pre poznávanie slovnej zásoby staršej slovenčiny z predpisovného obdobia. Po dlhých prípravných rokoch začal slovník vychádzať predovšetkým zásluhou jubilanta, ktorý ako vedecký redaktor prejavil a prejavuje svoje organizačné schopnosti a vedeckú tvorivú akribiu. Okrem toho treba osobitne vyzdvihnúť jeho ľudský a priateľský prístup k spolupracovníkom a nezištnú ochotu vždy pomôcť a poradiť pri odborných problémoch nielen mladším začínajúcim autorom, ale aj starším kolegom. V súvislosti s *Historickým slovníkom slovenského jazyka* treba spomenúť M. Majtána aj ako spoluzostavovateľa prvých dvoch zväzkov významného diela *Pramene k dejinám slovenčiny* (pri prvom zväzku spolu s J. Skladanou, 1992; pri druhom spolu s T. Lalíkovou, 2002), ktoré prináša doteraz nepublikované texty z rozličných tematických oblastí (administratívno-právne spisy, populárno-odborné spisy, ľudová a umelá slovesnosť, náboženská literatúra, preklady a pod.).

Významná je aj jubilanťova vedecko-organizačná činnosť. V rokoch 1964 - 1984 ako vedecký tajomník a v rokoch 1984 - 2001 ako predseda Slovenskej onomastickej komisie organizoval onomastický výskum na Slovensku, heuristický výskum slovenských vlastných mien, aktívne pôsobil pri štandardizovaní slovenských geografických názvov v rezorte geodézie a kartografie i v rezorte vnútra. V rokoch 1968 - 2002 zorganizoval jubilanť 15 vedeckých onomastických konferencií so zahraničnou účasťou a bol editorom alebo spolueditorom takmer všetkých zborníkov referátov z týchto vedeckých podujatí. Ako člen Medzinárodnej komisie slovanskej onomastiky pri Medzinárodnom komitáte slavistov sa aktívne zúčastňoval pri príprave Slovánskeho onomastického atlasu. Zatiaľ posledná, 16. medzinárodná onomastická konferencia, konaná v dňoch 16. a 17. septembra 2004 pod názvom *Súradnice súčasnej onomastiky*, bola venovaná jubilanťovi.

V nijakom prípade nemožno vynechať desiatky dnes už vedeckých pracovníkov (aj docentov), ktorých vychoval jubilanť. Týmto mladým adeptom slovakistiky, predovšetkým zameraným na onomastiku, venoval Milan Majtán nezištné hodiny, dni a týždne ako školiteľ, konzultant, oponent alebo jednoducho ako ochotný poradca. Výchova celej generácie týchto mladých vedeckých pracovníkov obsiahla celé Slovensko: Pedagogickú fakultu v Nitre, Pedagogickú fakultu Univerzity P. J. Šafárika v Prešove, Filozofickú fakultu Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Trnave a i.

Za svoju činnosť dostal PhDr. Milan Majtán, DrSc., tie najvyššie ocenenia. Z viacerých možno spomenúť Striebornú čestnú plaketu Ľudovíta Štúra a Zlatú čestnú plaketu Ľudovíta Štúra za zásluhy v spoločenských vedách, Čestnú medailu Mateja Bela za zásluhy v historických vedách, Cenu SAV za vedecko-popularizačnú činnosť, titul Najlepší pracovník rezortu Slovenského úradu geodézie, kartografie a katastra a i. Posledným najvýznamnejším ocenením bolo zaradenie medzi významné osobnosti SAV v roku 2004.

PhDr. Milan Majtán, DrSc., patrí medzi slovenských jazykovedcov, ktorí významne rozvinuli jednotlivé lingvistické disciplíny na Slovensku a podnes sú ťažiskovými osobnosťami jazykovedy doma i v medzinárodnom kontexte. Jubilanť sa vypracoval na špičkového odborníka v oblasti výskumu dejín slovenského jazyka a výskumu slovenských vlastných mien. Je uznávaným odborníkom a jeho práce sú známe aj za hranicami Slovenska, o čom svedčia mnohé zahraničné citácie. Posledných tridsať rokov sa s mimoriadnym úsilím pričínal o vedecky fundovanú štandardizáciu slovenských geografických názvov s neopakovateľným citom pre popularizáciu výsledkov svojej vedeckovýskumnej činnosti a ich aplikovania v spoločenskej praxi.

Pevne veríme, že aj po dokončení takého významného diela, ako je *Historický slovník slovenského jazyka*, bude Milan Majtán pokračovať vo svojej vedeckej práci a pod ďalším diachrónnym výskumom slovenského jazyka bude figurovať jeho meno.

Milý Milan, želim si, aby si nezabúdal na svoje poslanie vo výskume slovenského jazyka a jeho dejín, aby si mal dobré zdravie a plno síl, aby si mohol toto poslanie plniť aj v ďalších rokoch.

Jana Skladaná

Вендина, Т. И.: Средневековый человек в зеркале старославянского языка. Москва: Издательство Индрик 2002. 336 с.

Hodnotným príspevkom pri spracovaní lexiky staroslovienskych pamiatok staroruskej proveniencie sa stala monografická práca T. I. Vendinovej *Средневековый человек в зеркале старославянского языка*. V úvode posudzovanej práce, ktorá je venovaná pamiatke popredného ruského jazykovedca N. I. Tolstého, autorka pripo-

mína zložitost' spracúvanej problematiky najmä preto, že predstava stredovekého sveta na pozadí staroslovienskej lexiky si vyžaduje jeho vnímanie očami vtedajších používateľov jazyka. A odhaľovanie tajomstva o človeku, odvolávajú sa na N. I. Berďajeva, spočíva podľa autorky na odhaľovaní tajomstva ľudského bytia. Cieľom knihy je rekonštrukcia obrazu sveta, ako ho z prírodného, sociálneho aj duchovného pohľadu vnímal vtedajší človek. T. I. Vendina si v úvode (s. 5) uvedomuje, že súčasného bádateľa k hľadaniu a opisu vedomia a sebauvedomovania stredovekého človeka nevedie priama cesta. Sémantická analýza pamiatok z rozličných vývinových období je svedectvom vývinu – zužovania, rozširovania významov, ale aj ich zániku. Do dominantnej pozície sa v práci dostáva stredoveká kultúra, ktorej zložky žili a pestovali sa v konkrétnom jazykovom prostredí, formovali v ňom hierarchiu hodnôt a ideálov človeka, ktorý sa ich snažil vyjadrovať prvkami jazykového systému. Antropocentrický prístup k spracovaniu pramenného materiálu si autorka zvolila v snahe priblížiť na pozadí staršej slovnej zásoby hodnotový systém etnika vo vzťahu k prvkom jazykového systému. Ako argument uvádza na s. 7 vzťah kategórie životnosti a mužskej osoby v starosloviensčine, ktorej korene motivovala spoločenská plnohodnotnosť osôb vo vtedajšej spoločenskej hierarchii (*отец, мужь, князь*). Takú istú povahu má aj pôvod neosobných slovesných konštrukcií v ruštine, ktorý súvisí s nazeraním starých Slovanov na prírodu, resp. nadprirodzené, tabuizované sily (typ *меня лихорадит*). V úvode (s. 13) autorka upozorňuje aj na skutočnosť, že staroslovienska kultúra vznikala v procese rozkvetu christianizácie a staroslovienske texty sa okrem náboženského posolania vnímali aj ako spisy s významným filozofickým a svetonázorovým poslaním. Veľký význam malo v tomto kontexte samo slovo, ktoré sa vo vzťahu k Bohu v jazykovom vedomí stredovekého človeka presonifikovalo (*Iskoni béaše slovo i slovo béaše ot Boga i Bog béaše slovo...*). Slovo teda bolo v starosloviensčine mimoriadne presným pojmom, spätým – ako väčšina abstrákt – s protikladom božského a pozemského. A tak sa *stredoveký človek v zrkadle starosloviensčiny* – tak znie preklad posudzovaného titulu do slovenského jazyka – ocitá v tomto titule v paľbe otázok, ktoré kladieme spolubesedníkovi, keď sa od neho chceme dozvedieť niečo o tretej, neznámej osobe. Podľa týchto otázok sú nazvané aj jednotlivé kapitoly knihy: 1. Средневековый человек: кто он? (s. 22-64), 2. Средневековый человек: какой он? (s. 65-93), 3. Средневековый человек: что он делает? (s. 94-157), 4. Бог в сознании средневекового человека (s. 158-166), 5. Мир средневекового человека (s. 167-274), 6. Ценности средневекового человека (s. 275-304).

V prvej kapitole sa človek na pozadí staroslovienskej lexiky predstavuje ako pozemská bytosť, ktorej sa pripisujú významy 1. človek, 2. slúžiaci, sluha. Nezaujím o „fyzickú“ podstatu človeka sa prejavuje v nedostatočnej slovtvornej štruktúre somatickej lexiky (*бедро* = bedro, *бръвь* = brvy, *вья* = šija, *виежда* = viečko, *веко* = viečko, *глава* = hlava, *грѣтань* = hrtan, *длань* = dlaň, *заждь* = zadná časť tela, *колиено* = koleno, *крвь* = krv, *исто* = útroby tela, vnútornosti, *ноздри* = nozdry, *лядвья* = ľadviny, *пята* = päta, *рамо* = rameno, *пръси* = hrud',

ногъ = necht, *ребро* = rebro...). Osobitné tematické skupiny tvoria predstavitelia svetskej a cirkevnej moci (*властель, самовластьць, владыка, самодръжьць, самодръжителъ, жоупань, палатинь, приставникъ, самъчин, четвертовластникъ, четвертовластьць*, resp. *жърьць, законникъ, клиросьникъ, святитель, старьць, чрьноризьць, чрьньць, архидиаконъ, игоумень*), ale aj pomenovania pustovníkov a askétov typu *оходникъ, ошьльць, съвъздръжьникъ, троудникъ, постыникъ, поустынникъ, стльньникъ...* Pri každej lexéme sa jej sémantická analýza dopĺňa dokladovým materiálom z archívnych prameňov. Okrem kladných vlastností (*вспомоществование, доброта, набожность, праведность, щедрость, кротость, любовь к людям, гостеприимство, целомудрие*) sa v kapitole podrobne rozoberajú aj negatívne ľudské vlastnosti (*ложь, предательство, обман, безбожие, жестокость, разврат, отсутствие стыда, сварливость, обжорство, пьянство, алчность, сребролюбие, зависть, коварство, колдовство, лень*).

V druhej kapitole sa spracúva lexika charakterizujúca ľudské vlastnosti a atribúty. Okrem najdôležitejších abstraktných vlastností typu *сьмрътьнь* = smrteľný, *тълиеньнь* = smrteľný sa uvádzajú aj najčastejšie telesné vlastnosti a chorobné stavy (*болезньнь* = chorý, *недужьнь* = neduživý, *многоболезньнь* = trpiaci na mnohé choroby, *несъдравъ* = nezdravý, chorý, *пиегодивъ* = nakazený, *соухоногъ* = chromý, *раслабинъ* = slabý, *биесьнь* = besný, t. j. ovládnutý zlými duchmi), charakteristické výzorové črty a charakterové vlastnosti (*высокъ* = vysoký, *малъ* = malý, *худъ* = chudý, *бьдрливъ* = bodrý, *поустьнь* = bodrý)...

Tretia kapitola je charakteristikou dynamických príznakov, v rámci ktorých sa okrem pohybových sloviest typu *вьити, възити, наити, проити, приити, выходити, доходити, находити, приходити, съходити, хаждати* analyzujú jednotlivé významové skupiny sloviest zmyslového vnímania (*ведети, зьрети, съмотрети, глядети, предьзьрети, оучоути, просльшиати, вьнимати*), správy a riadenia, trestov (*старенииньствовати, стропити*), príkazov, zákazov a nariadení (*явити, оурешити, запретити, съказати, приставити, положити, повелети, възаконити, соудити, моучити, распати, обесити, оусекнути, оусеити*). Osobitnú významovú skupinu tvoria slovesá pomenávajúce procesy súvisiace s obrábaním pôdy, poľnohospodárskymi prácami a pasením dobytku (*възделати* = obrobiť, *орати* = orať, *копати* = kopať, *сеяти* = siať, *садити* = sadiť, *възрастити* = vypestovať, *издрастити* = vypestovať, *пожати* = zožať, *въстръгати* = vytrhať, *чесати* = česať, *свьязати* = zviazať, *оседьлати* = osedlať, *насти* = pást', *казити* = kastrovať, *стришити* = strihať). Precízne sa v tejto kapitole spracúva aj vyjadrovanie negatívnych činností typu *вреждати* = škodiť, *острастити* = spôsobiť starosť, *ковати* = stroить козни, *зълословити* = ohovárať, *оклеветати* = oklebetiť, *навадити* = pohádať sa, *блзнити* = oklamať, *лъгати* = klamať, *прельстити* = preľstiť, *поругати* = vadiť sa, *възненавидеть* = znenávidieť, *досадити* = uraziť, *свьаждати* = nabádať na spor, *вражьдовати* = nabádať na zlo. Významový protiklad tvorí charakteristika pozitívnych činností typu

помогати = pomáhať, *богословствати* = chváliť Boha, *благодарити* = blahorečiť, chváliť, *предати животъ* = obetovať život, *умадегуся* = odriekať sa, *целомоудровати* = mať zdravý rozum, *гостити* = hostiť.

Vo štvrtej kapitole sa opisuje lexika spätá s vnímaním Boha a s jeho miestom vo vedomí stredovekého človeka. Tematicky je lexika rozdelená do dvoch celkov: 1. Boh vo vzťahu k svetu. 2. Boh vo vzťahu k človeku. Napriek tomu, že v stredoveku bol Boh definovaný na princípe nepoznatelnosti (*неиздреченьникъ*), veľký súbor lexém odhaľuje snahu človeka definovať si túto transcendentálnu bytosť vo svojom vnútri ako *отца и сына и святаго духа*, ktorý sa vníma ako *зидетель, вьседержа, вьсвладыка, животворьць, помазанныкъ*, ako bytosť prítomná vo chvíľach utrpenia a útechy.

Piatu kapitolu tvorí rozsahom najpočetnejší súbor lexém, ktoré tvoria tematickú syntézu predchádzajúcich celkov a možno ju zhrnúť do názvu *Svet stredovekého človeka*. Ide o veľké množstvo slov, ktoré sa v archívnych prameňoch zachovalo z oblasti pomenovania prvkov makrosvetu, predmetov každodennej potreby, pomenovania hospodárskych zvierat, myšlienkových prúdov, abstraktných pojmov, vyjadrenia blaha, bohatstva a chudoby, viery, cirkevnej i štátnej správy a vlády, vôle, merania času, vyjadrovania ľudských hriechov a cností, pohybu a pokoja, ducha i duše, života aj smrti, majetku, zákonov a práva, svedomia a hanby, lásky a priateľstva, múdrosti, protikladov svetla a tmy v reálnom aj prenesenom význame, pozemského života, strachu, utrpenia, mučenia i spásenia, vykúpenia i očakávaného rajskeho života, symboliky farieb, čísel a zázrakov.

V šiestej kapitole autorka syntetizuje významy slov označujúcich religiózne hodnoty stredovekého človeka: vieru, nádej, lásku, dobro, sviatosť, askézu, vernosť, stálosť vo viere, skromnosť, utrpenie a muky, prácu, spásenie, útechu, ochranu, modlitbu, Božie slovo a pokánie. V samostatnej skupine sa charakterizujú sociálne a etické hodnoty – vláda, sila, zákon, vlasť, mužnosť, čínorodosť, rodina, etnos, spoločenská príslušnosť, resp. dobrota, srdečnosť, úprimnosť, pravdivosť, vernosť, pocit viny a hanby, svedomie, láska k blížnemu a súcit s ním, štedrosť a pohostinnosť. Záver kapitoly tvorí opis lexiky s tematikou vitálnych hodnôt (život, zdravie, vek).

Monografia *Средневековый человек в зеркале старославянского языка* je prácou, ktorá obsahuje veľké množstvo hodnotného pramenného materiálu. Tematické zoraďenie lexiky umožňuje preniknúť hlbšie do poznania jej vývinu a poskytuje čitateľovi svedectvo o duchovných a materiálnych hodnotách ľudí pred stáročiami. Aj napriek tomu, že pramenný materiál pochádza z ruskej jazykovej oblasti, t. j. z východoslovanského makroareálu, významovo a s ohľadom na kontinuitu spracúvanej lexiky v našom jazykovom areáli je poznávací hodnotu posudzovanej knihy veľmi vysoká. Je to hodnotný prameň poznatkov, presahujúci jazykovedné dimenzie, zasahujúci široký slavistický rámec bádateľov v oblasti jazyka, histórie, etnológie, religionistiky a kulturológie.

Pavol Žigo

Dzieje Słowian w świetle leksyki. Pamięci Profesora Franciszka Sławskiego.

Pod redakcją Jerzego Ruska, Wiesława Borysia, Leszka Bednarczuka.

Kraków : Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego 2002. 546 s.

Zborník s názvom *Dejiny Slovanov vo svetle slovných zásob* obsahuje príspevky z rovnomennej medzinárodnej vedeckej konferencie, ktorá sa uskutočnila 17. a 18. mája 2001 v Krakove. Podujatie bolo organizované pri príležitosti blížiaceho sa životného jubilea nestora poľskej slavistiky prof. Franciszka Sławského; žiaľ, profesor sa ho už nedožil – zomrel 19. januára 2001, niekoľko mesiacov pred svojimi 85. narodeninami.

Vedeckú osobnosť zosnulého približujú profesorovi krakovskí spolupracovníci v príspevkoch tvoriacich úvodnú časť zborníka, nazvanú *Franciszek Sławski*: J. Rusek charakterizuje prof. Sławského ako slavistu, M. Kucala ho predstavuje ako „mišovníka poľských slov“ a L. Bednarczuk hodnotí jeho celoživotnú činnosť v oblasti poľskej a slovanskej etymológie (v tejto súvislosti sa zamýšľa aj nad ďalším osudom Sławského diela *Słownik etymologiczny języka polskiego*, z ktorého vyšlo 5 zväzkov – po písmeno Ł – a ktoré zostalo nedokončené; porov. s. 33). Na záver sa uvádza kompletná bibliografia Sławského vedeckých prác (1936 - 2001), ktorú zostavil W. Sędzik.

Za úvodnou časťou nasleduje 70 príspevkov, ktoré sú podľa svojej tematiky rozdelené do štyroch častí: *Zagadnienia ogólnosłowiańskie* (27 príspevkov), *Języki zachodniosłowiańskie* (20), *Języki południowosłowiańskie* (19) a *Języki wschodniosłowiańskie* (4). V zborníku sú zastúpení autori z Krakova (33 príspevkov) a ďalších poľských vedeckých centier (12), ako aj zahraniční slavisti (25).

Z priestorových príčin nemôžeme referovať o všetkých publikovaných materiáloch, preto sa obmedzíme aspoň na základnú informáciu o príspevkoch, ktoré primárne súvisia s témou konferencie, čiže o príspevkoch z oblasti slovanskej etymológie a historickej lexikológie. Príslušné štúdie – v zborníku zastúpené najpočetnejšie – neraz názorne svedčia o možnostiach, aké prináša diachrónny výskum lexiky pre rekonštrukciu rôznych aspektov slovanskej kultúry v najširšom zmysle. Z tohto hľadiska sa účastníci konferencie zaoberali nielen slovanskou lexikou týkajúcou sa prírody (I. Janysková, Brno), poľnohospodárstva (L. V. Kurkinová, Moskva; A. Loma, Belehrad) či názvami pracovných nástrojov (W. Sędzik, Krakov), ale aj výrazmi súvisiacimi so spoločenskou organizáciou a duchovnou kultúrou starých Slovanov. V štúdiách uverejnených v zborníku sa analyzujú niektoré termíny rodovej spoločnosti (E. Havlová, Brno) a vývin pojmu „obet“ u starých Slovanov (H. Karlíková, Brno), ako aj terminológia odievania (M. Wojtyła-Świerzowska, Krakov) či hudobnej kultúry (W. Borys, Krakov), ďalej pomenovania kalendárnych mesiacov (V. Šaur, Opava), lexika súvisiaca so svadbou (H. Schuster-Šewc, Budyšin), označenia mytologických bytostí (M. Bjeleticová, Belehrad) a i. Bez zo-

hľadania kultúrneho kontextu nie je možné adekvátne interpretovať niektoré javy súvisiace s kresťanskou terminológiou v starej poľštine, ale ani mnohé sémantické posuny v rôznych lexikálnych okruhoch (porov. príspevky krakovských lingvistiek M. Karplukovej a M. Jakubowiczovej). Širšiu kultúrnohistorickú dimenziu má aj onomastický materiál, čo potvrdzuje analýza slovanových zložených vlastných mien (A. Ciešlikowa a M. Malecova, obidve Krakov) i „farebných“ zeme-pisných názvov typu *Беларусь* (H. Cyhun, Minsk). Tematickú mozaiku dopĺňajú minuciózne etymologické výklady venované jednotlivým lexémam z rôznych slovan-ských jazykov i štúdie z oblasti jazykových kontaktov.

Zo slovenských jazykovedcov je v zborníku zastúpe-ná len M. Pančíková štúdiou o symbolike bielej farby v poľštine a slovenčine, slovakistickej problematike sa však venuje aj niekoľko poľských jazykovedcov. V tejto súvislosti možno poukázať na príspevky troch krakov-ských slovakistiek: H. Mieczkowska porovnáva nové derivačné postupy v poľštine a v slovenčine, E. Orwińska-Ruziczková si všima slovnodruhovú homonymiu slovenských druhotných predložiek a M. Papierzová venuje pozornosť internacionalizácii slovenskej lexiky. Slovenskému jazykovému materiálu venujú adekvátnu pozornosť aj B. Kreja (Gdansk), ktorý analyzuje inoslovenské rezponzie kašubských slovotvorných for-mácií na *-ice* (v slovenčine typ *dubičie* a pod.), a Z. Babik (Krakov) v štúdiu o akcentologickej charakteristike slovan-ských prefigovaných slovies. – Informačnú hodnotu zborníka zvyšuje index výrazov, ktoré sa analyzujú v publikovaných príspevkoch (s. 539 - 546).

Rektor krakovskej Jagelovskej univerzity prof. F. Ziejka vyslovil vo svojom prejave na otvorení konfe-rencie nasledujúce presvedčenie: „Imponująca liczba referatów i komunikatów pozwala sądzić, że to naukowe przedsięwzięcie wpisze się rzeczywiście trwale w życie polskiej i światowej slawistyki“ (s. 14). Po preštudovaní zborníka konferenčných referátov s názvom *Dzieje Słowian w świetle leksyki. Pamięci Profesora Franciszka Sławskiego* možno plným právom konštatovať, že tieto očakávania sa splnili.

Lubor Králik

ПИПЕР, П.: Српски између великих и малих језика.

Београд: Београдска књига 2003. 298 с.

Srbská jazykoveda, zdá sa, nebola na rozpad takmer storočnej symbiózy srbského a chorvátskeho jazyka v 90. rokoch minulého storočia vôbec priprave-ná. Nasvedčovala by tomu i publikácia *Српски између великих и малих језика*, v ktorej sa jej autor, popredný srbský slavista Predrag Piper, pokúša určiť a definovať status srbského jazyka na začiatku tretieho tisícročia, v ktorom sa srbský spisovný jazyk odrazu ocitol v novej situácii i v nových vzťahoch so susednými slovan-skými jazykmi.

Kniha obsahuje dve relatívne samostatné časti. V prvej časti pod názvom *О питањима лингвистичке екологије* (s. 9–167) nachodíme dvanásť poväčšine už publikovaných viac-menej sociolingvistických štúdií, v ktorých sa rozoberá status súčasného srbského spi-sovného jazyka z najrozličnejších aspektov. Sedem štúdií, taktiež už poväčšine publikovaných, v druhej časti knihy pod názvom *Општи погледи на проучава-ња српског језика у њиховом ширем славистичком и лингвистичком контексту* (s. 167–294) významne do-plňa a konkretizuje výsledky prvej časti najmä tým, že jednotlivé štúdie z rozličných aspektov dotvárajú po-dobu statusu srbského jazyka a jeho vzťahy k sused-ným jazykom v širšom slovanском lingvistickom kon-tekste.

V prvej časti knihy má kľúčové postavenie štúdia *О великим и малим језицима у светлу лингвистичке екологије* (s. 9–27), v ktorej sa autor pokúša riešiť otázku vzťahu malých a veľkých jazykov cez prizmu pos-tulátov lingvistickej ekológie, ktorá podľa autora skú-ma najmä „vzťah medzi jazykom a prostredím, v kto-rom jazyk jestvuje a funguje.“ Autor pritom podčiar-kuje význam etického a estetického kritéria pri skúma-ní vzťahov jazyka a jeho prostredia, keďže práve tieto vzťahy prispievajú buď k súladu a k vzájomnému du-chovnému a kultúrnemu obohacovaniu sa, alebo vedú ku konfliktom a k zahmlievaniu spoločenských vzťa-hov, v ktorých má jazyk prirodzene, významné mies-to. Keďže však pojmy „malý jazyk“ či „veľký jazyk“ sú viacvýznamové a vágne, treba priznať, že ich obsah sa vymedzuje veľmi ťažko. Preto autor dôkladne rozo-berá komplex najrozličnejších vzťahov „malých“ a „veľkých“ slovan-ských i neslovan-ských jazykov konkrétnou ilustráciou a príkladmi z minulosti i prítomnosti. Treba súhlasiť s autorom, že vari pre každého človeka je najbližší a najdôležitejší jeho materinský ja-zyk, a teda z tohto hľadiska je materinský jazyk jedno-značne „veľký.“

Keďže autor na viacerých miestach knihy vyslo-vil tézu o „ohrozenosti“ srbského jazyka, osobitný vý-znam má z tohto hľadiska štúdia *Српски језик на почетку века* (s. 30–45), v ktorej sa taxatívne vy-menúvajú oblasti takejto „ohrozenosti.“ Na prvom mies-te ju dokazuje znižovanie počtu používateľov srbského jazyka (podľa sčítania obyvateľstva), ako aj zmenšo-vanie územia, na ktorom sa srbský jazyk predtým pou-žíval – v dôsledku polických udalostí a stupňovitých migrácií srbského obyvateľstva v poslednom desaťročí minulého storočia. Okrem toho v dôsledku politických zmien vyvolaných rozpadom bývalej Juhoslávie i v dôsledku zániku symbiózy v rámci takzvaného srbo-chorvátskeho jazyka stratil srbský jazyk ústavne zabez-pečený status. Marginalizáciou a obmedzovaním srbs-kej cyriliky, ktorá má pre srbský národ popri funkčnej hodnote aj symbolickú hodnotu, oslaboval sa i vzťah k srbskému jazyku ako k základnému znaku národnej identity. Negatívnu úlohu v neuspokojivom vzťahu Sr-bov k vlastnému jazyku zohráva podľa autora i ne-uspokojivá výučba srbského spisovného jazyka na všet-kých stupňoch škôl, ďalej nekontrolovaný prienik cu-dzích slov (najmä anglicizmov), deformácia spisovnej

srbský jazykom reklám, názvov obchodov a inštitúcií, ale i tlakom štylisticky chudobného jazyka novín, politiky a biznisu. Nie je podľa autora uspokojivé ani financovanie vedeckého jazykovedného výskumu a inštitucionálneho pestovania kultúry srbskej reči.

Nesporne zložitá politická a ekonomická situácia v deväťdesiatych rokoch, poznačených jednak migráciou obyvateľstva, jednak blokadou, sankciami a medzinárodnou izoláciou Srbska sa musela negatívne odraziť i na srbskom jazyku a po rozpade bývalej Juhoslávie prerušenia a symbiózy s chorvátskym jazykom i na jeho statuse. Avšak podrobnejšie porovnávanie srbskej jazykovej situácie poznačenej úpadkom jazykovej kultúry v dôsledku zmien po roku 1990, ktoré prežívajú všetky slovanské národy, by zrejme ukázalo, že srbská jazyková situácia sa podstatnejšie neodlišuje od situácie v ostatných slovanských krajinách, ba našli by sme v nej viacej zhôd než rozdielov.

Týmto otázkam sa autor priamo alebo nepriamo venuje i v ďalších štúdiách prvej časti knihy. Do okruhu záujmov ekológie jazyka patrí i pojem „zneužívania jazyka.“ Dobrú ilustráciu na „zneužívanie jazyka“ nachodíme v štúdií *Ни језици ни културе нису недељиви* (s. 106 – 112), v ktorej P. Piper zaujíma principiálne stanovisko k vystúpeniu malej skupiny srbských lingvistov v auguste 1998, ktorá uverejnila deklaráciu-pamflet *Слово о српском језику*. Tento spis, prezentovaný aj na 12. medzinárodnom zjazde slavistov v Krakove roku 1998, poškodil dobré meno srbskej jazykovedy.

V druhej časti knihy má medzi štúdiami viac-menej metodologickej povahy (o tradičnom a modernom v srbskej lingvistiky, o srbskej slavistike z hľadiska periférnych a hraničných javov, o srbskej sociolingvistiky, o výskume rusizmov, o význame srbskej a slovanskej filológie) kľúčové postavenie rozsiahla štúdia *Српска лингвистичка славистика деведесетих година XX. века* (179 - 228). Je to štúdia, ktorá poskytuje jedinečný obraz o organizácii výskumu srbského jazyka a slovanských jazykov v Srbsku v poslednej decénii 20. storočia, ako aj o reálnych výsledkoch výskumov doložených bibliografickými údajmi. Výsledky srbskej jazykovednej slavistiky, ktoré dosiahla i napriek nepriaznivým okolnostiam, vzbudzujú obdiv. Presné bibliografické údaje totiž presvedčivo ukazujú, že vedecký výskum srbského jazyka a slovanských jazykov, ktorý sa uskutočňuje v trinástich výskumných projektoch, prebiehal intenzívnejšie ako v ktoromkoľvek desaťročí predtým.

Srbská jazykoveda v tomto desaťročí (po rozpade tzv. srbsko-chorvátskeho či chorvátsko-srbského jazyka) musela popri bežnom vedeckom výskume položiť i nové inštitucionálne základy starostlivosti o spisovný jazyk, o usmerňovanie jeho rozvoja i pestovanie jeho kultúry. Musela teoreticky prepracovať a v praxi prebudovať status spisovnej srbsčiny, vypracovať nové pravidlá pravopisu i napísať nové normatívne gramatiky spisovnej srbsčiny.

Treba pritom poznamenať, že v tomto desaťročí nezaničil ani jeden srbský lingvistický časopis. Naopak. Pod tlakom stupňujúcej sa vedeckej produkcie boli v Srbsku založené i nové lingvistické časopisy. V užšej

slavistike (mimo srbistiky) bol napríklad roku 1996 založený časopis *Славистика* ako orgán Srbskej slavistickej spoločnosti (doteraz vyšlo osem zväzkov, každý v rozsahu 400 až 500 strán). Slavistiku v tomto období významne obohacovali i zborníky zo sympózií a konferencií, na ktorých sa prezentovali výsledky základného slavistického projektu *Конфронтациона проучавања српског и других словенских језика*. Nadpriemerne bohatú slavistickú produkciu aj v tomto desaťročí bibliograficky spoľahlivo zaznamenával časopis *Јужно-словенски филолог* a iné periodické, osobné, tematické a ďalšie bibliografie (bibliografiu rusistiky v Srbsku spravoval a v dvoch zväzkoch vydal i sám autor recenzovanej knihy P. Piper).

Aj keď kniha P. Pipera *Српски између великих и малих језика* formálne nepredstavuje ucelenú syntézu o statuse srbského spisovného jazyka na začiatku tretieho tisícročia, obidve časti komplementárne tvoria dobre premyslený celok, ktorý spĺňa pôvodný zámer autora – poskytnúť nielen spoľahlivý obraz o statuse srbského jazyka na začiatku tretieho tisícročia, ale i o mieste a úlohe srbskej lingvistickej filológie v širšom slavistickom kontexte..

Napokon treba dodať, že pôvodným a základným vedeckým zameraním Predraga Pipera, autora tejto knihy s výsostne sociolingvistickou problematikou, je predovšetkým slovanská porovnávacía syntax a sémantika. Jeho pohľad na status srbského jazyka a jeho vzťahy k iným slovanským jazykom podaný v tejto knihe je teda pohľad zo strany, z boku. Ale práve takýmto pohľadom, doloženým širokým slavistickým kontextom srbského jazyka, významne obohatil nielen srbskú sociolingvistiku, ale i širšiu slavistiku.

Emil Horák

Мисирков, Крсте, П.: За македонските работи. Скопје: Македонска академија на науките и уметностите 2003. 319 с. (Фототипно издание по повод 100-годишнината од излегувањето на книгата). Приредил Блаже Ристовски.

Macedónska akadémia vied a umení vydala minulý rok kritické vydanie knihy prvého kodifikátora spisovnej macedónčiny Krsta P. Misirkova *За македонските работи* pri zaznamenávaní 100. výročia jej prvého vydania. Kniha vyšla v kritickom a fototypickom vydaní s paralelným anglickým prekladom macedónskeho textu pod názvom *On Macedonian Matters* s poznámkami a kritickým komentárom. Vyčerpávajúci odborný úvod ku knihe napísal Blaže Ristovski pod názvom *Стоте години на една книга*. Aj tento úvod sa uvádza v paralelnom anglickom preklade *A Hundred Years of a Book*.

Blaže Ristovski označuje Misirkovovu knihu *За македонските работи* veľmi priliehavo ako „malata golema книга.“ Je to skutočne kniha veľká svojím rozsahom, zato je však veľká obsahom, svojím významom,

keďže prinášala nielen prenikavú analýzu neznesiteľnej situácie, v akej sa macedónska národnosť na rozhraní 19. a 20. storočia nachádzala, ale Krste P. Misirkov v nej presne formuloval i *nacionálnu macedónsku otázku*, naznačil jej riešenie a tým i možné východiská z kritickej situácie. Jedným z týchto východísk bol aj zápas za macedónsku národnú samobytnosť so všetkými atribútmi, vrátane uzákonenia samostatného spisovného jazyka. A tak sa Krste P. Misirkov (1874 - 1926) rozhodol macedónsky jazyk uzákoniť ako spisovný jazyk formujúceho sa macedónskeho národa. Pravda, nie v osobitnej jazykovednej práci, hoci na takúto vedeckú prácu mal ako absolvent petrohradskej Filologickej fakulty a žiak významných ruských filológov z konca 19. storočia všetky predpoklady. Napätá, doslova revolučná situácia, ktorá v Macedónsku vyvrcholila v Ilindenskom povstaní roku 1903, mu nedovolila sústrediť sa na vedeckú prácu. Preto spisovný macedónsky jazyk kodifikoval priamo v jazykovej praxi, práve knihou *За македонцима работи*. Zahŕnul do nej päť prednášok, ktoré bol predniesol v petrohradskej *Macedónskej vedecko-literárnej spoločnosti*. Pri písaní knihy sa pridržiaval jazykového úzu, ako i zásad prijatých v tejto spoločnosti a formulovaných v jej memorande. Podľa týchto zásad základom spisovnej macedónčiny sa mal stať stredomacedónsky interdialekt založený na západomacedónskom nárečovom základe.

Krste P. Misirkov stačil knihu *За македонцима работи* ešte koncom roka 1903 v Sofii i vydať. Polícia ju však zhabala a likvidovala, zachovalo sa z nej iba niekoľko výtlačkov. Podstatné je to, že v poslednej kapitole pod názvom *Неколку зборови за македонцима литературен јазик* (132–145) Krste P. Misirkov koncízne podal tri rámcové kodifikačné princípy, podľa ktorých spisovná macedónčina (1) sa má zakladať na stredomacedónskom jazykovom základe, (2) lexikálne sa má obohatovať zo všetkých macedónskych nárečí a (3) má sa v nej uplatňovať fonetický pravopis. Nepravý osud však nedozičil Misirkovovi ďalej písať v takto kodifikovanej spisovnej macedónčine. Po udusení Ilindenského povstania roku 1903 a upevnení tureckého panstva v Macedónsku čakal ho osud emigranta. V roku 1905 ešte stačil v Odeze vydať prvé číslo časopisu *Vardar*, v ktorom realizoval niektoré menšie pravopisné a grafematické spresnenia svojej kodifikácie.

Podmienky na zavedenie spisovnej macedónčiny do jazykovej praxe sa celkom zredukovali po balkánskych vojnách roku 1913 a po rozdelení Macedónska medzi tri susedné balkánske štáty. Spisovná macedónčina sa v plnom rozsahu mohla realizovať až o štyri desaťročia neskôr v oslobodenom Macedónsku. Treba pritom podčiarknuť, že kodifikačná komisia spisovnej macedónčiny v roku 1944 iba s malými pravopisnými a grafematickými úpravami takmer v úplnosti prijala kodifikačné princípy Krste P. Misirkova. Preto súčasná macedónska jazykoveda právom uznáva Krste P. Misirkova za prvého kodifikátora spisovnej macedónčiny.

Akademické kritické vydanie kodifikačnej knihy Krste P. Misirkova *За македонцима работи* naisto dobre poslúži nielen domácim macedonistom, ale aj slavistom, ktorí sa zaoberajú kodifikačnými procesmi v širšom slovanskom kontexte.

Emil Horák

MENAC, A.–FINK-ARSOVSKI, Ž.–VENTURIN, R.: Hrvatski frazeološki rječnik. Zagreb : Naklada Ljevak 2003. 414 s.

Ešte pred prvými pokusmi o systematickú teoretickú analýzu frazeologického materiálu upozornila lexikografická prax na existenciu ustálených lexikálnych spojení, ktorých komponenty sa čiastočne alebo úplne desémantizovali. Autori slovníkov nemohli totiž prehľadnú osobitné jednotky vetnej i nevetnej povahy, ktoré vychádzali zo živého ľudového jazyka a v hovorenej reči mali svoje pevné miesto. So zvyšujúcimi sa nárokmi na komplexné slovníkové spracovanie jednotlivých jazykov vznikali otázky, ako najvhodnejšie tieto slovné spojenia, charakteristické ustálenosťou, obraznosťou, expresívnosťou, často i nepreložiteľnosťou do slovníkov zaradiť. K teoretickému opisu frazeologického fondu národných jazykov teda priviedli bádateľov praktické potreby (lexikografická charakteristika, otázky prekladu a pod.).

Chorvátska a slovenská frazeologická teória sa v svojich začiatkoch napájala z identického zdroja, ktorý najmä pre slovanskú porovnávaciu jazykovedu predstavovali avantgardné práce sovietskych lingvistov V. V. Vinogradova, N. S. Ožegova, A. L. Smirnického, A. I. Jefimova a iných. Základy frazeologického výskumu na Slovensku položila štúdia V. Lapárovej *Ustálené spojenia a frazeologické jednotky, ich podstata a hranice* (Lexikografický zborník. Bratislava 1953, s. 111-116), ktorá bola prvým rozpracovaním Vinogradovovej koncepcie frazeológie v slovenskej jazykovede (porov. *Bibliografia slovenskej idiomatiky, frazeológie a paremiológie*, 1992, s. 18). Jej chorvátskym pendantom je práca Antice Menacovej *O strukturi frazeologizma* (Jezik, 1970/71, roč. 18, č. 1, s. 1 - 4). Tento príspevok vzbudil záujem najmä medzi rusistami na Filozofickej fakulte Záhrebskej univerzity, ktorí sa onedlho, ako prví z krajín bývalej Juho-slávie, začali venovať frazeologickej problematike a podnes tvoria jadro záhrebskej frazeologickej školy (A. Menacová, T. Koračová, M. Popović, M. Skljarov, R. Venturin, R. Volosová, Ž. Finková-Arsovská). Na tomto mieste sa žiada poznamenať, že na slovenskej lingvistickej scéne sa za posledné tri desaťročia sformovali dva výrazné frazeologické prúdy, ktoré možno geograficky lokalizovať ako bratislavské a nitrianske centrum. Medzi ich jednotlivými predstaviteľmi existujú určité názorové rozdiely, teoretickému aj praktickému výskumu sa venujú samostatne, ale zásadné otázky riešia paralelnými systémovými krokmi. O tomto prístupe svedčia viaceré spoločné projekty – *Bibliografia slovenskej idiomatiky, frazeológie a paremiológie*. Bratislava 1992. 112 s.; *Frazeológia vo vzdelávaní, vede a kultúre*. Nitra 1993. 373 s.; *Frazeologická terminológia*. Bratislava 1995. 160 s.; *Frazeologické štúdie I*. Bratislava 1996. 115 s.; *Frazeologické štúdie II*. Bratislava 1997. 154 s.; *K aktuálnym otázkam frazeológie*. Nitra 2001. 214 s.; *Frazeologické štúdie III*. Bratislava 2003. 248 s. a pod.

Výsledky chorvátskeho frazeologického výskumu reprezentujú početné, tematicky rôznorodé štúdie aj viaceré frazeografické diela. Osobitné miesto medzi nimi zaujíma *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezi-*

ka (1982) Josipa Matešića, bývalého predsedu Medzinárodnej komisie pre výskum frazeológie a zakladateľa mannheimskej frazeologickej školy, ktorý obsahuje 12 000 frazém, a *Rusko-hrvatski ili srpski frazeološki rječnik* (red. A. Menacová, A-H 1979, O-Я 1980), prvý dvoj-jazyčný chorvátsky frazeologický slovník. Od roku 1985 vychádzajú na Filozofickej fakulte Univerzity v Záhrebe v edícii *Mali frazeološki rječnici* dvojjazyčné aj trojjazyčné frazeologické slovníky, napr. *Hrvatskosrpsko-rusko-ukrajinski frazeološki rječnik* (A. Menacová – R. I. Trostinska, 1985, 1994), *Hrvatskosrpsko-poljski frazeološki rječnik* (A. Menacová – N. Pintarićová, 1986), *Hrvatsko-slovenski frazeološki rječnik* (A. Menacová – J. Rojs, 1992), *Hrvatsko-grčki frazeološki rječnik* (M. Bricková – D. Salopek, 1994), *Hrvatsko-talijanski frazeološki rječnik* (A. Menacová – Z. Vučetićová, 1995), *Hrvatsko-češko-slovački frazeološki rječnik* (A. Menacová – D. Sesarová – R. Kucharová, 1986, 1998) a ďalšie. Po rovnávaciu slovanskú frazeografiu obohacujú slovníky chorvátskych frazeologických prirovnaní a chorvátsko-ruských komparatívnych frazém, ktoré tvoria súčasť monografie Ž. Finkovej-Arsovskej *Poredbena frazeologija: pogled izvana i iznutra* (2002), kde sa ich súbory analyzujú z viacerých aspektov.

Autori recenzovaného chorvátskeho frazeologického slovníka sa pri jeho tvorbe riadili predovšetkým kritériom najvyššej frekvencie jednotlivých frazém v súčasnom jazyku. Aby sa vyhlí subjektívnemu hodnoteniu stupňa ich frekvencie, práci na slovníku predchádzalo niekoľko asociatívnych experimentálnych prieskumov, akým bola napríklad anketa medzi študentmi filologických odborov na vysokých školách v Záhrebe, Zadare a Mostare, ktorú publikovali v článku *Odabir frazema za Priručni frazeološki rječnik hrvatskoga jezika. Rezultati ankete* (In: *Frazeografia slaviańska. Opole 2001*, s. 341-354). Do korpusu napokon podľa zvoleného frekvenčného kritéria zaradili 2 258 jednotiek. Rešpektovali národný charakter diela, ale zaradili doň aj paneuropeizmy, ktoré sa svojím častým používaním a zreteľným významom prestali pociťovať v chorváčtine ako cudzie – *alfa i omega <čega>*, *baciti/bacati biser (biserje) pred svinje, prijeći/prelaziti Rubikon, spavati/ležati na lavorikama, star kao Matuzalem*, rovnako ako aj frazémy prevzaté z iných jazykov – *izvan trenda, pod mus, posljedni Mohikanac, sad smo (sme, su) fifti-fifti, tip-top* a pod. Za rozhodujúce meradlo výberu frazém autori nepokladali ani kodifikovanú spisovnú normu, preto v slovníku našli miesto aj frazémy, ktorých komponenty majú pôvod v nárečovej alebo hovorovej lexike – *otiči na kvasinu, ni frigan ni pečen, imati žnora, gulati knedle, imati putra na glavi* atď. Ide tu však o primárnu štylistickú opozíciu frazém, ktoré sa polarizujú na osi knižnosť : hovorovosť, kde sa pod hovorovosťou rozumie štýl spisovného jazyka, preto slovník nezahŕňa extrémne štylisticky príznakové prípady ustálených spojení, ktorých komponentmi sú napríklad vulgarizmy. Z konštrukčného hľadiska majú v slovníku zastúpenie tri základné typy frazém. Najpočetnejšie sú jednotky so syntagmatickou štruktúrnou bázou (*biti na konju, dirati stare rane, iz dana u dan, jasno kao pekmez, kovač svoje sreće, na brzu ruku, ni živ ni mrtav, pedalj po pedalj, slamka spasa, zlatni rudnik*), ďalej minimálne frazémy (*bez*

rijeći, iz inata, ne bez razloga, ni u ludilu, pod moraš) a napokon frazémy, ktoré majú charakter vetného celku (*nebo se otvorilo, vrag ne spava, trla baba lan da joj prođe dan*) a pod.

Tak ako pri výbere frazeologických jednotiek aj pri spracovaní hesiel v slovníku mali autori na zreteli predovšetkým široké spektrum jeho eventualityných používateľov. Riadili sa modernými lexikografickými zásadami s osobitným dôrazom na prehľadnosť radenia a stavby hesiel. Frazémy sú zoradené podľa abecedného poriadku, ktorý určuje kľúčové slovo jednotlivých jednotiek. Kľúčové slová frazém (substantíva, adjektíva, pronominá, numeráliá atď.) sa uvádzajú v základnom tvare, sú vytlačené hrubou verzálou a v podstate plnia funkciu heslových slov. Nasledujú konkrétne frazeologické jednotky, ktorých komponentom je dané heslové slovo. Na výstižnú sémantickú charakteristiku frazém nadväzuje ich aktuálne využitie v kontexte, ktoré predstavujú ilustratívne príklady z chorvátskej beletrie, periodickej tlače, Národného korpusu chorvátskeho jazyka a pod. Prehľadnosť práce so slovníkom umožňuje numerická orientácia podľa arabských číslíc, ktoré sú priradené jednotlivým frazémam v heslových statiach a uvádzajú sa aj v registri frazém v závere diela. Slovník konzekventne zaznamenáva existenciu fakultatívnych členov frazém, ich lexikálne aj vidové varianty, kolokácie, rekcie a pod. Jeho všeobecná charakteristika a inštrukcie pre používateľov sa podrobne analyzujú nielen v predslove (s. 5-7) a kapitolké *Kako se služiti rječnikom* (s. 8-13), ale sú tiež graficky znázornené na vnútorných častiach obálky i na vonkajšom prebale, ktorý má reprezentatívne výtvarné riešenie.

Recenzovaný slovník je jednojazyčný frazeologický slovník stredného typu. Jeho cieľom bolo zachytiť a lexikograficky opísať najpoužívanejšie frazémy, ktoré tvoria jadro slovnnej zásoby súčasného chorvátskeho jazyka. Keďže je adresovaný veľkému okruhu používateľov, osobitne žiakom, študentom, učiteľom, prekladateľom a všetkým, ktorí spisovnú chorváčtinu používajú profesionálne, autori týmto výberom sledovali aj jeho normatívnu, resp. kodifikačnú funkciu. Nový chorvátsky frazeologický slovník z hľadiska odborného i graficko-estetického spracovania spĺňa vysoké požiadavky, ktoré sa kladú na moderné lexikografické diela. Ako taký iste prispeje nielen k všeobecnému zvyšovaniu jazykovej kultúry, ale aj k zvýšeniu záujmu o frazeológiu, ktorej poznanie tvorí jej neoddeliteľnú súčasť.

Mária Dobriková

Skrivene manjine na Balkanu. Urednik Biljana Sikimić. Beograd: Balkanološki institut SANU 2004. 299 s.

Skrivene manjine na Balkanu je zbornik koji je objavljen u okviru rada na projektu *Etimologička i sociolingvistička istraživanja i izbeglica i multietničkih zajednica na Balkanu*, koji se realizuje u Balkanološkom institutu SANU, a finansira Ministarstvo nauke i zaštite život-

ne sredine Republike Srbije, kao i rada na projektu pod naslovom *Skrivene manjine između Srednje Evrope i Balkana*, austrijskog Fonda za unapređenje nauke.

Zbornik sadrži radove sa međunarodnog naučnog skupa *Skrivene manjine na Balkanu* održanog 25. i 26. septembra 2003. godine u Beogradu kao rezultat saradnje Balkanološkog instituta SANU sa Institutom za istoriju jugoistočne Evrope u Gracu.

Termin *skrivenih manjina* (engl. *hidden minorities*) je termin za male etničke, odnosno etnografske grupe koje nisu formalno priznate kao manjine u državama u kojima žive.

Osnovni cilj naučnog skupa i ovog zbornika radova jeste da se jezik i etnički identitet ovakvih grupa razmotri u interdisciplinarnom kontekstu (sa aspekta sociolingvistike, etnolingvistike, istorije, sociologije, etnologije, antropologije, etnomuzikologije i pravno-političkih nauka).

U Zborniku se nalaze radovi stručnjaka različitih profila. Radovi su tematski raspoređeni, pa se tako izdvajaju tri celine: Teritorije i granice, Samoodređenje i određenje od strane drugih i Religija.

U uvodnoj studiji Kristijana Promicera (*Ne-vidljivost skrivenih manjina na Balkanu. Neke teorijska zapazanja*, (s.11-24) pored jasnog određenja pojma *skrivenih manjina*, ovaj pojam se i problematizuje sa aspekta etike. Naime, skrivene manjine su male etničke grupe koje nemaju manjinska prava u državi u kojoj žive, bilo da to ne žele bilo da im to nije dozvoljeno. Ali, ono što ovim etničkim grupama ne dozvoljava da se asimiluju sa sredinom u kojoj žive jeste lokalna tradicija: zajednički jezik koji je jezik unutrašnje komunikacije, religija i običaji. Ono što se javlja kao problem etike jeste, da li je neophodno umešati se u egzistenciju neke skrivene manjine? U nauci se sve više ističe princip *restitucije*, odnosno *porvratne sprege* (anglosaksonski: *gratuity*), koji treba i dodatno proveriti.

Pored ove uvodne studije, koja ističe pojam i problem skrivenih manjina, nalaze se i studije koje iz različitih perspektiva govore o identitetu ovakvih etničkih skupina. To su radovi makedonskih lingvistkinja, Gordane Aleksove i Stojke Bojkovske, koji govore o statusu Makedonaca u Albaniji (s. 25-31) i o statusu makedonskog jezika u Grčkoj i u Bugarskoj (s. 33-40). O Makedoncima i makedonskom jeziku u Srbiji govori se u radu Stanislava Stankovića (s. 41-49). Zatim, sledi rad Kristijana Fosa (Christian Voss) pod nazivom *Language use and language attitudes of a phantom minority* (s. 51-65). O Šopovima govore dve studije. Autor jedne je Petko Hristov (s. 67-82), a druge Sanja Zlatanović (s. 83-93). Maja Vukić govori o tetevenkim Bugarima u istočnoj Srbiji (s. 95-106). Zatim, sledi rad *Colonizing a (hidden) minority region – a case study of multicultural patterns in the south slovenian village Črmošnjice/Tschermoschnitz*, a autor je Klaus-Jürgen Hermanik (s.107-120). Zatim, slede i ovi radovi: Zoran Janjević *Švabe u Vojvodini* (s. 121-134), Thede Kahl *Čuvanje jezika, gubljenje identiteta: meglenski Vlasi* (s. 135-145), Zoran Plasković *Status i etnički identitet Cincara između očekivanja i stvarnosti* (s. 147-156), Jovanka Đorđević *Jovanović Grci u Beogradu* (s. 157-175), Mihaj N. Radan *Uzroci ko-*

lebanja Karaševaka pri etničkom opredeljivanju (s. 177-190), Ana Hofman *Problemi muzičkog identiteta bunjevačke nacionalne zajednice u zapadnoj Bačkoj* (s. 191-198), Marija Vučković *Kajkavci u Banatu: lingvistička situacija i polna diferencijacija* (s. 199-215), Tanja Petrović *Lingvistička ideologija i proces zamene jezika na primeru Srba u Beloj Krajini* (s. 217-228), Ferenc Csorban *Alternatives of identification for a „hidden minority“: the catholics of Moldavia (eastern Romania)* (s. 229-243), Radivoje Mladenović *Slovenska lingvistička pripadnost, konfesionalna pripadnost i etnički transfer u svetlu skrivenih manjina na jugozapadu Kosova i Metohije* (s. 245-258), Biljana Sikimić *Etnolingvistička istraživanja skrivenih manjina – mogućnosti i ograničenja: Čerkezi na Kosovu* (s. 259-281) i na kraju je rad o bugarskoj baštovanskoj emigraciji u Austriji autorke Marijane Jakimove (s. 283-291).

“O skrivenim manjinama u ovom zborniku pišu lingvisti, etnolozi, kulturolozi, istoričari, istoričari književnosti, istoričari umetnosti, geografi i etnomuzikolozi. Pored humanističkih nauka, ova tema možda i više pripada društvenim naukama, njome bi se mogli pozabaviti i sociolozi, psiholozi, pravnici, politikolozi. Pored reafirmacije aktuelnih terenskih istraživanja i njihovog višeg vrednovanja u balkanskim naučnim krugovima, usvajanje ovog interdisciplinarnog imperativa svakako je najvažniji cilj zbornika *Skrivene manjine na Balkanu*,” reči suurednika ovog zbornika, dr Biljane Sikimić, u predgovoru naslovljenom *Skrivene manjine* (s.10).

U okviru projekata Etnolingvistička i sociolingvistička istraživanja i izbeglica i multietničkih zajednica na Balkanu i *Skrivene manjine između Srednje Evrope i Balkana* planira se da se istraživanja prošire i na „ne-skrivene“ manjine, pa bi sledeći zbornik sadržao radove koji bi mogli tematski da se objedine u veliku studiju o Slovenima među Slovenima.

Bojana Milosavljević

RISTIĆ, Stana: *Ekspresivna leksika u srpskom jeziku: teorijske osnove i normativno-kulturološki aspekti*. Beograd: Institut za srpski jezik SANU. Monografije 1. 2004. 318 s.

Na bogatom korpusu iz savremenog rečnika srpskog jezika i drugih izabranih izvora monografija *Ekspresivna leksika u srpskom jeziku* rasvetljava fenomen ekspresivnosti srpskog jezika na leksičkom nivou. Monografija je nastala kao rezultat dugogodišnjeg istraživanja tako da sadrži kako publikovane radove, koji su ovom prilikom izmenjeni, tako i nepublikovane.

Knjiga sadrži pored Predgovora još sedam poglavlja i rezime na srpskom, ruskom i engleskom jeziku.

U uvodnom poglavlju, u radu naslovljenom *Ekspresivnost u jeziku i leksičkom sistemu* autorka daje zapazanja o dosadašnjim izučavanjima fenomena ekspresivnosti. Do danas nije predložen jedinstven i konzistentan teorijsko-metodološki pristup, a do fenomena ekspresiv-

nosti dolazilo se preko izučavanja skoro svih jezičkih nivoa: fonetsko-fonološkog, intonacionog, morfološkog, tvorbenog, semantičkog, sintaksičkog, tekstualnog, kao i u različitim pristupima jezičkim pojavama. A autorka svoje istraživanje, kako je već rečeno, sprovodi na leksičkom nivou.

Iz istorijata izučavanja ekspresivnosti u monografiji se izdvajaju samo ona zapažanja koja su uticala na ovo istraživanje. Predstavljena su istraživanja Grepla, Kuznjeve, Telije, Lihanova, Apresijana, Koleva i Ljapona. A autorka zaključuje da je za pravilno razumevanje fenomena ekspresivnosti i ekspresivne leksike primaran pragmatički, a ne kognitivni plan jezičke ličnosti srpskog jezika.

S druge strane, o ekspresivnoj leksici Stana Ristić govori kao i o leksikografskom problemu. Pa je jedan od ciljeva ovog istraživanja bio i ustanovljenje pravila za sistematičnu leksikografsku obradu ekspresiva, kao i obožavanje leksikografskog metajezika.

Uvodno poglavlje sadrži i rad koji nosi naslov *Konotativni aspekti značenja ekspresivne leksike*. U ovom radu se predstavljaju konotativno-semantički sadržaji stilski markirane leksike koja se u deskriptivnoj leksikografiji označava različitim kvalifikatorima, a koja se u teoriji obuhvata terminom ekspresivna leksika. Autorka ističe da ekspresivna leksika nije prosto markirana leksika, već da u svom konotativnom delu sadrži kompleksnu informaciju (reprezentativnu, vrednosnu, emotivnu i stilsku), kao i informacije o najvažnijim elementima komunikacije (o subjektu ocene, objektu ocene, kriterijumima ocenjivanja, tački vrednovanja i o samoj oceni). Zato se značenje ekspresivne leksike realizuje na tri jezička plana: semantičkom, pragmatičkom i stilskom.

S obzirom na to da se u standardnom srpskom jeziku ekspresivnost realizuje uglavnom u imeničkim i glagolskim leksemama, autorka najpre posvećuje pažnju imeničkim, a potom i glagolskim ekspresivima.

U poglavlju *Imenički ekspresivi* predstavljeno je nekoliko tipova imeničkih ekspresiva, kao i njihove morfološke i sintaksičke karakteristike. Tako ovo poglavlje obuhvata sledeće radove:

1. *Imenice tipa 'osoba + psihička ili moralna osobina,'* kao što su *naduvenko, namiguša, emotivac*.
2. *Tipovi aksiološkog leksičkog značenja (na primerima imenica 'osoba + moralna ili psihička osobina,'* kao što su *ubica, kradljivac, lopov*.
3. *Imenice tipa 'osoba + spoljašnja osobina,'* kao što su imena životinja ili predmeta u značenju ženskih osoba: *žirafa, motka, soliterka, avion* i sl.
4. *Ekspresivna i stilska upotreba zbirnih imenica sa sufiksom -ija, tipa dečurlija, ženskadija, gvoždjurija.*
5. *Morfološke i sintaksičke karakteristike imeničkih ekspresiva.*

Zatim, sledi treće poglavlje s naslovom *Glagolski ekspresivi* u kojem su predmet istraživanja glagoli tipa *grokati, olajavati, lupetati, dokusuriti, nasamariti (se)*, i iznose se specifičnosti glagolske ekspresivnosti u odnosu na druge vidove, npr. imeničke ekspresivnosti.

U monografiji se o jezičkom fenomenu ekspresivnosti govori i sa dijahronog i sa sinhronog aspekta. Tako četvrto poglavlje, *Dijahroni aspekti ekspresivnosti*,

obuhvata tri rada, od kojih se jedan tiče istraživanja ekspresivne leksike na korpusu odabranih dela Stevana Sremca, srpskog pisca realiste i humoriste iz 19. veka, a drugi se tiče pogrđnih ekspresiva u časopisu Skoroteča 1844. god. U njima se ističu sociolingvistički i lingvokulturološki aspekti. U trećem radu dijahronog pristupa u istraživanju ekspresivne leksike, koji nosi naziv *Ekspresivna leksika u najnovijem omladinskom žargonu i u savremenom srpskom jeziku (sociolingvistički aspekti upotrebe i razvoja)*, poredi se ekspresivna leksika urbanog žargona sa ekspresivnom leksikom srpskog jezika iz ranijih perioda. Zaključuje se da su kontinuitet i promene u razvoju ekspresivne leksike uslovljeni parametrima pola, socijalnog statusa, uzrasta, mentaliteta, kulturnih i nacionalnih stereotipa.

Univerbizacija kao sredstvo ekspresivizacije i Ekspresivizacija i eufemizacija u savremenom srpskom jeziku su radovi koji čine peto poglavlje *Sinhroni aspekti ekspresivnosti*. Kada govori o univerbizaciji, autorka ove monografije ima u vidu Babanovu definiciju univerbizacije. Po toj definiciji univerbizacija je tvorbeni tip koji se na planu komunikacije realizuje kao proces ekspresivizacije, čije jedinice – univerbi na leksičkom planu funkcionišu kao jedinice inherentne ekspresivnosti sa emotivno-ekspresivnim značenjem i stilskom funkcijom.

Ekspresivna leksika u deskriptivnoj leksikografiji predstavlja šesto poglavlje monografije u kojem se, prema analizi modela tipske obrade ekspresivne leksike u rečniku, zaključuje da je nedoslednost i nesistematičnost naročito evidentna u predstavljanju kognitivnih i pragmatičkih informacija.

Zatim, sledi *Završno poglavlje* u kojem autorka Stana Ristić iznosi svoje krajnje zaključke o fenomenu ekspresivnosti u savremenom srpskom jeziku na nivou leksike imajući u vidu kako sinhroni tako i dijahroni aspekt, kao i problem leksikografskog predstavljanja ekspresivne leksike.

Monografija *Ekspresivna leksika u srpskom jeziku* pruža jedan novi pogled na ekspresivnu leksiku. To je leksika koja nam pruža kompleksne informacije o svim akterima komunikacije, kako o objektu komunikacije, tako i o govorniku i o slušaocu.

Bojana Milosavljević

RADVÁNI, Hadrián: Jazykové slovaciká a polyglotné tlačé obsahujúce slovenčinu vydané Trnavskou univerzitou v rokoch 1648 - 1777. Bratislava: Univerzitná knižnica 2003. 194 s. ISBN 80 - 85170 - 43 - 4

Trnavská univerzita založená v roku 1635 má v našich národných dejinách nezastupiteľnú úlohu. Takmer jeden a pol storočia sa podieľala na formovaní vedeckého a kultúrneho života na Slovensku. Študovali i vyučovali tu mnohé významné osobnosti – reprezentanti dobového nábožensko-kultúrneho povedomia u nás i v európskom

kontexte, napr. M. Sentiváni, S. Timon, J. B. Horvát, J. Ivanič a A. Revický. Dôležitú úlohu v činnosti univerzity zohrala tlačiareň, ktorej produkcia podporovala predovšetkým rekatolizáciu a výchovno - pedagogickú činnosť jezuitov. Jazykové slovaciká boli vydávané v trnavskej univerzitnej tlačiarne od polovice 17. storočia až po rok 1777, keď bola univerzita premiestnená do Budína. Podstatnú časť produkcie tlačiarne tvorí náboženská literatúra (kázne, modlitebné knižky, katechizmy), učebnice a polemické diela v slovenskom jazyku a v kombináciách s latinským, nemeckým a maďarským jazykom.

Predložená publikácia je výsledkom autorovho niekoľko desaťročí trvajúceho výskumu a odbornej práce. Po úvode, ktorý napísala Mgr. Miriam Poriežová, Hadrián Radváni opisal neľahkú cestu vedúcu k vydaniu bibliografického súpisu jazykových slovacík a polyglotných tlačí vydaných Trnavskou univerzitou v rokoch 1648 - 1777. V krátkej štúdií s názvom *K jazykovým slovacikám v kníhtlačiarňi Trnavskej univerzity* uviedol pramene použité pri koncipovaní diela a načrtnol i problematiku výskumu stavu a stupňa vývoja slovenského jazyka v čase vzniku Trnavskej univerzity.

Bibliografia predstavuje súpis 305 chronologicky usporiadaných titulov – samostatných jazykových slovacík alebo polyglotných tlačí obsahujúcich slovenské výrazy či texty. Neboli sem zaradené niektoré tituly, ktoré sa síce v použitej sekundárnej literatúre uvádzali ako slovenské, ale podľa H. Radvániho sú vyslovene české. Autor ich vymenúva konkrétne v odkaze na svoju štúdiu *České knihy vytlačené v kníhtlačiarňi Trnavskej univerzity* (Trnava 2000. 15 s.; v predkladanej publikácii na str. 12). Jednotlivé bibliografické záznamy v súpise sú doplnené poznámkovým aparátom, v mnohých prípadoch aj zaujímavými ukázkami zo slovenských textov dokumentov, nechýbajú ani celostránkové ukážky ich titulných listov. Ako súčasť bibliografického opisu uviedol autor aj literatúru odkazujúcu na niektoré opísané diela a odkazy na knižnice, v ktorých sa uvedené diela nachádzajú. Žiaľ, ide o signatúry pred rokom 1985, takže v súčasnosti nemusia byť všetky aktuálne. Za súpisom nasledujú registre: menný register autorov a prekladateľov, register názvový, miestny so vzťahom k mestám a obciam (citovaným v titule dokumentu), chronologický a jazykový register zahŕňajúci aj polyglotné tlače. Dopĺňajú ich dva ďalšie registre: register knižníc a register archívov, ktoré však obsahujú len názvy inštitúcií a ich skratky použité v súpise. Záver publikácie obsahuje aj výberový zoznam literatúry týkajúcej sa problematiky Trnavskej univerzity, tlačiarne a trnavských slovacikálnych tlačí.

Súpis jazykových slovacík a polyglotných tlačí obsahujúcich slovenčinu vydaných Trnavskou univerzitou v rokoch 1648 - 1777 vznikol v sedemdesiatych rokoch. Autor po viac ako 25 rokoch niektoré tituly doplnil alebo správnil. No časový odstup od vzniku diela sa prirodzene podpísal najmä pod normou opisu, ktorého formát nesie prvky čias svojho vzniku (bibliografia vyšla v pôvodnej podobe, tak ako autor tému spracoval, bez zásahov do obsahu a štruktúry, len s nevyhnutnými formálnymi úpravami). Žiadalo by sa do výberového zoznamu literatúry doplniť niektoré najnovšie štúdiá dotýkajúce sa výskumu tzv. jezuitskej slovenčiny (napr. štúdie obsiahnuté v zbor-

niku *Slovenská, latinská a cirkevnoslovenská náboženská tvorba 15. - 19. storočia*. Bratislava: Slavistický kabinet SAV 2002. 475 s., ako aj v ďalších zborníkoch).

Angela Škovierová

Wörterbuch der obersächsischen Mundarten. Begründet von Th. Frings und R. Grosse. Unter der Leitung von G. Bergmann bearbeitet von G. Bergmann, I. Eichler, D. Helm, I. Neumann, H. Weber, L. Wezel, H. Wittkowski und I. Wittkowski. Leipzig, I-IV, 1996-2003 (spolu 3620 strán, 88 máp a 65 obrazových príloh).

Saská akadémia vied v Lipsku a Komisia pre nárečové slovníky vydali štvorzväzkový slovník hornosaských nárečí. Práce na tomto rozsiahlom diele siahajú do 20. rokov 20. storočia a sú spojené s menom dlhoročného predsedu Saskej akadémie vied Theodora Fringsa. V decembri 1943 bol pri leteckom nálete celý materiál zničený, ale v r. 1955 sa na príprave hornosaského slovníka začalo znova pracovať. Prácu viedol Fringsov žiak Rudolf Grosse a jeho spolupracovníci G. Bergmann a D. Helm, ktorí priviedli dielo do úspešného zakončenia.

Materiálovú základňu slovníka tvorí okolo 700 000 lístkov s pol druhu miliónom dokladov. Slovník zahrnuje slovné bohatstvo z hornosaských nárečí (zo spolkového štátu Sasko, ďalej z územia medzi mestami Halle, Wittenberg a Bad Liebenwerda, ktoré patrilo do niekdajšej pruskej oblasti Saska, a z časti sliezskej Lužice). V slovníku sa spracúva hovorená reč od r. 1850 do prítomnosti. Materiál získavali vedeckí pracovníci priamym terénnym výskumom, dotazníkmi, zo zvukových nahrávok, ako aj z odbornej literatúry a nárečovej beltristiky. Slovník hornosaských nárečí je vypracovaný podľa dôkladne premyslených lexikografických zásad, ktoré sa v celom diele prísne dodržiavajú. Každý zväzok obsahuje popri vyobrazeniach aj mapové prílohy opisovaných realii. Heslové slovo má spisovnú podobu; za gramatickými údajmi nasleduje výklad jeho významu a charakteristika časovej, miestnej a frekvenčnej distribúcie. Nárečová podoba slova sa uvádza vo vetnom kontexte, za ktorým nasleduje prípadná citácia prameňa. Veľmi dôkladne sú spracované odkazy. Sadzba typograficky náročného textu je starostlivá. Ako ukážku uvediem spracovanie menšieho heslového slova:

INNEKRIEGEN swv.'etw. bemerken, gewahr werden' veraltend, verstr.; *wei mir us baade gnumme han, dou hout kaa Mensch wos dervoa innekreit* °Kling Mar 1812; *in der Arsch (anfangs) hob 'ch 's glei gar ni innekriegt* °Chtz Lim.

INNERNÄCHTE → Unternächte.

INSELICHT – Unschnittlicht.

Celkove ide o významné lexikografické dielo, ktoré môže byť podnetným vzorom pre spracovanie nárečových slovníkov.

Vincent Blanár

ČIŽMÁROVÁ, M. – KUNDRÁT, J.:
Ukrajinsko-slovenský slovník pre základné a stredné školy.

Prešov: Exco s. r. o. 2003. 351 s.

Koncom roka 2003 vyšiel Ukrajinsko-slovenský slovník pre základné a stredné školy od M. Čižmárovej a J. Kundráta. Hoci už sám názov prezrádza, že ide o učebnú pomôcku pre školy s ukrajinským vyučovacím jazykom a s vyučovaním ukrajinského jazyka, teda cieľovou skupinou je školská mládež, informácia o existencii tohto slovníka iste zaujme aj odborné kruhy, tým viac, že slovníky zamerané na ukrajinský jazyk v predchádzajúcich rokoch (teda aspoň posledných 15 rokov) na Slovensku nevyšli. Výnimkou je len Ukrajinsko-slovenský frazeologický slovník, ktorý vyšiel v roku 2002 (autorka M. Čižmárová, informácia bola uverejnená v časopise *Slavica Slovaca*, 2003, č. 1).

Ukrajinsko-slovenský slovník pre základné a stredné školy obsahuje vyše 19 000 lexikálnych jednotiek. Ako uvádzajú autori v úvode, slovník prináša lexikálne jednotky z centrálnej vrstvy slovnnej zásoby, a to predovšetkým z neutrálnej stylistickej roviny, zakomponované sú frekventované hovorové výrazy a frekventované termíny viacerých vedných odborov.

Výber lexém sa sústreďuje najmä na aktívnu slovnú zásobu, menej na pasívnu. Slovník uvádza lexémy z mnohých odborov, ktoré sú súčasťou nášho každodenného života, t. j. výrazy z matematiky, biológie, chémie, medicíny, práva, zemepisu, filozofie, hudby, histórie, ekonómie, bankovníctva. Okrem toho však obsahuje aj mnohé vojenské, železničarske a námornícke výrazy, ale aj výrazy z mineralógie a archeológie, ktoré sú málo frekventované a patria do pasívnej slovnnej zásoby, resp. sú natoľko špecifické, že by podľa nášho názoru mali byť spracované v odborných terminologických slovníkoch s užším zameraním.

Stavba hesla je prispôbená chápaniu žiakov a študentov. Lexémy sú usporiadané podľa abecedného poriadku vo svojom základnom gramatickom tvare. Pri spracúvaní podstatných mien sa autori zameriavali na uvádzanie lexém, ktoré znejú v oboch jazykoch odlišne, neuvádzajú lexémy, ktoré znejú v oboch jazykoch rovnako. Skratka slovnodruhovej príslušnosti sa pri nich, tak ako ani pri iných plnovýznamových slovných druhoch, neuvádza. Pri neplnovýznamových slovných druhoch je takáto informácia nevyhnutná. Genitívna forma podstatných mien sa niekde uvádza, inde nie. Autori sa rozhodli uvádzať ju len tam, kde je nevyhnutná, t. j. pri substantívach, v ktorých dochádza pri ohýbaní k hláskovým zmenám, alternáciám. Číslovky a zámená sa uvádzajú iba v nominatíve jednotného čísla. Pri slovesách sa uvádzajú tvary v dokonavom a nedokonavom vide v rámci jednej lexikálnej jednotky, činné a trpné prídavia sa uvádzajú ako samostatné heslové jednotky, čo možno kvitovať vzhľadom na určenie slovníka pre školskú mládež.

Tvorcovia slovníka sa snažili lexému cudzieho pôvodu, ktorú síce slovenčina pozná v takmer rovnakom znení, no pochopenie jej sémantiky by mohlo spôsobovať ťažkosti, vysvetliť opisným výkladom tam, kde to bolo

nevyhnutné, a uprednostnili používaný a zrozumiteľný slovenský ekvivalent pred prevzatým.

Homonymá sú spracované v samostatných heslách a sú označené horným číselným indexom.

Ak sa heslové slovo vyskytuje iba v slovnom spojení, je toto spojenie uvedené po bodkočiarku hneď za heslovým slovom.

Vo všetkých ukrajinských tvaroch sa uvádzajú slovné prízvuky; školskej mládeži vyrastajúcej v slovenskom prostredí spôsobuje ich správne používanie dosť veľké problémy.

Ako vidieť, koncepčné riešenie stavby hesla bolo prispôbené jeho používateľom – žiakom a študentom, čo možno hodnotiť pozitívne. Oceniť treba aj snahu autorov uvádzať ilustračné príklady. Za nedostatok pokladáme pomerne málo obnovený ľavý register (ukrajinský), ktorý neobsahuje výrazy z aktívnej slovnnej zásoby školskej mládeže (napr. výrazy spojené s používaním domácej elektroniky, počítačovej techniky, výtvarnej grafiky, športovej terminológie, turistiky a pod.).

Jarmila Kredátusová

XIV. letná škola lužickej srbčiny v Budyšíne
26. 07. – 13. 08. 2004

Od 26. júla do 13. augusta 2004 sa v hlavnom stredisku Hornej Lužice v Budyšíne (Budyšin / Bautzen, Nemecko) konal v poradí XIV. letný prázdninový kurz lužickosrbského jazyka a kultúry (XIV. letný ferálny kurz za serbsku reč a kulturu). Už siedmykrát ho v dvojročnej periodicite zorganizoval Lužickosrbský inštitút (Serbski institut) v Budyšíne, ktorý pokračuje v úsilí Katedry lužickej srbčiny (Institut za serbščinu) Filozofickej fakulty Lipskej univerzity v Lipsku, ktorá organizovala túto letnú školu v rokoch 1967 - 1982.

Zvýšený záujem o dolnú lužickú srbčinu viedol organizátorov k rozšíreniu ponuky na dva kurzy; horná lužická srbčina sa vyučovala v siedmich skupinách. O letnú školu lužickej srbčiny prejavilo záujem 47 nadšencov z 13 krajín (Bulharsko, Česko, Fínsko, Francúzsko, Holandsko, Japonsko, Macedónsko, Poľsko, Slovensko, Srbsko a Čierna Hora, Taliansko, Ukrajina, USA), medzi ktorými nechýbali ani „domáci“,“ motivovaní túžbou naučiť sa jazyk svojich rodičov či starých rodičov. Prevalu mali univerzitní študenti slavistiky a vedeckí pracovníci. Ostatných hnala jednoducho zvedavosť, ako žije slovenská menšina v nemeckom mori. Jednou z nich bola aj popredná osobnosť českého kultúrneho života Ludvík Vaculík, ktorý už počas kurzu trikrát informoval českú verejnosť formou fejtónu v Lidových novinách o svojich zážitkoch a dojmach z letnej školy. Tie boli obohatené o dve exkurzie do Dolnej a Hornej Lužice. Dolnej Lužici bol venovaný víkend 31. 07. - 01. 08. 2004. Frekventanti v sobotu navštívili dom významného básnika H. Zejlera a národného buditeľa J. A. Smolera v Łaze. Popoludnie bolo venované prehliadke mesta Chošebuz (Cottbus), ktoré je historickým centrom Dolnej Lužice, a večer laickému

divadlu w Hochozách, ktoré sa predstavilo hrou v dolnej lužickej srbčine pod názvom *Serski kral*. Po nedeľňajšom článkovaní v Blotách pokračovala exkurzia evanjelickou bohoslužbou v Dešne a stretnutím so spisovateľom Jurjom Kochom v Rogowe. Spoznávaniu Hornej Lužice bola venovaná nasledujúca nedeľa. Frekventanti navštívili Wotrow, Pančicy-Kukow, Worklecy, Łazk, Ralbicy a po katolíckej svätej omši vo Wotrowe ich privítal v Hornom Hajnku známy spisovateľ Jurij Brězan.

Klasický denný program letných škôl v Budyšíne prebiehal predpoludním výberovými prednáškovými cyklami (syntax, lexika a frazeológia), lektorskými cvičeniami, prednáškami pre pokročilých alebo konverzáciami pre začiatočníkov a popoludní konverzáciami s lužickosrbským spisovateľom Benom Budarom, či literárnym čítaním s Francom Šěnom, riaditeľom letnej školy. Počas nej prednášali známe vedecké osobnosti, ako H. Šewc, J. Brankač, E. Pjeh, E. Wornar, L. Šatava a iní. *Serbske nowiny* prinášali denne informácie o kurze a jeho účastníkoch a živý bol aj záujem zo strany Serbskeho rozhlosu, najmä vo vysielaní pre mládež.

Záujem zo slovenskej strany o hornú a dolnú lužickú srbčinu a o Lužických Srbov bol tento rok slabší. Predchádzajúcich ročníkov letnej školy lužickej srbčiny sa zúčastnilo spolu 25 Slovákov, medzi nimi J. Doruľa, Ľ. Králik, M. Majtánová, M. Marsinová, Š. Peciar, M. Sokolová, M. Žitný. Aj touto správou chceme prebudiť záujem slovenskej, a to nielen lingvistickej verejnosti o najmenší slovanský národ a o jeho problémy vyplývajúce z menšinového postavenia v Nemecku.

Renáta Mračníková

MENNÝ REGISTER

Abramowicz, Z. 81	Beňko, J. 36, 125	Budnikova, L. 91
Afanasjev, A. N. 117, 159	Benkovičová, J. 85	Bujak, F. 75
Aftowicz, E. 76	Beracková, D. 82	Bujnová, H. 92
Agankina, T. A. 159	Berďajev, N. I. 173	Burdon, K. 83
Aleksová, G. 179	Bergmann, G. 181	Burszta, J. W. 65
Amadej 54	Bernolák, A. 108, 110 - 113, 135	Buzássyová, K. 25
Andrej z Trnavy 129	Betlijová, O. 82	Bužeková, T. 167
Andruchovyč, J. 91	Bezljaj, F. 134, 135	Cambel, S. 43, 115, 116, 119 - 121, 123, 168
Antoniewicz, W. 75	Biacovský (Biatzowský) 53	Carletti, E. 142
Antonyč, I. B. 90	Białokozowicz, B. 74	Ciešlikowa, A. 175
Apresjan, 180	Bidlo, J. 83	Corgnali, G. B. 142
Arndt, J. 89	Biesiadowska, L. 76	Cortelazzo, M. 141
Ash, G. T. 82	Bígl, R. 169, 170	Costa, E. H. 50
Astrachovič (Kandrat Krapiva), K. K. 142	Bilodid, I. K. 142	Csortan, F. 179
Avanesov, R. I. 142	Bily, I. 163	Culler, J. 154
Babik, Z. 175	Bjeletičová, M. 174	Cvijić, J. 38
Babotová, E. 90, 91	Blanár, V. 25, 163, 165, 181	Cychun, H. 175
Badovinacová, J. 54	Bleiweis, J. 45, 50	Cyž, J. 169
Bajec, A. 135	Blosius, L. 68, 69	Czambel, S. 116
Bal, J. 125, 126	Bobilewicz, G. 74	Czekanowski, J. 75
Bally, C. H. 84	Bobula, J. N. 50, 51	Czerwiński, M. 82
Balowska, G. 88	Boccatius, J. 169	Čaplovič, J. 43
Balowski, M. 88, 169	Boda, gróf 129	Čaplovičová, D. 94
Balvín, J. 168	Bogatova, G. A. 142	Čavojský, L. 168
Barák, J. 55, 56	Bogoczová, I. 88	Čech, S. 169
Bárdossy, J. 36, 127, 129, 130	Bogomer / Bugumer 129	Čepa, J. 88
Barchudarov, S. G. 142	Bojkovska, S. 179	Čepan, O. 143, 154
Barskyj, V., H. 90	Bolek, A. 80	Čermár 50
Bart, A. 168	Bondarko, A. V. 18, 25	Černý, A. 83, 168, 169
Bart-Čišinski, J. 168	Boryš, W. 73, 174	Červeňák, A. 90
Bartko, L. 91, 166, 167, 171	Bosák, J. 25	Červenka, M. 155
Bartoška, J. 88	Bradáč, J. 41	Čistov, G. 117
Basaj, M. 73	Brandner, A. 79, 81	Čižmár, J. 159
Basara, A. 142	Brandysová, O. 91	Čižmárová, M. 91, 182
Basara, J. 142	Brankač, J. 183	Čornakec, J. M. 169
Baudouin de Courtenay, J. 168, 169	Breitfeldová, B. 163	Čorný, M. 89
Bauer, J. 79	Brězan, J. 183	Čubinskij, P. 117
Bauerová, H. 88	Bricková, M. 178	Čučka, P. 118
Bednarczuk, L. 174	Broch, O. 43, 118	Čyževskyj, D. 91
Belej, O. 81	Brozović, D. 110, 113	Daľ, V. 134, 135, 141
Bella, O. 45, 51 - 54, 56, 57	Brückner A. 134, 135, 141	Damborský, J. 88
Bella-Horal, P. 53	Brzóstkowska, A. 76	Daneš, F. 17, 18, 25
	Budar, B. 183	Danilák, M. 89, 91

Dedek, L. C. 127
 Derkač, B. A. 156
 Derlatka, T. 169
 Dermek, A. 78
 Derwich, M. 130
 Dionýz z Liptova 129, 130
 Djordjevićová, N. 170
 Dobriansky, A. 90
 Dobříková, M. 79, 86, 178
 Dobrotová, I. 88
 Dobšinský, P. 54 - 56, 117, 120,
 143 - 145, 149, 150, 151,
 153 - 155, 167, 168
 Dočinec, M. 156, 157, 160, 168
 Dokulil, M. 19, 25
 Dolskaya, O. 31
 Đorđević Jovanović, J. 179
 Doruľa, J. 92 - 95, 119, 157,
 161, 166, 167, 183
 Dostál, A. 170
 Doubek, V. 83
 Drahoňanov, M. 117
 Drawicz, A. 74
 Drbohlav, V. 169
 Droppová, E. 121, 122
 Dudášová-Křiššáková, J. 91,
 166, 171
 Duchnovič, A. 90
 Ďurčanský, M. 169
 Ďurčo, P. 85
 Dutkiewicz, R. 80
 Dvonč, L. 171
 Dziewierski, M. 63
 Džoganík, J. 90
 Eberhardt, A. 82
 Eichler, E. 163 - 165
 Eichler, I. 181
 Erben, K. J. 117, 167
 Eriksen, A. 64
 Eriksen, T. H. 60
 Farkašová, E. F. 90
 Faryno, J. 74
 Fasmer, M. 135, 142
 Fedor, M. 36
 Fejér, G. 126
 Fekonja, F. A. 47
 Feldek, L. 90
 Ferenčíková, A. 166
 Fiala, J. 88
 Fialová, I. 87
 Filin, F. P. 142
 Filová, B. 167
 Fink-Arsovski, Ž. 83
 Finková-Arsovská, Ž. 84 - 86,
 178
 Flídrová, H. 80
 Flis, J. 52
 Florinskij, T. D. 109, 112, 116
 Florovskij, A. 75
 Fodor, A. 130
 Förster, J. 125, 126
 Fos, K. (Christian Voss) 179
 Franko, I. 28, 99, 117, 156, 157
 Fras, J. 81
 Frings, Th. 181
 Fuksa, L. 88
 Furdal, A. 80
 Furman, J. 126
 Gabriel, páter 129
 Gajdoš, P. J. 129
 Gajdoš, V. J. 4, 15
 Gajdova, U. 80
 Galajda, E. 90
 Garbiński, J. 74
 Gašparíková, V. 154, 167
 Gärtnerová, M. 54
 Gebauer, J. 142
 Georgiev, V. 98
 Gerov, N. 134
 Gerovskij, G. 40, 43
 Giger, M. 18, 25, 168
 Gigerová, M. 168, 170
 Gładkiewicz, R. 125
 Gmaj, K. 58, 67
 Gol, V. 169
 Grahovac, V. 54
 Gregorčič, S. 52, 53
 Gregorič, O. 54
 Greň, Z. 73, 74
 Grepl, 180
 Grigorčič, S. 57
 Grimm 117, 159
 Grimmovci 167
 Grodecki, R. 75
 Grochowski, M. 80
 Grosse, R. 181
 Grygerková, M. 89
 Grzesik, R. 73, 75
 Gutschmidt, K. 166
 Habovštiak, A. 77
 Habovštiaková, K. 4, 85
 Hádek, K. 88
 Hádková, M. 88
 Hadžega, V. 33
 Hain, G. 126
 Hájková, D. 168
 Hajnec, L. 169
 Halaga, R. O. 36, 38
 Halajčík, D. 119
 Halas, B. 91
 Handke, K. 73
 Hanudel'ová, Z. 90, 91
 Haraksim, L. 27, 36, 37
 Hattala, M. 169
 Haulík, J. 81
 Hauptová, Z. 142
 Havlová, E. 174
 Havránek, B. 88, 135, 142
 Härtel, H. 168
 Helm, D. 181
 Henckelovci 130
 Hermanik, K.-J. 179
 Hirschová, M. 88
 Hladký, J. 87, 94, 166
 Hnaťuk, A. 42, 74, 123, 156
 Hnaťuk, O. 27, 28, 34, 35
 Hnaťuk, V. 28, 41, 43, 115 -
 123, 157, 168
 Hnaťuková, O. 28
 Hobsbawm, E. 65
 Hofman, A. 179
 Hogg, J. 129
 Hojdaš, J. 91
 Holeš, J. 88
 Hollý, J. 110
 Holovanivskij, S. 90
 Holub, J. 134, 135
 Holz, V. 47
 Homza, M. 82, 125, 126
 Hončar, O. 91
 Horák, E. 107, 113, 114, 176,
 177
 Horáková, R. 94
 Horecký, J. 25

Horov, P. 123
 Horvát, J. B. 181
 Horváthová-Čajánková, E. 126
 Hostiňák, Š. 90
 Hrabová, L. 169
 Hrabovský, P. 90
 Hribar, I. 53
 Hrinčenko, B. 135, 139, 142
 Hristov, P. 179
 Hroboň, S. B. 55
 Hrodek, D. 83
 Hrtánek, P. 88
 Hruševskij, M. 118
 Hrynčyšyn, D. 142
 Hubáček, J. 89
 Hudec, J. 55
 Hudovernik, A. 52, 56
 Hudziak, B. 27
 Humecka, L. L. 142
 Humecková, G. 54
 Hurban, J. M. 45, 48, 55
 Hurban, S. 48
 Hurban, V. 47
 Hurban-Vajanský, S. 49
 Hus, J. 88
 Húsek, J. 37, 43
 Chalupa, F. T. 56
 Chalupecký, I. 125, 127
 Chalupka, S. 55
 Chełkowski, S. 117
 Chěžka, J. 169
 Chodějovský, J. 168
 Chrobáková, S. 90
 Chudákov, I. A. 117
 Ignatkina, L. 80
 Ilešič, F. 45
 Ivančík, M. 92
 Ivanič, J. 181
 Ivanova, K. 18, 25
 Jagić, V. 4
 Jakimova, M. 179
 Jakobeus, J. 169
 Jakubowiczová, M. 175
 Jałowiecki, B. 59
 Janáček, L. 169
 Janaszek-Ivaničková, H. 74
 Janjević, Z. 179
 Jankovičová, M. 85
 Jankowski, A. B. 78
 Janus, E. 80
 Janyšková, I. 174
 Javorskij, J. 43
 Jaworski, V. 169
 Jekelfaluši, V. 81
 Jesenský, D. 144
 Jezierski, A. 82
 Jodas, J. 88
 Jodasová, H. 88
 Jodokus, pater z Vondrišela 129
 Jöcher, Ch. G. 68
 Jordan, gróf spišských Sasov 130
 Józwikiewicz, P. 81
 Juck, L. 126
 Juhasevič, J. 35
 Jungmann, J. 142
 Juráňová, J. 90
 Jurčič, J. 52 - 54, 57
 Jurčo, J. 90
 Juríčková, V. 90
 Kačala, J. 17, 18, 25, 135
 Kačic, L. 29, 32, 93, 95, 166
 Kačírek, E. 45, 57
 Kahl, V. 179
 Kajuch, J. 50
 Kaleta, P. 83, 168
 Kaleta, Z. 74
 Kalinčiak, J. 49
 Karadžić, V. S. 111, 117
 Karanfilovski, M. 80
 Karb, M. 48
 Karlíková, H. 174
 Karłowicz 134
 Karolak, S. 80
 Karpilovska, J. 80
 Karplukowa, M. 175
 Kaufmann, A. 125, 126
 Kazimova, S. 83
 Keđelska, E. 73
 Kellner, A. 144
 Kellner-Hostinský, P. 49
 Kellogg, R. 144, 155
 Király, P. 123
 Kiseľová, N. 89
 Kisiaľova, N. 89
 Kiuvlieva-Mišajkova, V. 93
 Klemenčič, I. 52, 55, 56
 Klimowicz, T. 80
 Kniezsa, I. 166
 Kočergina 103
 Koch, J. 169, 183
 Kokoš (Kakas), magister 130
 Kola, A. 81
 Kolářová, I. 88
 Kolas, J. 90
 Kolev 180
 Kollár, J. 47, 48, 51, 109, 169
 Kollárová, Z. 126
 Komárek, M. 88
 Komendová, J. 83
 Koneczny, F. 83
 Konečný, K. 90
 Koneski, B. 112, 114
 Konrád, prior 128
 Kopečný, F. 134, 135
 Koračová, T. 177
 Korytowska, A. 80
 Koseska-Toszewa, V. 74
 Kosyk, M. 169
 Koščanka, U. 94
 Košková, M. 16, 25, 85, 93, 94
 Kott, F. Š. 140, 142
 Kovačka, M. 167
 Kováčová, V. 166
 Kovalevskaia, V. B. 102
 Kowalenko, W. 75
 Kowalska, J. 82
 Králik, L. 175, 183
 Kramář, K. 83
 Kraskovský, I. 90
 Krasnovská, E. 68, 70, 72, 92, 93, 166
 Kraus, C. 155
 Krawc, B. 169
 Kredátusová, J. 91, 182
 Kreja, B. 175
 Krejčí, M. 83
 Krek, G. 45, 52, 54
 Krekovičová, E. 121, 167
 Kreševljaković, Ch. 141
 Kretanov, P. 47
 Krištof, Š. 165
 Križanić, J. 83
 Krošlákova, E. 4, 85

Kroutvor, J. 82
 Krško, J. 86, 87
 Krúdy, G. 91
 Krysová, B. 35
 Kryzia, W. 81
 Kuba, L. 169
 Kubašec, M. 169
 Kuberski, L. 169
 Kucala, M. 174
 Kucarov, I. 18, 25
 Kučera, R. 81
 Kuchar, R. 132, 135, 136
 Kucharová, R. 178
 Kuklica, P. 86
 Kuligowski, W. 83
 Kundera, M. 82
 Kundrát, J. 182
 Kupala, J. 90
 Kurkinová, Ľ. V. 174
 Kuryłowicz, J. 75
 Kurz, J. 142
 Kusal, K. 80
 Kusý, I. 154
 Kuzmány, K. L. 51
 Küzmič, Š. 49
 Kuznjecova, 180
 Kwilecka, I. 73
 Labroska, V. 80
 Lacko, M. 30, 36, 82
 Ladislav, páter 130
 Laliková, T. 173
 Lamanskij, V. I. 109, 112
 Lamprecht, A. 139, 142
 Lapárová, V. 177
 Lapteva, E. P. 168
 Latajka, Z. 80
 Lauersdorf, M. 94
 Legeza, L. 127
 Lehotská, D. 125
 Lehr-Splawiński, T. 75
 Leśniewska, D. 75
 Lešný, J. 75
 Leščák, M. 143, 155
 Libš, J. 169
 Lihanov, 180
 Lichtejová, T. 90
 Linde, B. S. 135
 Lipowski, J. 80
 Lipták, Š. 92 - 95, 171
 Ljapon 180
 Loma, A. 174
 Lorenc, K. 169
 Lotko, E. 87 - 89
 Lübben, G. 155
 Lubčenko, V. 90
 Luczków, I. 81
 Lustigová, M. 83
 Łuścianski, J. 169
 Macynský, I. 90
 Máčaj, A. 93
 Machek, V. 134, 135, 140, 142
 Majciger 46
 Majtán, M. 87, 134, 135, 142, 171
 Majtánová, M. 183
 Makara, S. 89, 90
 Malachovský, A. F. 53
 Malecová, M. 175
 Maliti-Fraňová, E. 90
 Mally, F. 125
 Mallý, J. (Slanický) 50
 Marčok, V. 155
 Marek, M. 125
 Mareš, F. V. 88
 Marinčák, Š. 29
 Marsina, R. 125, 126
 Marsinová, M. 18, 19, 25, 183
 Martynau, V. U. 141
 Martynov, V. I. 29
 Maryniakowa, I. 74
 Matejčík, J. 165
 Matešić, J. 178
 Mayenowa, M. R. 142
 Medňanský, M. 51
 Medvedyk, J. 34, 35, 93
 Medvid'-Pachomova, S. 91
 Melicherčík, A. 117
 Meľnyčuk, O. S. 141
 Menacová, A. 177
 Menges, K. 104
 Meršeová, M. 135
 Mertanová, Š. 125
 Mieczkowska, H. 175
 Michálek, J. 167
 Michna, E. 63
 Miklavec, F. 48
 Miklavec, P. 48, 49
 Miklošič, F. 45
 Mikluš, M. 170
 Miko, F. 85
 Mikula, R. 169
 Mikuláš, magister 129
 Miletić, S. 47
 Millá, Ľ. 91
 Milosavljević, B. 179, 180
 Miłosz, Cz. 82
 Minárik, J. 33
 Mináriková, I. 159
 Minařík, M. 30
 Misiło, E. 59
 Misirkov, K. P. 107 - 114, 177
 Mišianik, J. 125
 Mišík, Š. 43, 118
 Miškovič, A. 3 - 5
 Mitrinović, V. 80
 Mittera, P. 88
 Mladenović, R. 179
 Mladenow, S. 75
 Mlčoch, M. 89
 Molč, V. 75
 Molitoris 159
 Monesser, J. 129
 Moor, E. 98
 Moszyński, L. 80
 Moyses, Š. 45, 81
 Mračníková, R. 169, 183
 Mravík, J. 89
 Mrázek, R. 79
 Mrhačová, E. 88
 Mrózek, R. 88
 Mruškovič, V. 46
 Mudra, J. 169, 170
 Muka, A. 169
 Musilová, K. 89
 Mušič, V. 49
 Mušinka, M. 91
 Mzyk, K. 78
 Napiontek, L. 82
 Napotnik, M. 47
 Němcová, B. 117, 167, 169
 Neruda, J. 169
 Nestor 97
 Neumann, I. 181
 Nevrlý, M. 89

Nikitina, E. S. 29
 Nimčuk, V. 40
 Noge, J. 154
 Norman, B. 80
 Nosák-Nezabudov, B. 90
 Novak, F. 135
 Novák, E. 166
 Nováková, M. 166
 Nowak, J. 169
 Nykl, H. 82
 Obická, S. 92
 Olšavský, M. M. 33
 Ondruš, Š. 78, 166
 Opalková, J. 91
 Orlošová, Z. T. 88
 Ormis, S. 144 - 155
 Orwell, G. 88
 Orwińska-Ruziczková, E. 175
 Osińska, K. 74
 Ossowski, S. 66, 67
 Ostojíc, T. 140
 Ostrowski, E. 82
 Ožegov, N. S. 139, 142, 177
 Pabis, I. 74
 Pácalová, J. 115, 143, 155, 167
 Pactwa, B. 63
 Pajdušák, M. 127
 Pakosta, V. 52, 53
 Palinčák, M. 89
 Pallasová, E. 88
 Pałys, P. 168
 Pančiková, M. 78, 88, 135, 175
 Paňkevyč, I. 41, 43, 157
 Panovová, O. 168
 Papierzová, M. 175
 Papp, Š. 35
 Pastrnek, F. 42, 43, 112, 116, 118
 Pastyřík, S. 88
 Páta, J. 169
 Pavlovič, A. 90
 Pavlovič, J. 166
 Pavlovič, O. 90
 Pavlyčko, D. 90
 Peciar, Š. 18, 25, 132, 135, 183
 Pehr, M. 83
 Pekar, A. 35
 Peretc, V. N. 27, 33
 Petroska, E. 81
 Petrov, A. 38, 43
 Petrovič, T. 179
 Petruchin, V. J. 159
 Petruševič, A. S. 43
 Petříček, M. 155
 Pidłypczak-Majerowicz, M. 27
 Piirainen, I. T. 125
 Pintarićová, N. 178
 Piper, P. 175
 Pirnat, A. 50
 Pirona, G. A. 142
 Pisárčiková, M. 135
 Pisarek, L. 81
 Pišťanek, P. 91
 Pittermannová, M. 155
 Pjech, E. 183
 Plaskovič, Z. 179
 Pletneva, S. A. 102 - 104
 Plišková, A. 94
 Pobóg-Lenartović, A. 130
 Podgornik, F. 48
 Podmaková, D. 168
 Pokorný, R. 56
 Polívka, J. 120, 123, 155, 159
 Popović, D. 140
 Popović, M. 177
 Popowska-Taborska, H. 73
 Poriezová, M. 181
 Posern-Zieliński, A. 64
 Pospíšil, I. 90
 Potkowski, E. 129
 Povala, G. 36, 37
 Považaj, M. 135
 Preissová, G. 49
 Premková, F. 135
 Profantová, Z. 167
 Promicer, K. 179
 Propp, V. J. 147, 155
 Příhoda, M. 83
 Pustaj, M. 121, 122
 Pytel-Pandey, D. 80
 Raclavská, J. 89
 Rácová, N. 94, 124, 131
 Radan, M. N. 179
 Radlinski, A. A. 48
 Radváni, H. 181
 Rakovský, M. 169
 Ramovš, F. 135
 Reisz, S. 144
 Reuss, L. 144
 Revický, A. 181
 Rieger, L. F. 46, 56
 Richhardt, R. 142
 Ripka, I. 78, 166
 Risteski, S. 114
 Ristić, S. 180
 Ristovski, B. 114, 176
 Rojs, J. 178
 Roman, M. 90
 Romanov, J. R. 117
 Rothe, H. 31, 42
 Rozman, A. 48
 Rubigall, P. 169
 Ruciński, H. 125
 Rudnik-Karwatowa, Z. 76
 Rusek, J. 166, 174
 Rychlík, J. 83
 Rymut, K. 87
 Rzetelska-Feleszko, E. 73, 76
 Sabol, J. 91
 Sabov, E. 117
 Sado, M. 82
 Sachaněv, V. 37
 Sakson, A. 58
 Salm-Reinfernseid-Krautheim, L. 50
 Salopek, D. 178
 Sarnowski, M. 80
 Saturník, T. 75
 Sawicka, I. 80
 Sczaniecki, M. 75
 Seberíni, J. 51
 Sedlák, I. 90, 167
 Sedlák, V. 129, 130, 166
 Sedláková, K. 94
 Sedová, T. 167
 Sędzik, W. 174
 Sekaninová, E. 18, 22, 25
 Sentiváni, M. 181
 Sentivaniovci 129
 Serbeňská, O. 80
 Sesarová, D. 178
 Scholes, R. 144, 155
 Schulz, K. 88
 Schuster, K. 81

- Schuster-Šewc, H. 139, 140, 142, 174
 Schütz, J. 105
 Siatkowski, J. 73, 137, 139 - 142
 Sičáková, E. 87
 Siewierski, B. 63
 Sikimić, B. 178, 179
 Simon, A. 83
 Sirovátko, O. 143, 155
 Sitariski, A. 80
 Sitek, W. 59, 61
 Siusko, M. 91
 Skladaná, J. 172
 Skljarov, M. 177
 Skok, P. 141, 142
 Skóra, J. 82
 Sládkovič, A. 90
 Sláma, F. 50
 Slanc, K. 47
 Slaninka, M. 3, 15
 Sławski, F. 174, 175
 Slivka, M. 127
 Słomka, M. 82
 Smirnitskij, A. L. 177
 Smoler, J. A. 182
 Sobierajski, Z. 73
 Sobolevskij, A. I. 43, 118
 Sobotka, P. 55, 56
 Sobotková, M. 88
 Sochová, Z. 139, 142
 Sokolová, M. 183
 Sokolović, D. 170
 Sokołowski, J. 80
 Sönke, L. 129
 Sopoliga, M. 89
 Spławiński, T. 88
 Srba, A. 169
 Sroka, S. A. 129, 130
 Stalič 50
 Staničić-Burchards, V. 137, 138, 140 - 142
 Stanislav, J. 36, 161, 166
 Stanković, J. 179
 Starostin, S. A. 101
 Staszewski, J. 80
 Stavrovskij-Popradov, J. 91
 Stefańczyk, W. 78
 Stefanović, M. 41
 Stern, D. 29, 28, 30, 31, 35, 42
 Stieber, Z. 73, 76
 Striedter-Temps 140 - 142
 Styk, J. 65
 Suchý, J. 169
 Sujecka, J. 74
 Swantoslaw (Swantoslaw) 129
 Swoboda, W. 75, 76
 Syrný, M. 83
 Szabolcsi, B. 29
 Szczepański, M. 82
 Szűcs, J. 82
 Szwat-Gytybow, G. 74
 Šabršula, J. 88
 Šafárik, P. J. 47, 51, 167, 169
 Šapošnikov, A. K. 97, 106, 166
 Šatava, L. 183
 Šaur, V. 174
 Šejn, P. V. 117
 Šelepec, J. 90
 Šěn, F. 168, 183
 Ševčenko, K. 169
 Ševčenko, T. 90
 Šewc, H. 183
 Šima, P. 38
 Šimák, V. J. 75
 Šišić, F. 75
 Škaljić, A. 141, 142
 Škerlj 134
 Škoviera, A. 94, 166
 Škovierová, A. 68, 72, 86, 93 - 95, 166, 181
 Škultéty, J. 43, 56, 118
 Šmahelová, H. 155
 Šmatlák, S. 154
 Šmigel, M. 83
 Šmilauer, F. 164
 Šoltés, P. 82, 83, 92 - 94, 119, 166
 Šrámek, R. 88, 164
 Štec, M. 39, 91
 Števík, M. 126
 Štingl, F. 52
 Štolc, J. 42
 Štúr, D. 51
 Štúr, L. 45, 55, 107, 108 - 114
 Šulhač, V. P. 97, 98, 100
 Švagrovský, Š. 118
 Tamaškovič, M. 46
 Tarliński, P. 33
 Tarska, J. 80
 Telija, V. N. 180
 Téra, M. 82
 Tetovska-Troeva, M. 137, 141, 142
 Theodula-Christodula, M. 41
 Thyr, M. 129
 Tichomirow, A. 83
 Tichý, F. 32
 Timon, S. 181
 Tisza, K. 47
 Tkaczewski, D. 88
 Tkadlčík, V. 5
 Tolstoj, N. I. 172
 Toman, L. 50
 Tomáš, prior 128
 Toncrová, M. 122
 Toporko, A. L. 159
 Toporov, V. N. 99
 Török, J. 127
 Treuenstein, J. 50
 Trink, I. 168
 Trnkóci, J. 53
 Trnkóci, O. 53
 Trnkóci, Š. 53
 Trnkóci, U. 53
 Trnkóci, V. 53
 Trnkoczy, J. 54
 Trokan, J. 48
 Trostinska, R. I. 178
 Trubačov, O. N. 97 - 100, 142, 166
 Trúchly-Sytniansky, A. 49
 Trup, L. 78
 Turner, P. 47
 Turnohradská, J. 49
 Tymbrowska, E. 81
 Urbańczyk, S. 142
 Urbančić-Turnograjska, J. 49
 Ust'ugová, E. 90
 Vaculík, L. 182
 Vajanský, S. H. 47, 55
 Valenta, Z. 169
 Valentini 50
 Vaňko, J. 132

Varchol, J. 89
 Varchola, M. 170
 Varcholová, N. 89
 Varsik, B. 36, 38, 125, 127
 Vasiľ, C. 26, 36, 39, 92, 119, 166
 Vasilieva, E. 91
 Vasmer, M. 140, 142
 Vášová, A. 90
 Vavrinec (Laurenc), magister 129
 Veber, V. 83
 Velek, V. 169
 Vendelín 53
 Vendina, T. I. 173
 Veniamin 159
 Verner, J. 104
 Viktorin, J. 46
 Vinogradov, V. V. 84, 177
 Vitovec, P. 29
 Vlček, J. 143, 155
 Vlček, R. 81
 Vobořil, L. 80
 Vojteková, M. 89
 Völkel, M. 168
 Vozňak, M. 27, 28
 Vrančić 138
 Vrčević, V. 117
 Vrchlický, J. 55, 169
 Vučetićová, Z. 178
 Vučković, M. 179
 Vukić, M. 179
 Vychodilová, Z. 80, 81
 Vysloužilová, E. 81
 Vyšens'kyj, I. 29
 Wagner, C. 127, 129, 130
 Wawrzonek, M. 83
 Weber, H. 181
 Wędzki, A. 75, 76
 Wendt, H. F. 104
 Wenskus, R. 82
 Wezel, L. 181
 Wiczorek, D. 80
 Wiesthaler 46
 Witkowski, W. 27
 Wittkowski, H. 181
 Wittkowski, I. 181
 Wójcicki, K. W. 117
 Wojciechowski, Z. 75
 Wojtyła-Świerzowska, M. 174
 Wollman, F. 167
 Wollman, S. 94
 Wornar, E. 183
 Wrocławská, E. 80
 Wyszygielová, I. 83
 Yi-Fu Tuan 59
 Zabužková, O. 90
 Zahnitko, A. 80
 Zachorowski, S. 126
 Zasadus, S. L. 89
 Zavorský, S. 94, 166
 Zavřelová, V. 89
 Zawiliński, R. 117
 Zažkyn, W. 75
 Zbihlej, J. 90
 Zejler, H. 168, 182
 Żelechowski 139
 Zelenka, M. 82, 94
 Zeyer, J. 169
 Ziejka, F. 175
 Zieniukowa, J. 74, 80
 Zimmermann, J. 91
 Zlatanović, S. 179
 Zoch, C. 159
 Zolli, P. 141
 Zubko, P. 81
 Zufleová, M. 163
 Žaža, S. 79
 Žemberová, V. 90
 Žeňuch, P. 26, 28, 29, 33, 36, 40, 42, 43, 92 - 95, 115, 119, 156, 160, 166, 168
 Žeňuchová, K. 93, 94, 115, 123, 168
 Žibritová, G. 69
 Žifčák, F. 126
 Žigo, P. 87, 174
 Žiláková, M. 166
 Žiroš, M. 118
 Žitný, M. 183
 Žuraski, A. I. 142